

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

**ÇANKIRI'NIN İDARİ, NÜFÛS VE
SOSYAL YAPISI
(1839-1903)**

DOKTORA TEZİ

63274

Hazırlayan
Cemil BİNGÖL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Reşat GENÇ

ANKARA-1997

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇANKIRI'NIN İDARİ, NÜFUS VE SOSYAL
YAPISI
(1839-1903)

DOKTORA TEZİ

Cemil BİNGÖL

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Reşat GENÇ

ANKARA- 1997

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	I
TABLolar LİSTESİ	III
KISALTMALAR	IV

GİRİŞ

1. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ÇANKIRI	01
2. 19. YÜZYILA KADAR OSMANLI YÖNETİMİNDE ÇANKIRI	02

I. BÖLÜM

İDÂRÎ TEŞKÎLÂT	04
A- ÇANKIRI'DA MERKEZİ YAPI VE MÜLKÎ İDÂRE	04
1. Kazâlar	13
2. Kazâlara Bağlı Mahalle ve Köyler	16
B- ÇANKIRI SANCAĞINDA MAHALLÎ İDÂRE	26
1. İdare Meclisleri	27
2. Belediye Meclisleri	29
3. Komisyonlar	35
a) Livâ Temyiz Meclisi	35
b) Ticaret Mahkemesi	36
c) Maârif Meclisi	37
1- Eğitim Öğretim	39
2- Öğretim Kurumları	41

II. BÖLÜM

NÜFÛS DURUMU	47
I- MERKEZ NÜFÛS	47
1- Şehir Nüfûsu	47
2- Nâhiyelerin Nüfûsu	55

	Sayfa
II- KAZALARIN NÜFÜSU	57
1- Çerkeş ve Nâhiyelerin Nüfûsu.....	58
2- Kalecik ve Nâhiyelerin Nüfûsu	61
III- UMUMİ NÜFÛS	63

III. BÖLÜM

ETNİK DURUM	65
1- Rumlar	65
2- Ermeniler	69
3- Kıptiler	69

IV. BÖLÜM

ASKERİ ve SOSYAL HAYAT	74
I- ASKERİ HAYAT	74
II- SOSYAL HAYAT	81
1- Şehir ve Mahalle	81
2- Vakıflar	83
3- Cami ve Mescitler	86
III- SOSYAL OLAYLAR	90
1- İşlenen Suçlar ve Cezalar	93
2- Sosyal Nizamın Korunması	96
IV- AİLE ve BARINMA	98
V- ÇANKIRI GELENEKLERİ	104
VI-TİCARİ ve MALİ HAYAT	107
1- Ticari Ortam	107
2- Gelirler ve Vergi	114
SONUÇ	121
BİBLİYOGRAFYA	124
EKLER	131

ÖNSÖZ

Şehir tarihleriyle ilgili araştırmaların, son yıllarda hızla arttığı gözlenmektedir. Bu çalışmaların hazırlanması oldukça yorucu ve zahmetlidir. Ancak bu ciddi ve bilimsel çalışmaların yanında, amatör araştırmaların “Bütün yönleriyle....” adını taşıyan, ihmal ve hatalarla dolu eserleriyle de karşılaşmaktayız.

Şehir tarihlerinin etraflı olarak bilinmemesi, ilmi araştırmaların geniş çevrelere yeterince ulaşamamasından ileri gelmektedir. Şehirlerle ilgili tarihî kaynakların ve ilmi araştırmaların büyük şehirlerde bulunması, bu şehirlerin dışında yaşayan araştırmacılara çeşitli külfetler getirmektedir. Kent dokusu içinde bir çok materyalin bulunması araştırmacıları iki farklı mekanda birden çalışmak zorunda bırakmaktadır.

Necdet Sakaoğlu'nun belirttiği gibi, Osmanlı İdârî, sosyal ve ekonomik teşkilatının uygulama alanlarından biri olan şehirlerin tarihteki yerlerini ayrı ayrı incelemek aynı zamanda bütünü ortaya çıkmasına da katkı sağlayacaktır.

Bizim gerçekleştirdiğimiz bu çalışma 1839-1903 yılları arasında Çankırı'nın idârî ve sosyal yapısı ile sancağın nüfus yapısını inceleme amacı taşımaktadır.

Bu dönem Osmanlı Devleti'nin pekçok yönden değişime uğradığı dönemdir. Aynı dönemde, Çankırı'nın daha önceki yapısında gözönünde bulundurularak, bu değişimden ne ölçüde etkilendiği de tesbit edilmeğe çalışılmıştır.

Araştırma aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır.

I.Bölümde, Anadolu Eyaletinin sancak merkezlerinden ve mutasarrıflıklarından biri olan Çankırı Sancağı'nın idârî ve mahallî teşkilatları,

II. Bölümde, Çankırı Sancağı'nın nüfus durumu, müslim ve gayr-ı müslimlerin idârî ve mahallî birimlerde görevleri,

III. Bölümde, Çankırı Sancağı'nın etnik yapısı ve nüfus oranları,

IV. Bölümde ise sancağın askerî, sosyal ve ekonomik yapıları ayrı ayrı ele alınıp ana kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilmiştir.

Araştırmamızda, çeşitli kaynaklar ve eserlere mürcaat edilmiştir. Bunlar arasında Çankırı Şer'iyye sicilleri, Başbakanlık arşiv belgeleri, sâlnâmeler, kronikler ve ilmî araştırma eserleri zikredilebilir.

Çalışmanın bütün safhalarında her türlü görüş ve tavsiyelerini esirgemeyen tez danışmanım Prof.Dr. Reşat Genç'e, destek ve katkılarından dolayı Doç.Dr. Mehmet ALPARGU'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Cemil BİNGÖL

Haziran-1997

ANKARA

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
I. Livâ ve Kazâ İdâre Meclisi Üyeleri	30
II. Livâ ve Kazâ Belediye Meclisi Üyeleri	31
III. Merkez Kazâsı Şehir ve Kasabalardaki Erkek Nüfûsu	48
IV. Merkez Kazâ'nın Kadınlar Dahil Nüfûsu	49
V. Şehir Nüfûsu'nun Kadın ve Erkek Dağılımı	50
VI. İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemi Nüfûs Dağılımı	53
VII. Mahallelerin Nüfûsu	54
VIII. Merkez Kazâyâ Bağlı Nâhiyelerin Erkek Nüfûsu	56
IX. Merkez Kazâyâ Bağlı Nâhiyelerin Toplam Nüfûsu	56
X. Çankırı ve Kazâların İlk Sâlnâmelerde Erkek Nüfûs ve Gayrimüslimlerin Durumu	57
XI. Çankırı ve Kazâlarının Kadınlar Dahil Toplam Nüfûs ve Gayrimüslimlerin Durumu	57
XII. Çerkeş ve Nâhiyelerinin Nüfûsu	60
XIII. İdâre ve Belediye Meclislerinin Etnik Yapısı	66
XIV. İhtisas Komisyonlarının Etnik Yapısı	70

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.y. : Aynı yer
- BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Bkz : Bakınız
- B.M.Ü. : Belediye Meclisi Üyesi
- C : Cilt
- Çev. : Çeviren
- Dav.mec.ü. : Da'vâ Meclisi Üyesi
- Dev. Sâl. : Devlet Sâlnâmesi
- Ç.Ş.S. : Çankırı Şer'iyeye Sicili 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29
- E. : Erkek
- Em.Kom.Ü. : Emlâk Komisyonu Üyesi
- Er. : Ermeni
- Ev.Kom.Ü. : Evkaf Komisyonu Üyesi
- H. : Hicri
- Hıst : Hristiyan
- İ.M.Ü. : İdare Meclisi Üyesi
- İs.A. : İslam Ansiklopedisi

İst. : İstanbul

K. : Kadın

Mad. : Madde

Maar.Mec.Ü.: Maarif Meclisi Üyesi

Ru. : Rum

Sal. : Salname

BOA ŞD. : Şurâ-yı-Devlet *defterce* 1640/10,43 - 1641/4,22

Tem. Mec.Ü.: Temyiz Meclis Üyesi

T.T.K.: Türk Tarihi Kurumu

v.d. : ve devamı

V.G.M. : Vakıflar Genel Müdürlüğü

Vil.Sal. : Vilayet Sâlnâmesi

Zir.Mec.Ü. : Ziraat Meclis Üyesi

GİRİŞ

1. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ÇANKIRI

Çankırı, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra 1083 yılında Süleyman Şah'ın komutanı Emîr Karatekin tarafından fethedilerek Türk idaresine katılmıştır. Emîr Karatekin Gazi Orta Anadolu'dan hareketle Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u Bizanslılardan almış ve bölgenin fatihi ve valisi olmuştur.¹

I. Haçlı seferiyle tekrar Bizans'ın eline geçen Çankırı, bu defa Danişmendliler tarafından yeniden zaptedilir. Çankırı, Bizanslılar ve Selçuklular arasında sık sık el değiştirir.² 1142 senesinde Çankırı, Sultan I. Mesud'un Danişmendli Yağıbasan'ı mağlup etmesi neticesinde yoğun Türk nüfusunun yerleşmesine sahip iller arasına girmiş ve Selçuklu topraklarına katılmıştır.³ Sultan Mesud ölünce Çankırı ve Ankara havalisi II. Kılıçarslan'ın hakimiyetine girmiştir. II. Kılıçarslan, 1192'de toprakları 11 evladı arasında bölerek, Çankırı'yı Muhiddin Mesud'a vermiştir.⁴

XIII. asrın ikinci yarısında Selçuklular, önce Moğolların, bilâhare onların yerini alan İlhanlıların baskısına maruz kalınca, Çankırı mühim bir askerî üs vazifesi gören "uç" merkezi durumuna gelmiştir. Kutalmışoğlu Süleyman'ın ümerâsından olan Emir Karatekinden geldiği kabul edilen

¹ Yaşar, YÜCEL. XII-XV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi- Çobanoğulları Beyliği- Candaroğulları Beyliği, T.T.K. Yay., Ankara, 1988, s. 33.

² Mükrimin Halil YINANÇ. "Danişmendliler", mad., İA, III, s. 470.

³ Osman, TURAN. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1980, s. 355.

⁴ Osman, TURAN. "Kılıçarslan" mad., İA, VI, s. 688.

Çobanoğulları, Kayı Boyundan olup, Kastamonu, Çankırı, Ankara arasındaki bölgeyi yurt tuttuğu ve 100.000 civarında (takriben 4,5 milyon nüfus) çadır halk toplandığı anlaşılmaktadır.⁵

Faruk Sümer'in tesbitine göre; 7 kayı, 5 kınık boyu Çankırı ve çevresine yerleşmiştir.⁶ XIV. asır başlarında Çobanoğulları yerine geçen Candaroğulları, bir taraftan uçta mücadelelerini sürdürürken, diğer yandan, Anadolu Beylikleri ile siyasî nüfuz mücadelesini devam ettirmiştir. Selçukluların gerilemeye yüz tuttuğu zamanlar Çankırı'yı Selçuklulardan alan Candaroğulları Osmanlılarla karşı karşıya geldiler. 1383'te I.Murat Çankırı ve çevresini Osmanlı toprağına katmıştır.⁷ Çankırı'nın 1392'de Bâyezid tarafından Osmanlılara katılmıştır iddiası da belirtilmektedir.⁸

2. 19. YÜZYILA KADAR OSMANLI YÖNETİMİNDE ÇANKIRI

Süleyman Paşa'nın Kardeşi İsfendiyâr Bey, Fetret Döneminde şehzâdeler arasındaki taht kavgalarında dikkatli bir siyaset izleyerek, taraf tutmadı.⁹ Çelebi Mehmed, İsfendiyar Bey'ine elçi göndererek Çankırı havalisini Kâsım Bey'e vermesini istedi. Osmanlı Devleti'nin bu isteğı yerine getirildi. Kâsım Bey'in ölmesiyle, Çankırı Osmanlı yönetim sistemine dahil edildi. Osmanlı Devleti gelişip, feth ettikleri topraklar artınca, kendilerinden önceki Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Beylikler gibi toprağı taksim ve idare etmişlerdir. XVI. yüzyılda idarî birim olarak sancakların ve sancak beyilerinin oluşturulması ile Çankırı 17, ve 18. yüzyıllarda da Anadolu Beylerbeyliğine bağı bir sancak durumuna getirildi.¹⁰

⁵ YÜCEL, a.g.e., s. 36.

⁶ Faruk, SÜMER. Oğuzlar, Ankara, 1972, s. 213.

⁷ UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Anadolu Beylikleri, Ankara, 1969. s. 121.

⁸ AŞIKPAŞAZADE Tarihi, İstanbul, 1332, s. 72.

⁹ AŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ, A. Nihal Atsız, Ankara, 1985, s. 80.

¹⁰ NEŞRİ TARİHİ, Haz Fâik Reşit Unat- Mehmet Altay Köymen, II. Ankara, 1987, s. 539.

Sancak merkezi Çankırı; Batı kaynaklarında Gangara, Osmanlı kaynaklarında Kengırı (کنگری) veya (کافری) Kângırı şeklinde zikredilmekte ve yazılmaktaydı, bugün ifade edildiği şekliyle kayıtlarda da (چافری) yazılışına rastlamak mümkün.¹¹

¹¹ Ç.Ş.S., No: 23, s. 126.

I. BÖLÜM

İDARÎ TEŞKİLÂT

A. ÇANKIRI'DA MERKEZÎ YAPI VE MÜLKÎ İDARE

Çankırı, Osmanlı klâsik yapısının genel karakteriyle muhafaza edildiği, XIX. asır başlarında idarî bakımdan Anadolu Eyâleti'nin bir sancak merkezi durumundadır. Bilindiği gibi XIX.yüzyılda "İslahat" hareketlerine kadar Tımar Sistemi'ni belirleyen eyâlet ve sancak birimlerinin oluşmasından itibaren biçim ve kemmiyet olarak önemli değişimler geçirdiği bilinmektedir.

Devlet yönetiminde mühim bir idarî teşkilâtlanma olan eyalet, ya da beylerbeylik birkaç veya daha çok sancağı ihtiva ederek teşekkül ediyordu. Bu teşkilâtlanmanın başında Askerî-kul bürokrasisinden yetişmiş ve umumiyetle vezirlik makamına kadar yükselmiş Beylerbeyi bulunmaktaydı.¹² Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî ve malî teşkilâtlanmasında ana birim olarak "sancak" vardı ki başında sancakbeyi bulunmaktaydı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru sancaklarda askerî nüfuz azalmaya başlayınca sancakların yönetimi mutasarrıflara geçmiştir. XIX. yüzyıldan sonra sancaklara "mutasarrıflık" denilir olmuştur.¹³ Bu yüzyılın ilk çeyreğinde sancak mutasarrıfları mütesellimlerle sancakları idâre etmeye başlamışlardır.¹⁴

¹² Musa, ÇADIRCI, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991, s. 10.

¹³ Tuncer, BAYKARA. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara, 1988, s. 32.

¹⁴ Ç.Ş.S. No: 21, s. 65.

Sancakta en yüksek memur olan sancakbeyinin biri askerî görevi, diğeri de idarî görevi olmak üzere iki görev ifâ etmekteydi. Sancakbeyi esas itibarıyla daima savaş için hazır bekleyen bir asker idi ve kendi kapı halkı ile kendi yetki alanlarındaki tımarlı sipahilerle çağırıldığı savaşa iştirak etmek zorundaydı. Ayrıca, devletler arası müzakerelerde bulunmak gibi görevleri de vardı.

Bu cümleden olarak, Anadolu Eyaleti'nin bir sancak merkezi olan Çankırı, XIX. yüzyıl başlarında, Ankara, Bursa, Balıkesir, Isparta, Afyonkarahisar, Aydın, Manisa, Bolu, Kastamonu, Kocaeli, İzmir, Eskişehir ve Antalya ile beraber bu eyaletin sınırları dahilindedir.¹⁵ Çankırı, aynı yüzyıl başlarında adli yönden de Kütahya mahkemesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

1820'den sonra Anadolu Eyaleti dörde bölünerek, sancakların paşaların idarelerine verilmesinden sonra, bazen Çankırı ve Ankara Sancaklarının eyaletten koparılarak, bir paşaya yönettirildiğini görmekteyiz. 1816 yılında Vezir Hüseyin Paşa ve 1820'de eski sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın Ankara ve Çankırı mutasarrıfı olduğunu belgelerden öğreniyoruz.¹⁶

Sancaklarda, sancakbeyi bulunmasına rağmen sancaklar mütesellimlerce yönetilmekteydi. Çankırı Sancağı yönetiminde de bir mütesellim bulunuyordu. Sancak'ların sayıları gittikçe artan mütesellimlerce yönetilmesinde bu yerlerin arpalık olarak verilmesinin büyük etkisi vardır.

Bu dönemde bazan mutasarrıflara Çankırı Sancağı'nın "ber-vech-i muhassılık" olarak tevcih edildiğine şahit oluyoruz. Ocak 1824 tarihinde de Vezir Mehmed Nurullah Paşa'ya ve askerilere gönderilen bir fermanda "Ankara ve ber-vech-i Kengri sancakları mutasarrıfı Vezirim Mehmed Nurallah Paşa" dan bahsetmektedir ki, bu takdirde Vezir Nurullah Paşa'nın aynı zamanda Çankırı'nın vergi geliri ve hasılatını uhdesine aldığı

¹⁵ ÇADIRCI, a.g.e., s. 14.

anlaşılmaktadır.¹⁷ Mutasarrıf Nurullah Paşa bu şekilde oldukça zenginleşmiş ve Sulfa kasabasındaki Mali Çiftliği'ni dahi satın almıştır.

1829'da Çankırı ve çevresinde etkili olan Çapanoğulları'ndan Çapanzadeler önceleri yalnızca Bozok (Yozgat) mütesellimi iken, bu sülaleden Çapanzade Abdulfettah Bey'e "Kangırı Sancağı başkaca muhassıllık olarak vezir nasibi olmağa mütehammil değil ise de ilhaken bir vezire verilmek ve yahut Darbhane-i Amire tarafından zapt ile idâre ettirilmek kararına varıldı" yazısıyla Çankırı mutasarrıflığı verilmiştir.¹⁸ Şikayetlerin çoğalması üzerine, II. Mahmud, aynı sülaleden Çapanoğlu Süleyman Bey'in ölümünü fırsat bilerek Çankırı ve Bozok Sancaklarını merkeze bağladı. Çankırı'yı Ankara Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya verdi.¹⁹

Ayrıca, kendilerine iltizam verilen mutasarrıflar uhdelelerinde bulunan eyalet ve livâlerden, her sene mart mahsulünden olmak üzere "martiyye" namıyla bir çeşit vergi almakta idiler. Bu yüzden pek çok köyün harabe haline geldiği ve bunun iç göçü körüklediği görüşü ileri sürülmüştür. Devlet usülsüz vergi toplanmasının ahâliyi perişan eylediğini bildirerek, bunun önüne geçmek için zaman zaman ferman yayınlamıştır.²⁰

Yukarıda kısaca izah ettiğimiz sancakbeyinin yerini Anadolu şehirlerinin bütününde XIX.yüzyıl başlarında mütesellimler almıştır. Mütesellimler, sancağın hem mali ve hem de idari işlerine bakıyorlar, karşılık olarak gelirin bir kısmını kendilerine ayırıyorlardı. Asıl gelirin büyük kısmı mutasarrıfa ödenmekteydi.²¹ Çankırı Sancağına atanan mutasarrıflar genellikle mütesellim ile sancağı yönetmişlerdir.

¹⁶ Ç.Ş.S., No: 23, s. 20.

¹⁷ ÇADIRCI, a.g.e., s. 21.

¹⁸ Özcan, MERT. XVIII ve XIX Yüzyıllarda Çapanoğulları, Kültür Bakanlığı Araştırma ve İnceleme Serisi: 7, s. 66.

¹⁹ MERT, a.g.e., s. 67.

²⁰ Mustafa, AKDAĞ. Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi, C.II, İST., 1974, s. 375.

²¹ ÇADIRCI, a.g.e., s. 23.

1805'de Çankırı'yı mutasarrıf adına yöneten mütesellim Ali Ağa değişen mutasarrıflara rağmen görevinde kalmıştır. Ali Ağa'nın Çankırı Sancağında mutasarrıf adına birinci derecede yetkili olması, gönderilen fermanla görevlendirilişi, mütesellimlerin XIX. yüzyılda resmî sancak yöneticisi konumuna geldiklerini göstermektedir.²²

1816'da Hıfzı Bey, 1823'de Asım Bey ve 1825 de Edhem Ağa Çankırı mütesellimleridir.²³ Mutasarrıflıklarda olduğu gibi, Ankara ve Çankırı mütesellimliklerinin de bir arada yönetildiğini öğrenmekteyiz.²⁴ Belgelerde mütesellimlerin isminden çok sancağın adıyla ifade edilmektedir.

Mütesellimlerin, görev süresi bir tam yıldır. Ancak buna hemen hemen hiç uyulmamıştır. Valiler lüzüm üzerine mütesellimlerin yerlerini değiştiriyorlar veya görevlerine son veriyorlardı. Tanzimat öncesi bu kurumda da istikrar görünmemektedir.

İktisâdî ve idarî bir birim olan sancağın devlet hazinesine çeşitli ad ve biçimlerde ödemek zorunda olduğu vergileri ve gelirleri toplayarak hazineye gönderen mütesellimler maiyetlerinde kapı halkı da barındırmaktaydılar.²⁵ Mütesellimler güvenliğin sağlanması için asker yazılması gibi halkı doğrudan doğruya ilgilendiren hizmetlerin yürütülmesi görevini de üstlenmişlerdi. Ayrıca vergi toplamak ve sancakla ilgili işlemlerde bütün sancak yöneticilerine emredilerek, dayanışma içinde emrin gereğinin yerine getirilmesi istenmektedir. Görevlerde en büyük dayanışma kadı ile mütesellim arasındadır.²⁶ Mutasarrıf veya Mütesellim ile Kadı arasında Devlet-i Ali'yye-i Osmaniye'nin kuruluşundan beri hassas bir denge kurulmuş, birbirlerine ast ve üst değillerdir. Sancakdaki dayanışma masraflı işlerin yapılmasını

²² Ç.Ş.S., No: 22, s.3.

²³ Ç.Ş.S., No: 22, s. 31; 24, s. 64; 24/132, 24/194.

²⁴ MERT, a.g.e., s. 68.

²⁵ ÇADIRCI, a.g.e., 25.

²⁶ Ç.Ş.S., No: 22, s.3.

kolaylaştırmıştır. Örneğin; Koçhisar Kasabasına getirilen suyun bir miktarının talimgaha götürülmesi için gerekli olan masrafın 58 bin kuruştan 33 bin kuruşunun varlıklı kişilerden alınması,²⁷ Ayrıca, Çankırı'ya yapılacak askerî kışlanın masrafının karşılanması hususunda Kadı ve Sancak Beyinin beraber hareket etmesi, kışlanın da yapılabileceğini göstermiştir.

Bu kısa açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Tanzimat öncesi kazâda örfî yöneticilerin önde gelen kişisi Âyân ile ilmiye sınıfının temsilcisi olarak da adaletin tesisinden sorumlu kadı beraberliğinde yerleşim birimleri idare edilmiştir. Çankırı bu dönemde idarî bakımdan Sancaktır. 1846 yılına kadar Çankırı, Kayseri ve Ankara Sancakları ile beraber Bozok (Yozgat) Eyaleti Sınırları içinde yer almış, 1846'dan itibaren Kastamonu vilâyetine bağlı bir sancak merkezi durumuna getirilmiştir.

Sancaklar, Tanzimattan sonra Kazâ, Sancaklardan sonra günümüze kadar gelen ve bu konumunu koruyan bir idarî birimdir. Kazâ, etrafında kendisine ait köyleri bulunan ticari, iktisâdî ve içtimaî faaliyetleri yoğun olan, şehir ya da kasaba olma özelliklerini taşıyan idarî adlî birimlere kazâ denilmekte idi.

Tanzimat uygulamalarıyla başlayan idarî taksimatla, sancaktan önce ve nâhiyeden sonraki bir idari birim olarak, bugün ifade edilen kazâ ile, tanzimat öncesi Kazâ, birbirlerinden farklıdır. Tanzimat öncesi "Ehl-i şer" denilen kadı ile mahkeme görevlilerinin yerleştikleri ve görev yaptıkları mahkemenin kurulduğu "Kazâ" diye adlandırılmıştır. Tanzimattan sonra "Kazâ" sancaktan sonra gelen bir idari birim adı olmuş, günümüze kadar bu niteliğini korumuştur. Tanzimat öncesi Kazâ merkezi olan şehir ve kasabanın en etkili yöneticisi olan kadının görev ve yetki alanı sadece adlî ve şer'î işlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda idarî, mahallî ve beledî alanlarda da otorite sahibiydi.

²⁷ ŞD; DOS. 1640, Vesika 10.

Kazâ merkezinin ve bu merkeze bağılı yerlerin adlî ve idarî yönetimi için maiyyetinde çalışan naibleri bulunmaktaydı.

Tanzimat'ın ilan edildiği 1839'dan birkaç yıl sonrasına kadar bu kurum dışında adalet işleminin yapıldığı yetkili başka bir Kuruluş yoktu.²⁸ Bu mahkemeler yalnız kişiler arasındaki anlaşmazlıkları değil, şehir ve kasabadaki alım satım işlemleri gibi geniş kitleleri ilgilendiren konularla da ilgilenirlerdi.

Hükümdar beratıyla merkezden atanan Kadı'lar Kazâ yönetimiyle ilgili olarak merkezle yazışma, yani arz yetkisine de sahip idiler. Kadı'nın Ehl-i Örf'ten taşra yönetiminde görevli olan beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kişilerden emir alması söz konusu değildi. Kazâ birimi doğrudan doğruya merkezi idâreye bağılı bulunmaktaydı.

Bu kurum Osmanlı toplum yapısının temel taşını teşkil etmesi bir yana, devletin işletilmesinde en ağırlıklı birimdir. Aksini düşünmek adaleti yok etmektir ki bu da eşyanın tabiatına ters düşmektedir.

Mahkeme faaliyetlerinin yoğunluk kazanmadığı küçük tarımsal merkez niteliği taşıyan kentlerde kadının sabit bir makamından söz edilemez. İslam hukukunda asıl prensip; müslümanların kolayca ulaşabilecekleri yerde mahkemenin kurulmasıdır. Adaletin icrasında mekan farkı gözetilmez.²⁹

XIX. yüzyıla gelindiğinde devlet geleneğinde ortaya çıkan değişmelerin, kadılık müessesine sirayet etmiş olduğu, hatta bu değişimin XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren tezahür ettiği bilinmektedir.³⁰ Aynı yüzyıl başlarında yönetim ile yargı işleri birbirinden hemen hemen bütünüyle

²⁸ ÇADIRCI, a.g.e., s. 80.

²⁹ Hayreddin, KARAMAN. Mukayeseli İslam Hukuku, İstanbul, 1974, s. 150.

³⁰ Enver Ziya, KARAL, Osmanlı Tarihi, VIII., Ankara, 1983, s. 202.

ayrılmaya başlamış ve Kadı, idâreyi doğrudan doğruya denetleme yetkisini yitirmiş gibi gözükmektedir.

Çankırı Kazâsı belirtilen süre içerisinde mühim değişiklikler geçirmiştir. Anadolu Eyaleti'nin bir sancağı olduğunu ancak zaman zaman buradan koparılarak mutasarrıfların idâresine verildiğini belirttiğimiz Çankırı'nın kazâ olarak, adı geçen eyalete bağlı olduğu zamanlarda eyalet merkezi olan Kütahya'nın mahkemesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.³¹

Yine XIX. yüzyılda, Çankırı'da yargı hizmetleri Şer'iyeye ve Bidayet Mahkemelerince yerine getirilmekteydi. Ayrıca Çerkeş' te bir Bidayet (davaların ilk görüldüğü mahkeme) mahkemesi vardı. Bunlar Kastamonu İstinâf mahkemesine bağlı bulunmaktaydı.³²

Kadılar arasında hiyerarşik bir silsile mevcuttu. Görev süresi, rütbe ve yevmiyeleri bakımından birbirlerinden ayrılan kadılar kazâ ve mevleviyyet kadıları olarak tasnif edilmişlerdir. Mevleviyyet payesini alan kadılar genellikle büyük kazâlara tayin edilirdiler. Çankırı'nın büyük merkezlerden biri olduğu ve "Haremeyn, Bilâd-ı Hamse, Mahrec ve Devriye Mevleviyyeti" olarak sınıflandırılan Mevleviyyet kadılıklarından Devriye Mevleviyyeti grubuna dahil olduğu bilinmektedir.³³

Kadılar daha sonraki devirlerde ellerine geçirdikleri kadılıkları iltizama verdikleri ve ekserisi naiblerce yönetildikleri bilinmektedir. 1818 senesinde Kadı olan Ahmed Abdulhamid Efendi'nin niyabeti Mehmed Emin Efendi'ye³⁴ 1825'de Mehmed Emin Efendi'nin bu görevi Esseyid³⁵ Abdulkadir Efendiye tevcih ettiklerini görmekteyiz.

³¹ Ç.Ş.S., No: 21, s. 65.

³² İlber, ORTAYLI, "Osmanlı Kadısı", Araştırma İnceleme Dergisi IX/1, (1976), s. 122.

³³ ORTAYLI, İlber, a.y. s. 122.

³⁴ Ç.Ş.S. No: 23, 1234, s. 117.

³⁵ Ç.Ş.S. No: 24, 1241, s. 134.

Bu müessesedeki bozukluk ve kötü hal gün geçtikçe artmaktaydı. Çoğu zaman kadılar, nüfuzlu eşrafın tesirinde kalmışlardır. Halka karşı adâletsiz davranmış ve irtikab eylemişlerdir. Kazâlar kadı naiblerinin arpalıkları olarak görülmüştür.

Tanzimat'ın öngördüğü yenilikler çerçevesinde 1842 den itibaren Muhassıllık kaldırılarak yerine "Kazâ Müdürlüğü" ihdas edilmiştir. Devlet kazâ müdürlerini eşraftan tesbit ettiği gözlenmektedir. Amaç daha fazla vergi toplamak ve diğer gelir kaynaklarından faydalanmaktır. Ancak zamanla Kazâ Müdürleri topladıkları vergileri zimmetlerine geçirdikleri görülmüştür. Mesala Çankırı'ya bağlı Kalecik Kazâsı Müdürü Hacı Mustafa Ağa, Tanzimat'ın kurallarına uymayarak doksanbin dörtyüz kırkyedi kuruşu zimmetine geçirdiği³⁶ ortaya çıkmıştır. Görevinden alınan Mustafa Ağa Amasya'ya sürülmüş yerine Ahmed Ağa halkın isteği ile müdür seçilmiştir.

Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Mehmed Paşa, kadı ve naiblere gönderdiği bir fermanında, kadıların baktıkları davalarda bir takım sû-i istimâller vukû'a geldiği ve nizama mugâyır "mahsul-i def" adı altında paralar aldıkları görülmektedir.

Yine, Kânûnnâme-i livâ-i Kengiri (Çankırı Sancağı Kânunnamesi)nde; "Defter-i atıkde Tosya ve Kargu Kadılıklarında bağların öşr alındıktan sonra resm-i zemin deyu hilaf-ı emr akçe dahi alınurimiş hilaf-ı kânun alınan resm ref olunmak ferman olunmağın bu def'a defter-i cedide bağlardan fakat öşr kaydolundu. Öşr alındıktan sonra minba'd resm deyu dahi nakden akçe talep olunmaya ve alınmaya...."³⁷ görüldüğü gibi haksız uygulamaların önüne geçilmesi için sık sık kânunnameler yayınlandığı dikkati çekmektedir. Çeşitli cezalara çarptırılan dönem kadılarının yaptıkları yolsuzluklar sadece bunlar

³⁶ ÇADIRCI, a.g.e., s. 244.

³⁷ Ömer Lütfi, BARKAN. XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, İst. 1943, s. 318.

değildi. Kadılar küçük kazâlara tayin ettikleri naibleri de sık sık değiştirerek yerlerine bir başkasını gönderiyor ve böylelikle yeni tayin edilmiş naib gibi herbirinden kânuna aykırı ayrı akçe tahsil ediliyorlardı.

Sultan III.Selim vaziyetin vehametini görmüş olmalıdır ki, çıkardığı bir fermanla usulsüzlük ve sû'i istimâllerin giderilmesi için çalışmış, ancak Tanzimat'a kadar bu hususta kâf'î ve nihâî bir iyileştirme görülememiştir.³⁸

1846 yılında Çankırı ilk defa neşredilmiş bulunan devlet sâlnâmesinde Ankara vilâyetine bağlanmış,³⁹ ilk vilâyet sâlnâmesinin yayınlandığı (1869)' dan son 21. sâlnâmenin çıkarıldığı 1903 yılına kadar Çankırı sancağına bağlı kazâ ve nâhiyelerde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Çankırı 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi ile Kastamonu vilâyetine bağlanmıştır.⁴⁰

Seyyah Cuinet, Çankırı Sancağı'nın on iki divânı bulunmaktadır.⁴¹ Kadısına yılda üçbin kuruş, beyine onbin kuruş ödenmektedir. Ilgaz, Şabanözü ve Tokat* olmak üzere üç nâhiyesi ile ikiyüz elli köyü bulunmaktadır.⁴² Ali Cevat, Çankırı'da üç kazâ, beş nâhiye; yediyüz ondört köyden⁴³ ibaret olduğunu tesbit etmişlerdir.

XIX.yüzyıla ait vesikalara göre, Çankırı Sancağı'ndaki kazâ ve bunlara bağlı köylerin ad ve sayılarından bazı neticeler çıkarmak mümkündür.

³⁸ ÇADIRCI, a.g.e., s. 81.

³⁹ Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 46. sene, İst., 1890, s. 587.

⁴⁰ 54 Vecihi TÖNİK, Türkiye'de İdâri Teşkilâtın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara, 1945, s. 165.

⁴¹ Evliya Çelebi Sayahatname, III, İst., 1966, s. 887.

* Cuinet'in, Tokat diye bahsettiği yerin "Tuht" Nâhiyesi olması muhtemeldir. Çünkü belgelerde üç nâhiyeden biri Tuht olarak geçmektedir.

⁴² Vital, CUINET. Turavie D'asie Geographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisinnce ve Chaque Prouince De L'ASE-MINEURE, Paris, 1894, s. 550.

⁴³ Ali, Cevat. Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı II., İst., 1314, s. 630.

Kazâlara bağlı köyleri, defterlerde tamamen birarada göremememiz hasabi ile gerçek sayılarının biraz daha fazla olma ihtimali vardır. Köylerin bir çoğunun küçük yerleşim birimleri halinde birkaç haneden ibaret olduğu gözlenirken, nüfusun yoğun olduğu kazâ ve nâhiyeler Tanzimatla getirilen değişikliklerle idarî yapılanmalara kavuşturulmuştur.

1- Kazâlar

Çankırı (Merkez) Bucura

Tosya Keskin

Kalecik Karıpazarı

Tuht Kurupazarı

Kargu Ökiz

Koçhisar Milan

Şabanözü Çerkeş

Kurşunlu

1831 yılında Avrupa kaynaklarında Çankırı'ya bağlı kazâ sayısı aşığı yukarı aynı isimlendirmelerle verilmektedir.⁴⁴ Yukarıdaki kazâların dışında, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile İnallu ve Karacaviran nâhiyeleri de eklenmiştir.

1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde yapılan değişiklikler çerçevesinde Kengiri Sancağına (Çankırı); Çerkeş kazası ile, Koçhisar, Tuht, Şabanözü, Karacaviran, Bayındır ve Ovacık nahiyeleeri bağlanmıştır.

⁴⁴ Kemal H., KARPAT. Ottoman Population (1830-1914), Demographic And social Characteristics, London, 1985, s. 111.

Çankırı'nın ikinci kazası Kâlecik de 1867 tarihinde Çankırı mutasarrıflığına dahil edilmiştir. Tosya, Kastamonu Vilâyetine bırakılmıştır.⁴⁵

Yine 1864 Nizamnâmesi'ne göre idarî taksimat: 1-Vilâyet, 2- Livâ, 3-Kazâ, 4- Karye'den olmak üzere dört kademe üstüne kurulmuştur. Bu düzenlemeden, beş yıl sonra yayınlanan ilk vilâyet sâlnâmesinde (1869) de bu aynen gösterilmiştir. 13 yeni vilâyet düzenlenmesi ile eskiden beri işlevlerini yitiren kazâ ve nâhiyeler, 1867 de kaldırılmıştır. Çankırı'dan da iki nâhiye kaldırılmıştır.⁴⁶ 1869 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnâmesi gereğince bir kısım kazâların da nâhiye haline konduğu görülmektedir.

İlk Vilâyet sâlnâmesinde Çankırı Sancağı, Kazâları ve bunlara bağlı nâhiyeleri ise şu şekildedir.⁴⁷

Çankırı Sancağı

Nefs-i Çankırı

Tuht

Koçhisar (Ilgaz)

Çerkeş

Bayındır

Karacaviran

Ovacık

Kalecik

Şabanözü

İnallu ve Ballu

1869 daki ilk vilâyet sâlnâmesinde kazâlarda değişiklik yoktur. Bu sâlnâmede fazlalık olarak nâhiyelere yer verilmiştir. Ayrıca Çankırı Sancağı'nda belediye teşkilâtı mevcuttur. 1869 da yayımlanan ilk Vilâyet Sâlnâmesi ile son 1903 de yayımlanan 21. Vilâyet Sâlnâmesi'ne kadar sancaklara bağlı kazâ ve nâhiyelerde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu arada belediye adedinde de artış olmuştur.⁴⁸

⁴⁵ 1. Vil, sal., (1869), s. 105.

⁴⁶ BAYKARA, a.g.e., s. 130.

⁴⁷ TÖNİK, a.g.e., s. 210.

⁴⁸ 1. Vil, sal., 1869, s. 58.

İlk çıkarılan 1869 Vilâyet Sâlnâmesinden, 1876 Nevâhî Nizamnâmesi'ne kadar Çankırı Sancağında bir değişiklik görülmemektedir. Yalnız 1869 tarihli ilk Vilâyet Sâlnâmesinde Kengiri (Çankırı) Sancağında, Kalecik Kazâsı'na bağlı nâhiyeler gösterilirken “İnallu ve Ballu”, Şabanözü ile birlikte iki nâhiye merkezi olarak gösterildiği halde; 1876 Nevâhî Nizamnâmesindeki Kalecik'e bağlı Şabanözü, İnallu ve Ballu üç nâhiye merkezi gösterilmemektedir.⁴⁹

İnallu ve Ballu isimler ayrı ayrı olmayıp adı geçen Vilâyet Sâlnâmesinde ve ileriki sâlnamelerde, Nevâhî Nizamnâmesinin çıktığı 1876 tarihli sekizinci sâlnâmede⁵⁰ “İnallu ve Ballu” nun tek müdür tarafından yönetildiği dikkate alınırca, bu iki ismi bir nâhiye merkezi olarak kabul etmek durumu hasıl olur. Bu durumda her iki ismin nizamnâme-yi hazırlayanlarca ayrı merkezler olarak nizamnâmeye kaydedildikleri anlaşılmaktadır.

1890 yılında meydana gelen değişiklikle, İskilip, Kastamonu'dan alınıp Çankırı'ya; Çankırı'ya bağlı Kalecik Kazâsı'da Ankara'ya bağlanmıştır.⁵¹

Polis mecellesine göre Çankırı (Livâ)'ya bağlı bulunan kazâ ve nâhiyeler şu şekildedir.⁵²

Çankırı (Livâ)	Kazâ	Nâhiyeler
Çankırı (Livâ)		Orta
		Şabanözü
		Koçhisar
Çerkeş		Ovacık
		Karacavıran
		Mecidözü
		Bayındır

⁴⁹ TÖNİK, a.g.e., s. 209.

⁵⁰ 4. Vil., Sal., 1872, s. 87; 8. Vil., Sal., 1876, s. 107.

⁵¹ Sâlname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 53. sene, İst., (Tarih yok) s. 44.

⁵² Polis Mecellesi, I, (1274-1330), İstanbul, 1331.

Çankırı, 1918' de Kastamonu Vilâyeti'nden ayrıldıktan sonra, 20 Nisan 1924 ve 491 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Teşkilât-ı Esasiye Kânunu'nun 60. maddesine göre diğer sancaklarla beraber vilâyete dönüştürülmüştür.

Koçhisar (Ilgaz), Çankırı'ya bağlı nahiye iken, 1927 de yayınlanan “Son Teşkilât-i Mülkîye’de Köylerimizin Adları” Nizamnâmesi ile kazâ durumuna getirilmiştir. Karacaviran Nâhiyesi Ilgaz’a; Mecidözü Nâhiyesi Çerkeş’e bağlanmıştır.⁵³ Bu düzenleme ile kazâ sayısı üçe çıkarılmış, nâhiye sayısı bir artırılmıştır. 5442 sayılı İl İdâresi Kânunu’na göre Çankırı 9 ilçe, 6 bucak, 15 belde, 475 köy ile idarî birimlere ayrılmıştır.

2- Kazâlara Bağlı Mahalle ve Köyler

I. Çankırı (Merkez)

Mahalleleri:

Alamescit	İmâret
Cami-i Kebir	Karataş
Çetince	Kayserbey
Çukur	Mirahur
Debbağhane	Şeyh Osman
Halil Ağa	Taş Mescit
Hoca Elvan	Yoğurtcu
Hoca İbrahim	

Köyleri

Absarı	Bayındır
Ahlad	Bali Bağı
Akçavakıf	Bigay
Aktaş	Boylıca
Anuza	Çayırpınar

⁵³ Son Teşkilât-ı Mülkîye’de Köylerimizin Adları, Dahiliye Vekaleti Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, İst., 1928.

Aşağı Çavuş
 Aşağı Alagöz
 Aşağı Pelitözü
 Aşağı Yanlar

Çivi
 Çiftlik
 Çörekçiler
 Çukurviran

Dedeli
 Dengi
 Dikenli
 Düğüm
 Dümeli
 Eldizim
 Elve
 Eşed Hacıbey

Saray
 Selmanlı
 Seydi
 Şeyhler
 Şeyh Yunus
 Tuzla
 Tümü
 Urvay

Göreme
 Gilas
 Galas Kayısı
 Hasaağca
 Hıdırlık
 Hisarcık

Yerik
 Yukarı Alagöz
 Yukarı Çavuş
 Yukarı Yanlar

Hisarcık Kayısı
 Hoca Hüseyin
 Hâdib
 Handırı
 İmandık
 Karaşeyh
 Kayıçivi
 Kınık
 Kiziksin
 Kilisecik
 Korgun
 Kuyupınar

Küçüklü

Maruf

Mesutviran

Merzi

Mezid Hacı Bey

Ovacık

II. Tosya

Köyleri:

Ağcakavak

Aluç

Aspiros

Bağözü

Balcılar

Bayat

Çepni

Çiftler

Çiği

Çukur

Dağçatı

Dikmen

Ekincik

Göbere

Gökçeöz

Hani

İlmek

Karaberk

Kargın

Kınık

Kızılca

Kuyuca

Muradköy

Oba

Sekü

Süncüran (Sevinçviran)

Salluca

Viransekü

Yarakin

Yerkuyu

III. Kalecik

Köyleri:

Aktepe

Alibey

Bozbeği

Çandarı

Çiftlik

Halfat

Kargın

Karüyük

Kınık

Kozabağı

Çöte

Dokuztorba

Elecik

Eski

Gelbulasın

Gökçeviran

Göl

IV. Tuht

Köyleri:

Aşağı Badkır

Ayva

Balosa

Badem

Bayındır

Bayır Akseki

Beşdud

Bigay

Boluca

Böğet Akseki

Davutlar

Doğan

Eyi sekisi

İncek

Karacaözen

V. Kargu

Köyleri:

Bağözü

Çakırlar

Çarkışla

Dilmensaray

Eğzen

Kumartaş

Mahmutlar

Timurtaş

Ukad

Uyurca

Yalım

Yılanlı

Karaköy

Kayacık

Kaymaz

Kavak

Kollar

Müslim

Öğir

Peliticik

Şeyh Osman

Toyuz Saray

Yabanı

Yarakin

Yenice

Yüklü Sazcuğaz

Yukarı Badkir

Zaviye

Maksudlu

Mora Pelidözü

Örencik

Saraycık

Sinanözü

Göl	Tekyenişin
Koraboya	Ürünüş
Karacaoğlan	
Karakese	
Karaköy	
Karapürçek	
Kasmal	
Köprübaşı	
VI. Koçhisar	
Köyleri:	Kal'a Meydan
Arpayeri	Kise
Aşağıbozan	Musa
Baslama	Saraycık
Bozan Alevi	Sekü
Candar	Şeyhler
Engebe	Yüksek
Hacı Hasan	
İlisuluk	

VII. Şabanözü

Köyleri:

Arab
 Bulgur
 Büyük Yakalı
 Dalyas
 Ereğez
 Kamış
 Küçük Yakalı
 Sarıkürd
 Yakalı
 Yenice

VIII. Kurşunlu**Köyleri:**

Çardak

Çavundur

Eğdir

Kapaklı

Köprülü

Kürd

Sekülü

Taşkaracaları

Temürcüviran

Yabânı

Yılanlı

Yozgad

IX. Bucura**Köyleri:**

Akçaviran

Aliyeb

Aluç

Belviran

Bucura

Dereköy

Dumlupınar

Elye

Elyeğür

Güntü

Kaçan

Kayı

Kazlar

Kılıçlar

Ödemiş

Ömerli

Okçular

X. Keskin**Köyleri:**

Akçakavak

Aydın

Bahşane

Bâlışeyh

Bıyıklı

Hasandede

Hızırşeyh

Karacalı

Karık

Kızılca

Köse

Nazacık

Şeyh Şahı

Şeyh Sâmi-i Kebîr

Ulaş

Yıva

XI. Karıpazarı**Köyleri:**

Avretevi

Basdak

Buğurvıran

Bügdüz

Eldek

Gökçevıran

Halfat

Karacağağaç

Kalınca

Kızılsakal

Orta

Sakabcavıran

Sakaili

Salur

Üyük

Yıva

XII. Kurupazar**Köyleri:**

Çerçiler

Karakoçaş

Karavıran

Kayı

Mart

XIII. Ökiz**Köyleri:**

Cevlek

İbrik

Karaköy

Pelitcük

Urunluca

XIV. Milan**Köyleri:**

Ağça kilise

Aksekülü

Aslanlu

Karataş

Kükürt

Oruçgâzi

Bayramviran
 Bereket
 Çardak
 Çatkilise
 Demirlu
 İlaldı
 İnceöz
 Karacalar
 Karacaviran

Sarıkaya
 Yakalı
 Yenice

XV. Çerkeş

Köyleri:

Agacuk
 Ahur
 Akhasan
 Alaşa
 Aşağı Çukurca
 Basmıl
 Bozoğlu
 Çamluca
 Çölmekçi
 Çukurviran
 Depecik
 Dikenlü
 Dikmen
 Eymür
 Haspınar

Kadı
 Karküşek
 Karyağdı
 Kızallar
 Köprülü
 Kuyucak
 Ortaköy
 Saraycuk
 Selüler
 Viran
 Viranlu
 Yağmurviran
 Yakublar
 Yancalu

Türkmen boylarını, Danişmend Ümarasından Karatekin 1083'de Çankırı ve çevresine yerleştirdikten sonra ⁵⁴ kazâ ve köy adları başta olmak üzere, Oğuz ağırlıklı bir kültürle isimlendirilmiştir. Türkmenlerin koydukları adlar bir daha terk edilmeden günümüze kadar gelmiştir.

Oğuz boylarına mensub oymakların, 24 boyundan 21'inin Anadolu'ya geldiğini Tahrir defterleri ortaya koymaktadır. Çankırı ve çevresine yerleşen boylara ait yer adlarının tesbit edilenleri aşağıya çıkarılmıştır.⁵⁵

Köy	Kazâsı	Vergi Nüfûsu
Kayı	Tosya	95
Yaka Kayı	Koçhisar	15
Bozar Kayı	-	-
Hatun Kayısı	Kurşunlu	28
Aşga Kayı	Karıpazarı	45
Yukarı Kayı	Karıpazarı	60
Bayad	Tosya	34
Yazır	Kurşunlu	29
Todurga	Milan	105
Afşar	Kargu	18
Afşar	Çankırı	12
Afşar	Tosya	33
Kızık Yenicesi	Çankırı	37
Beğdili	Kargu	45
Karkın	Tosya	25
Kınıcık Karkın	Çankırı	64

⁵⁴ Refik, TURAN. "Selçuklular Döneminde Kastamonu" Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu-Tebliğler, Kastamonu, 1988, s. 4.

⁵⁵ SÜMER, a.g.e., s. 423-460.

Bayındır	Çankırı	101
Çavundur	Kurşunlu	27
Çepni	Tosya	41
Salur	Karıpazarı	66
Eymür	Çerkeş	15
Eymür	Çerkeş	29
Ala-Yundlu	Çerkeş	22
Üreğir	Koçhisar	4
Sartuk (?) İğdır	Kurşunlu	176
İğdırcik	Kurşunlu	56
Bügdüz	Karıpazarı	46
Yıva	Kalecik	35
Kınık	Koçhisar	106
Kara Kınık	Tosya	56
Kınıközü	Çerkeş	60

Görüldüğü üzere bölgede 24 Oğuz boyundan, 17 boy yurd tutmuşlardır. Ancak 16.y.y. tahrir defterlerinde geçen 31 adet Oğuz yer adından bugün 22 yerleşme adı kalmıştır.

Çankırı Merkez dahil olmak üzere bu yerleşim yerlerinde Çerkeş ve Tosya olmak üzere üç büyük kazânın bulunduğu görülmektedir. Bunlardan Tosya Kazâsı, hem Oğuz yerleşimi bakımından hem de mahalle ve köy sayıları bakımından dikkati çekmektedir. Bölgenin tarihi-stratejik yönü yanında ulaşım ve iktisâdî yapısı şehrin gelişmesini hızlandırmıştır.

Kalecik ve Keskin topraklarını ikiye ayıran Kızılırmak, sosyal ve iktisâdî hayatın değişmesini sağlamış köy sayısını da artırmıştır. Çankırı'ya bağlı bir çok nâhiyede yukarıda izah etmeye çalıştığımız benzer sebeplerle zaman içinde gelişmiş mülki idârelerine kavuşmuşlardır. Tuht ve Koçhisar da benzer özelliklerle gelişmelerini sürdürmüşlerdir.

B. ÇANKIRI SANCAĞINDA MAHALLÎ İDARE

Mahallî idâreler 1864' de Vilâyet Nizâm-nâmesi ile düzenlenmiş, 1871 İdâre-î Umumiye-î Vilâyet Nizâm-nâmesine göre de daha derli toplu bir değişiklik yapılmıştır.⁵⁶ Bu değişiklikler, Vilâyet İdâresi, Belediye Meclisleri ve Belediye Reislikleri'nin seçimini kapsamaktadır.

Livâ'nın yönetiminde yapılan değişiklikler vilâyet meclislerine benzer bir yapı arz etmektedir. "Livâ İdâre Meclisleri" mutasarrıfın başkanlığında oluşturularak Livâ'nın mahalli işlerinin yürütülmesini sağlamaktadır.⁵⁷

1286 tarihli İdâre-i Umumiye-i Vilâyet Nizâm-nâmesinin 36.maddesi ile de mutasarrıfların görevleri şu şekilde belirlenmiştir. "Mutasarrıflar validen alacakları evâmîr ve talimatı infaz edeceği gibi kavaninin cereyanına ve alelûmum memurini livânın harekâtına nazaret ederek kânun ve nizama muhalif hareket edenler olduğunda öyle bir halin derecesini ve ıslahı hakkında olan mutalâasını ve umuru hakkında ve vazaiî vilâyetin idâre-i livâyaya tâlluk eden cihetleri hakkında tetkikat ve teftişâtı mütevaliyesini valiye tebliğ ederler."⁵⁸

Livâ İdâre Meclislerinin oluşturulmasında çeşitli toplulukların temsil edilmeleri bakımından Vilâyet İdâre Meclislerine göre, bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle Anadolu ve Arabistan'da müslüman olmayan nüfusun dağınık yerleşmesi, Rumeliye oranla azınlıkta kalması, birçok kentte

⁵⁶ İlber, ORTAYLI. Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İst., 1985, s. 76; Osman Nuri, Ergin. Mecelle-i Umur-u Belediye, I. İst., 1338, s. 1616.

⁵⁷ ORTAYLI, a.g.e., s. 80.

⁵⁸ TÖNİK, a.g.e., s. 191.

meclislerde bir üye ile temsil⁵⁹ edilmelerine ya da hiç edilmemelerine yol açmıştır.

Mahallinden seçilen Nâhiye müdürleri ve herbiri mahallî bir hizmet organı durumunda olan ihtisâs komisyonları (maârif, nafia, ticâret, ziraat vb.) da mahallî idârelerin kontrolü altında görev yapmaktadır.⁶⁰

1. İdâre Meclisleri

Bu meclisler, hem vilâyetlerde hem de kazâlarda oluşturulmuş olup, vilâyetlerde valiler, kazâlarda ise kaymakamların başkanlığında çalışmakta idiler. Nizamnâmelere göre meclis üyelerinin bir kısmı “Tabîî” bir kısmı da “seçilmiş üye”lerden meydana gelmektedir. İncelemede, mahallî idâreleri doğrudan ilgilendiren seçilmiş üye (A’zâ-yi müntahabe)ler üzerinde duruldu. Bu meclislerin, vilâyetlerde; mektupçu, defterdar, müfettiş-i hükkam-ı şer’iyye, müftü, da’vâ reisi, gayri müslimlerin ruhanî reisi; merkez livâda; kadı, müftü, tahrirat müdürü, gayri müslimlerin ruhanî reisi, Kazâlarda, mal müdürü, tahrirat kâtibi, kazâ hâkimi, müftü, gayrimüslimlerin ruhanî reislerinden oluşan (A’zâ-yı Tabîî) üyeler üzerinde durulmadı.⁶¹ Zaten uygulamada, bilhassa meclislerin teşekkülünde nizamnâmelerdeki hususlara pek yer verilmemiştir.

Livâ idâre meclisi üyelerinin belirlenmesinde şu yol takip edilirdi. Mutasarrıfın başkanlığındaki “Livâ Tefrik Meclisi”, livâyaya bağlı kazâlar halkından seçilme niteliğine sahip adaylar belirleyerek kazâların idâre ve davâ meclislerine gönderirlerdi. Kazâ idâresince üçte bir oranında seçilen adaylar elemenden geçirilerek mutasarrıfa bildirilirdi. Mutasarrıf son listeyi valinin

⁵⁹ ÇADIRCI, a.g.e., s. 259.

⁶⁰ ORTAYLI, a.g.e., s. 80

⁶¹ ORTAYLI, a.g.e., s. 80.

onayına sunardı. Asıl üyeleri Vali belirlerdi. Livâ meclisi üyeleri için hükümetin onayı gerekmezdi.⁶²

İdâre Meclislerinin seçim ve üye sayısı Vilâyet Nizâmnâmesinin 90. maddesi ile belirlenmiştir. Üye sayısı dört dür.⁶³

İdâre meclislerinin üye sayıları devamlı değişiklik göstermiştir.⁶⁴ Ayrıca Nizâmnâmede nâhiye meclislerine yer verilmesine rağmen sâlnâmelerin hiçbirinde nâhiye meclisleri ile ilgili bir listeye rastlanmamıştır.⁶⁵ Sâlnâmelerin nâhiyeler bahsinde, nâhiye müdürünün yanında sayıları nâhiyeye göre değişen memurların adı belirtilmiştir. Fakat nâhiye meclislerine yer verilmemiştir.

Livâ idâre meclisleri A'zâ-yı müntahabe denilen ve Nizamnâmeğe göre iki müslim, iki gayrı müslim dört üye sayısı belirtilmiş olmasına rağmen bu sayı 2., 3., 4., 5 ve 8. Sâlnâmelerde altı olarak görülmektedir.⁶⁶

Tablo'dan da anlaşılacağı gibi Kazâ İdâre Meclislerinde durum livâ idâre meclisi'ne nazaran Nizamnâmenin ön gördüğü (dört) üye kâidesine uyulmuştur. Sadece (1875) 7. Sâlnâmelerde Kâlecik (beş) üye; Çerkeş (üç) üye; (1885) 13. Sâlnâmelerde Çerkeş (yedi) üye olduğu tesbit edilmiştir.

Bu, hiç şüphesiz halkın yönetime katılmasında küçümsenemeyecek önemli bir atılım ve gelişmedir. Eksik ve yetersiz olabilir ama İmparatorluğun sosyal, ekonomik kültürel yapısı göz önünde tutulduğunda gerçek bir seçim gibi görülmemekle birlikte bu gelişmenin son dönem tarihimizin en büyük olaylarından birisi olduğunu belirtmek gerekir kanaatindeyiz.

⁶² ÇADIRCI, a.g.e., s. 260.

⁶³ Polis mecellesi mad. 10, s. 301.

⁶⁴ ÇADIRCI, a.g.e., s. 258.

⁶⁵ ORTAYLI, a.g.e., s. 94.

⁶⁶ Bkz. Tablo: I.

b. Belediye Meclisleri:

Tanzimat Öncesi Osmanlı kentlerinde günümüz belediye hizmetlerini üstlenen ayrı bir kuruluşun bulunmadığı, ancak belediyelerin bakmakla yükümlü oldukları başlıca işler, hükümet yöneticileri, esnaf, dernek temsilcileri kadılar ve kentin ileri gelenleri tarafından karşılanmakta idi. Belediyelerin 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ülke yönetiminde yapılan düzenlemelerle kuruluş ve çalışmaları belirlenmiştir.⁶⁷

I. Meşrutiyetin ilanından sonra 1877 yılında Belediye Kânunu çıkarıldıktan sonra yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. 1864 Vilâyet Nizamnâmesinin 4. maddesinde her köy bir belediye dairesi sayılır hükmü bulunmakta ise de kent ve kasabalarda belediye teşkilâtına ilişkin hükm kapsamamaktadır.⁶⁸

Bu talimatnameler, belediyelere bir özerklik vermekten çok, onların idarî varlıklarını belirlemekte, kuruluş ve görevlerini sıralamaktadır. Aynı gelişmeler Livâ ve kazâ belediye meclislerini, 1871 Nizamnâmesinde ve 1877 Belediyeler Kânununda detaylandırmıştır. Belirtilen Nizamnâmede belediye meclisi üyeleri varlıklı kişilerden tesbit edilecek 30 yaşını geçmemiş, okur-yazar olacak Livâ merkezlerinde en az 500 kuruş, kazâ merkezlerinde 150 kuruş vergi vermiş olacaktı.⁶⁹ Ayrıca müslim ve gayri müslim, başkan ve başkan yardımcısı hariç eşit oranda temsil edilmeleri öngörülüyordu.

Sancaklarda bulunan hristiyanların dinî liderinin kendi cemaatlerince tesbit edildiği âdet-i pişkeş olan 2500 akçeyi hazineye yatırarak vazifeye başlayabileceği belirtilmektedir.⁷⁰ Livâ Belediye Meclisi, gerek 1871 Nizamnâmesinde, gerekse 1877 Belediyeler Kânununda Reis hariç, altısı

⁶⁷ O. Nuri ERGİN, a.g.e., s. 1616.

⁶⁸ ÇADIRCI, a.g.e., s. 275.

⁶⁹ ORTAYLI, a.g.e., s. 115.

“Seçim” ile üçü (Reis, Reis muavini ve Tabib) devamlı olmak üzere, toplam dokuz üyeden meydana gelmekteydi.⁷¹ Buna rağmen kurala pek uyulmamıştır.⁷²

Kazâ Belediyelerinde Nizamnâmenin ve Kânunun ön gördüğü üye adedine uyulmamıştır. Kazâ belediyelerinde de üye adedi, vilâyetlerde olduğu gibi toplam dokuz (üçü tabii, altısı seçimle) dur. Kazâlarda da dokuz üye kâidesine uyulmadığından, vilâyette olduğu gibi üye adetlerinde birbirinden çok farklı durumlar tesbit edilmiştir. Meselâ; Kâlecik de (1880) 12. Sâlnâmede belediye üyesi (üç) iken bir yıl sonraki (1881) 13. Sâlnâmede üye adedi (altı) ya çıkabilmektedir. Aynı durum Çerkeş kazâsında (1879) 11. Sâlnâmede (üç) olan üye sayısı, (1888) 15. Sâlnâmede (altı) ya çıkmıştır.⁷³

Belediye meclislerinin oluşturulmasında çeşitli meslek gruplarının temsilcileri tabii üyeleri olarak yer almaktadırlar. Ancak tabip, mühendis gibi bazı meslek temsilcilerinin yeteri sayıda olmayışı sebebiyle bu mesleklerden meclis üyesine az sayıda rastlanmaktadır. Meselâ, Vilâyet Belediye Meclislerinde az da olsa mühendis üyeler bulunmakla birlikte, Livâ Belediye Meclislerinde mühendis üyeye rastlanmamaktadır. Müşavir üye tabibler ise şu şekilde dağılmaktadır.

⁷⁰ Ç.Ş.S. 23, s.8.

⁷¹ ORTAYLI, a.g.e., s. 112.

⁷² Bkz. Tablo:II.

⁷³ Bkz. Tablo: II.

Livâ ve Kâzâ İdâre Meclisi Üyeleri
Tablo: I

Sâlnâme		ÇANKIRI			Çerkeş			Kalecik		
Sayı	Tarih (x)	Hrst.			Hrst.			Hrst.		
		Er.	Rum	Türk	Er	Rum	Türk	Er	Rum	Türk
1	1286/1869	1	1	4			4	1		3
2	1287/1870	1	1	6			4	1		3
3	1280/1871	1	1	6			4	1		3
4	1289/1872	1	1	6			4	1		3
5	1290/1873	1	1	6			4	1		3
6	1291/1874	1	1	7			4	1		3
7	1292/1875	1	1	6			3	1		4
8	1293/1876	1	1	2			4	1		3
9	1294/1877	1	1	2			4	1		3
10	1295/1878	1	1	2			3	1		3
11	1296/1879	1	1	2			4	1		3
12	1297/1880	1	1	2			4	1		3
13	1298/1881	1	1	2			7	1		3
14	1299/1882	1	1	4			4	1		3
15	1306/1888	1	1	2			4	1		3
16	1310/1892	1	1	2			4			
17	1311/1803	1	1	2			4			
18	1312/1894	-	2	2			4			
19	1314/1896	-	2	2			4			
20	1317/1890	-	2	2			4			
21	1321/1903	-	2	2			4			

Tarihler, Sâlnâmelerin çıkış tarihlerinden bir yıl evvelini göstermektedir.

Livâ ve Kazâ Belediye Meclisi Üyeleri

Tablo II

Salname		Çankırı			Çerkeş			Kalecik		
Sayı	Tarih	Hristiyan			Hristiyan			Hristiyan		
		Er.	Ru.	Trk.	Er.	Ru.	Trk.	Er.	Ru.	Trk.
1	1286/1869	-	1	2			4	1		3
2	1287/1870	-	1	2			4			4
3	1288/1871	-	1	4			4			4
4	1289/1872	-	1	2			4	1		4
5	1290/1873	-	1	4			4	1		3
6	1291/1874	-	1	3			5	1		4
7	1292/1875	-	1	4			4	1		5
8	1293/1876			8			3	1		4
9	1294/1877	1		3			4			4
10	1295/1878	-	1	4			3	1		3
11	1296/1879			7			3	1		3
12	1297/1880	-	1	6			4	1		2
13	1298/1881	-	1	6			4	1		5
14	1299/1882	-	1	8			4	2		5
15	1306/1888	-	1	3			6	1		5
16	1310/1892	-	1	3			5			
17	1311/1893	-	1	3			4			
18	1312/1894	-	1	3			4			
19	1314/1896	-	1	3			4			
20	1317/1899	-	2	2			4			
21	1321/1903	-	2	4			4			

Çankırı (Merkez):

Tabib Ahmed Muhtar Efendi (5 yıl) ⁷⁴

Tabib Süleyman Efendi (1 yıl) ⁷⁵

Tabib Vekili Hacı Hüsameddin Efendi ⁷⁶

Tabib Cavanı Efendi ⁷⁷

Tabib Viranus Efendi⁷⁸

Tabib Arif Efendi (2 yıl) ⁷⁹

Tabib Nuri Efendi ⁸⁰

Tabib Mustafa Ali Efendi ⁸¹

Tabib Hartuf Efendi ⁸²

Kalecik:

Tabib Peragup ⁸³

Verilen listenin tetkikinden de anlaşılacağı gibi, Belediye Meclisinin ilk yıllarında Tabib üye bulunmamaktadır. 1869-1903 yılları arasındaki 34 yıllık süre içinde toplam on tabib üye belediye meclisinde vazife almıştır.

⁷⁴ 7. Vil. Sal. (1875), s.117; 8. Vil. Sal. (1876). s. 103; 9. Vil. Sal. (1877), s. 126.

10. Vil. Sal. (1888), s. 74; 11. Vil. Sal. (1889). s. 78.

⁷⁵ 12. Vil. Sal. (1890), s. 147.

⁷⁶ 13. Vil. Sal. (1881) s. 153.

⁷⁷ 14. Vil. Sal. (1882) s. 166.

⁷⁸ 15. Vil. Sal. (1892) s. 442.

⁷⁹ 17. Vil. Sal. (1893), s. 269; 18. vil. sal. (194) s. 291.

⁸⁰ 19. Vil. Sal. (1896) s. 219.

⁸¹ 20. Vil. Sal. (1899) s. 243.

⁸² 21. Vil. Sal. (1903) s. 263.

⁸³ 15. Vil. Sal. (1892) s. 460.

Kazâlardan Kalecik'te bir tabib görev almışken Çerkeş Belediye Meclisinde hiçbir tabib üye bulunmamaktadır.

Bu on tabipten dördünün gayri müslim olduğu, bunlardan üçünün Çankırı Merkez Belediye Meclisi üyeliğinde bulunduğu görülmektedir. Kalecik Belediye Meclisinde görev alan tek tabip üye Peragup da gayri müslimdir.

Kazâlarda belediyeler sonradan ihdas edilmiştir. Buralarda belediye meclislerinin kuruluşu da daha sonraki tarihlere rastlar. Meselâ Çankırı'nın en eski ilçesi olan Çerkeş 1860'da ilçe yapılmış olmasına rağmen belediye teşkilâtı ancak 1878 yılında kurulmuştur.

Nâhiye belediyeleri içinde ilk kurulan Koçhisar (Ilgaz) Belediyesidir(1873). Diğer belediyelerden Tuht ve Şabanözü 1888'de, Karacaviran ise 1892'de kurulmuşlardır. Böylece belediyesi bulunan nâhiye adedi dörde çıkmıştır. Kaynaklarda, belediyelerin 1894'ten sonraki durumu hakkında pek bilgi verilmemektedir. Ancak, uygun görülen nâhiyelerde, hatta büyük köylerde belediye kurma yetkisinin vilâyetlere verildiği bilinmektedir.⁸⁴

Belediyelerin kontrolü, Polis mecellesinin onuncu maddesine uygun olarak en az dört, en çok on üyeden oluşan bir teftiş heyeti tarafından yapılacaktır. Bu heyetin başkanlığı belediye reisine verilmiştir. Belediye reisinin başkanlığında ahaliden ve belediye azasından teşekkül eden meclis, lüzum görürse birkaç üye daha alabilmektedir.⁸⁵

İncelediğimiz dönemde, belediyelerin, sayılarının artmasına rağmen, görevlerinde etkili olamadıkları, adeta vergi toplayan bir kuruluş görünümü sergiledikleri görülmektedir.

⁸⁴ 18. Vil. Sal. (1894) s. 172.

⁸⁵ Polis Mecellesi, s. 301.

3- Komisyonlar:

Osmanlı İmparatorluğu 3 Kasım 1839 da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûn'u ile yeni bir döneme girmiş, merkezileşme yolunda bir yeniden yapılanma sürecini başlatmıştı. Girişilen reform hareketleri hemen her alanda yapılmış, merkezi hükümet ve taşra yönetimi yeni baştan oluşturulmuştu. Bütün bunların yanı sıra Tanzimat boyunca (1826-1876) oldukça geniş ve köklü bir meclisleşme hareketi gerçekleştirilmiştir.⁸⁶

Hemen hemen girişilen bütün yenileşme çabaları, yeni oluşturulan meclis ve danışma kurulları yoluyla yapılmaya çalışılmıştır. Tanzimattan sonra mahallî idârede yapılan değişikliklerden biri de, livâlarda “İhtisas Komisyonları” kurulmasıdır. Komisyonlar ile mahkemelere, Avrupa ülkelerindeki jüri sistemi getirilmiştir. Halkı temsil eden seçilmiş üyelerin oluşturduğu bu ihtisâs komisyonları, o dönemin gerçek mahallî hizmet organları olarak vasıflandırılmaktadır.⁸⁷

Livâlardaki temyiz meclisleri seçimle oluşturulmaktadır. Ticari davalara bakan Ticaret mahkemeleri (Meclis-i Ticaret) için ise seçim söz konusu değildir. Nizamnâmelerde bu hususta bir açıklık yoktur.⁸⁸ Gerek seçimle oluşturulan Vilâyet ve Livâ Temyiz Mahkemeleri ve gerekse oluşum şekli bilinmeyen Ticâret Meclisleri ve İhtisas komisyonlarının üye sayıları, tıpkı yukarıda bahsettiğimiz İdare ve Belediye Meclislerinde olduğu gibi, devamlı değişiklik göstermektedir.

a) Livâ Temyiz Meclisi:

Bu meclis, şer’i ve ruhanî mahkemelerin istinâf merci’i olarak açılan ve kendi yargı çevrelerinde Temyiz Divanının görevlerini yapan bir

⁸⁶ Cevdet, KÜÇÜK. Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Seminer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi” ve Tanzimat”, Ankara, 1987, s. 17.

⁸⁷ ORTAYLI, a.g.e., s. 81.

⁸⁸ a. y.

mahkemedir.⁸⁹ Ekseriyetle “Meclis-i Temyiz” adıyla geçmesine rağmen, (1869) 1. Sâlnâmede “Meclis-i Temyiz-i Hukuk” ve “Cinayet-i Livâ”, 4. 6. 7. sâlnâmelerde “Meclis-i Deâvi”, diğer sâlnâmelerde “Bidâyet-i Temyiz” adıyla geçmektedir.

Kazâlardan Kalecik’te ve Çerkeş’te, Bidayet Mahkemeleri bulunmaktadır ve bunlar Kastamonu İstinaf Mahkemesine bağlı görev yapmaktadırlar.⁹⁰ Bu mahkemelerde seçimle gelen altı üye bulunması lazım gelirken, bu yıllarda Çankırı’da buna uyulmadığı görülmektedir. İlk dört sâlnâme ile 18.ve 19. Sâlnâmelerde, Nizamnâmenin öngördüğü altı üye kâidesine uyulduğu görülmekle birlikte, 12. 13. 16. ve 17. Sâlnâmelerde beş, 20. Sâlnâmede sekiz, diğerlerinde dört üyeden teşekkül ettirildiği tesbit edilmektedir. Gayrı müslimlerin ise, altı ve dört üyelikli meclislerde iki üye ile temsil edildikleri anlaşılmaktadır.

b) Ticaret Mahkemesi:

Ticaret mahkemesi, Livâ tüccar ve esnaf temsilcilerinden oluşan ihtisâs mahkemeleridir. Bu mahkeme, iki daimi, dört geçici üyeden oluşmaktaydı. Bu mahkemelerde İdâre Meclisleri ve Temyiz Mahkemelerinin aksine seçim yapılmıyordu. Uygun görülen tüccar ve lonca temsilcileri Nezâret tarafından onaylanıyordu.⁹¹

Sâlnâmelerde bu mahkemenin farklı bir isimlendirilmesine rastlanılmayıp, “Ticaret Mahkemesi” veya “Mahkeme-i Ticaret”, “Meclis-i Ticaret”⁹² adıyla kaydedildiği görülmektedir. (1882) 14. Sâlnâmeden sonraki Sâlnâmelerde, bu mahkemelere yer verilmemektedir. Zamanla söz konusu mahkemenin Bidayet Mahkemesinin bir bölümü haline getirildiği anlaşılmaktadır.

⁸⁹ TONİK, a.g.e., s. 191.

⁹⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 1953.

Ticaret mahkemelerinde üye sayıları farklılık göstermektedir. Nizamnâmede öngörülen, "reis hariç, iki daimi dört geçici" üye kâidesine genel olarak uyulmuştur. Kazâlarda mahkemeler ise, (1880) 12. Sâlnâmeğe kadar "Meclis-i Deâvi", 12. Sâlnâmeden itibaren "Bidayet Mahkemesi" adı altında geçmektedir. Üye sayısı ise 12. Sâlnâmeğe kadar reis hariç (üç), 12.'den sonra (iki) olarak geçmektedir.

Mahalli Hizmet meclislerinden Maârif, Ziraat ve Ticaret Meclisleri hakkında (1873) 5. Sâlnâmeden itibaren bilgi vermektedir. Mahalli Meclis ve komisyonlardaki üye sayılarının, Nizamnâmenin öngördüğü sayılarda olmadığı görülmektedir. İncelememizde sadece Maârif ve Ticaret meclislerinin üzerinde durulmuştur.

c- Maârif Meclisi

1864 düzenlemesinden sonra oluşturulan "Maârif Meclisleri", müftü, hükümet tabibi ve hoca üyelerden teşekkül ettirilmiştir. Bu meclis, yeni okulların açılması, kent merkezinde bina yapımı, öğretmen bulma ve benzeri eğitim sorunlarını çözmek gibi görevleri üstlenmişti.⁹³

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile Çağdaş eğitim anlayışının yerleştirilmesi, rüşdiye, kütüphane ve benzeri eğitim-öğretim kurumlarının açılması,⁹⁴ maârif meclislerinin görevlerini artırmıştı. Tanzimat öncesine oranla büyük bir yenilik ve değişiklik ifade eden bu gelişme, sosyal yaşantıyı da olumlu yönde etkilemişti. Medrese çıkışlı ulemanın yanısıra modern eğitimi kavramış ilim adamları da yetişmişti. Maârif Meclislerinde ve okullarda medrese çıkışlı hocalar ve müderrisler çoğunlukta bulunuyorlardı. Ancak onlar

⁹¹ ORTAYLI, a.g.e., s. 81.

⁹² 10. Vil. Sal. s. 82.

⁹³ Cahit Yalçın, BİLİM. Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), Eskişehir 1984, s. 22.

⁹⁴ Takvim-i Vakayı, Def'a 1127, 10 Cemaziyelüla, 1286.

da kendilerine çeki düzen vermek zorunda kalmışlar, merkezden bildirilen kurallar çerçevesinde hareket etmek gereğini duymuşlardı.

Nizamnâmenin öngördüğü kuralların tümü Anadolu rüşdiyelerinde elbette tam uygulanamıyordu. Yeterli öğretmen, araç-gereç bulmakta güçlük çekiliyordu. Bu güçlüklerin giderilmesi, bir nebze olsun, Maârif Meclislerinin çabasına bağlıydı. Bu çaba müsbet neticeler vermiştir.⁹⁵

Maârif Meclisleri, II. Abdülhamit devrinde sancak ve kazâ merkezlerine kadar yayılmıştır. Böylece 1869 Nizamnâmesinin bu konudaki eksikliği tamamlanmıştır. 1892 tarihinde alınan bir kararla da vilâyet merkezinde bulunan maârif meclisi üyelerinin sayısı altı, sancak ve kazâlardakilerin ise üç olarak tesbit edilmiştir.⁹⁶ Bu üyeliklere, müslim ve gayrı müslim olmak üzere bölgenin ileri gelenleri arasından tayinler yapılmıştır.

Meclis üye sayıları üç olarak tesbit edilmesine rağmen, yıldan yıla farklılıklar göstermektedir. (1899) 20. Sâlnâmede (sekiz) üye yer alırken, (1875) 7. ve (1879) 11. Sâlnâmelerde (üç) üye olduğu belirtilmektedir. Diğerlerinden (1876) 8. Sâlnâmede (yedi); 9. 10. 12. 18. 19. 21. Sâlnâmelerde (altı); 15.'de (dört); 13. 14. 16. ve 17'de (beş) üye yer almaktadır.

Bu arada, Maârif Meclislerine zaman zaman değişik statüdeki kişilerin "reis"lik yaptıkları da tesbit edilmiştir. Mesela 6. sâlnâmede meclis reisi olarak kaydedilen Sancak Müftüsünün, bu görevini uzun bir süre yürüttüğünü, ancak arada Mutasarrıf ve Naib'in de bu görevi üstlendiğini görmekteyiz.

Kazâlardaki maârif meclisi üye sayılarında bir istikrar görülmektedir. Aşağı yukarı tamamında üye sayısı, reis hariç, üç veya dördtür. Meclis Reisi, Kazânın ya Müftüsü ya da Nâibidir.

⁹⁵ Bayram, KODAMAN. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1988, s. 48.

⁹⁶ Mahmut, CEVAT. Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı I, İstanbul, 1338, s. 338.

Sancaklarda Maârif Meclisi üye sayısı 1892 tarihinde üç olarak tesbit edilmiştir.⁹⁷ Ancak 8. sâlnâmede Çankırı Sancağı'nın (yedi) Maârif Meclis üyesi bulunduğu kaydedilmektedir.⁹⁸ Eğitim kurumlarının sayıları ile meclislerin üye sayıları arasında bir paralellik görülmektedir. Maârif komisyonları üye sayılarındaki istikrarsızlıklar diğer komisyonlardakilerden daha fazladır. Çankırı merkez ve kazâlarında en çok bulunan kurumlar eğitim kurumlarıdır. Halkla iç içe bulunmaları, üye sayılarını da artırmada önemli bir etkendir.

1- Eğitim-Öğretim

Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücünü büyük ölçüde Konya'dan sağladı. Ancak İznik'in alınmasından hemen sonra, devletin işletilmesinde ihtiyaç duyulan nitelikli insan unsurunu yetiştirmek üzere bu kentte ilk medrese açılmıştır.

II. Mahmut Dönemi'ne kadar Osmanlı Devletinde halkın temel eğitimi, devlet tarafından problem olarak görülmemiş ve bununla ilgili gerekli tedbirler alınmamıştır. Bu saha camilerin yanında vakıfların veya kişilerin özel ilgisine terk edilmiştir. Fakat zaman içinde sivil okullar açılmaya, eğitim-öğretimde yeni programlar devreye sokulmaya başlanmıştır. Ordunun eğitim öğretimle ilgili bazı problemleri de yine II. Mahmut döneminde çözülmeye başlanmıştır. Anadolu'da devlet okullarının açılması da bu dönemdedir.⁹⁹

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yapılan düzenlemelerin yanısıra, eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması önemle ele alınmış, 1845 yılında "Meclis-i Maârif-i Muvakkat" adı altında yeni bir kuruluş oluşturulmuştu. Bu kuruluş, eğitim hususunda görevli bulunmakta idi.¹⁰⁰ Bir yıl sonra kurulan "Meclis-i

⁹⁷ KODAMAN, a.g.e., s. 49.

⁹⁸ 8. Vil. Sal. s. 103.

⁹⁹ Osman Nuri, ERGİN. Türk Maârif Tarihi 1-2, İstanbul, 1977, s. 951.

¹⁰⁰ Tâkvim-i Vekâyı, deta 283, 4 Rebüülevvel 1261.

Maârif-i Umûmiye” ülkenin bütün eğitim ve öğretim işlerini görüşüp gerekli kararları almakla yetkili kılınmıştı. Bu çalışmalar Anadolu’da okulların açılmasını hızlandırmıştır.

Bu gelişmelerden Çankırı da istifade etmiştir. Yeni okulların açılmaya başlaması eğitim öğretimin meselelerinin çözümü anlamına gelmemektedir. Sayıca az oluşlarının yanısıra, halkın bu okullara pek ısınamayışı, problemlerin çözümünü geciktirmiştir. Dolayısıyla eğitim öğretim vakıfların desteklediği medreseler vasıtasıyla yürütülmeye devam etmiştir. Bu medreselere örnek olarak, Nusret Paşa Medresesi Çankırı’nın merkezinde olup Absarı köyünün hasılı bu medreseye vakf edilmiştir.¹⁰¹ Şeyh Cemaleddin, Rüstem Çelebi Medreseleri de bu medreselerden bazılarıdır. Medreseler bir çok alimin yetişmesine vesile olduğu gibi, halkın bilhassa dini yönden aydınlatılmasına da yardımcı olmuştur.

İncelediğimiz defterlerde, Çankırı’daki “mevlevihane” ile alakalı bir belge bulunmaktadır. Bu mevlevihanenin, Cemâleddin Ferruh Dârü’ş-şifâsı’nın bitişiğinde olması gerektir. Sözü edilen belge, şeyhü’l-islam cânibinden Ali Dede’ye gönderilen bir mektuptur. Mektuba göre mevlevihanenin meşihatı ve mesnevihanlığı muma ileyhe tevcih olunmuştur. Kendisine meşihat ve mesnevihanlık verilen Ali Dede, devletin ile’l-ebed payıdar kalması, padişahın şahsı ve Celaleddin-i Rumi’nin ruhu için dua edecek, Mevlâna’nın kitab-ı müstehâblarını halka okuyacak ve âyin icra etmek suretiyle âdab-ı şeri’at ve tarikatı ibâdullaha talim ve tefhim ettirecektir.¹⁰² Böylece medreselerin yanısıra tekkelerin de eğitimde etkili olmaya devam ettikleri görülmektedir.

¹⁰¹ Ç.Ş.S. 24, s. 4

¹⁰² Ç.Ş.S. 25, s. 11.

2- Öğretim Kurumları

Çankırı merkezi, kazâ ve nâhiyelerindeki medreselerin müderrisleri ile öğrenci sayıları hakkında 1. sâlnâmeden¹⁰³ başlayarak bütün sâlnâmelerde ve çeşitli vakfiyelerde bilgi bulunmaktadır.

Medreseler:

Müftüzade Medresesi:

Müderris Osman Efendi

Öğrenci Sayısı: 19

Hacı Said Efendi Medresesi:

Müderris Hasan Efendi

Öğrenci Sayısı: 11

Ali Bey Medresesi:

Müderris Hacı Ali Efendi

Öğrenci Sayısı: 37

Alacalıoğlu Medresesi:

Müderris Muhammed ve Mustafa Efendi'ler

Öğrenci Sayısı: 6

¹⁰³ 1. Vil. Sal. (1869), s. 79-80.

Kirmanzade Medresesi:

Müderris Ali Efendi

Öğrenci Sayısı: 15

Hacı Said Efendi Medresesi:

Müderris Hacı Ali Efendi

Öğrenci Sayısı: 5

Şakir Efendi Medresesi:

Müderris Raşid Efendi

Öğrenci Sayısı: 14

İsmail Medresesi:

Müderris Hacı Muhammed Efendi

Öğrenci Sayısı: 20

Şadırvan Medresesi:

Müderris Esad Efendi

Öğrenci Sayısı: 12

Civancızade Medresesi:

Müderris Saadeddin Efendi

Öğrenci Sayısı: 26

Saatli Madresesi:

Müderris Hurrem Efendi

Öğrenci Sayısı: 5

Saman Pazarı Medresesi:

Müderris Mustafa Efendi

Öğrenci Sayısı: 19

Taş Medresesi

Müderris Esad ve Mehmed Efendi

Öğrenci Sayısı: 9

Toprak Medresesi:

Müderris Edhem Efendi

Öğrenci Sayısı: 12

İmaret Medresesi:

Müderris İbrahim Efendi

Öğrenci Sayısı: 12

Tuht Nâhiyesi:**Fethiye Medresesi**

Müderris Gavacizade Efendi

Öğrenci Sayısı: 15

Sabriye Medresesi:

Müderris Memiş Efendi

Öğrenci Sayısı: 2

Koçhisar (Ilgaz) Nâhiyesi:**Koçhisar Medresesi:**

Müderris Naci Efendi

Öğrenci Sayısı: 60

Kalecik Kazâsı**Hasan Bey Medresesi:**

Müderris Abdullah Efendi

Öğrenci Sayısı: 30

İç İdare Medresesi:

Müderris Şeyh Nail Efendi

Öğrenci Sayısı: 25

Aşağı Daire Medresesi:

Müderrisler; Emin, Ömür ve Abdullah Efendiler

Öğrenci Sayısı: 30¹⁰⁴

Medreselerin yanısıra, Çankırı'da bir de rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu rüşdiye'nin muallimi Süleyman Efendi olup öğrenci sayısı 54'tür.

¹⁰⁴ 1. Vil. Sal. (1869) s. 80.

(1869) 1. Sâlnâmedeki bilgilere göre, Hacı Said Efendi adına, yine Çankırı merkezde, iki medrese daha bulunduğu, öğrenci sayılarının birinde 5, diğerinde 11 olduğu ve bir müderrisin iki medresede görev yaptığı dikkati çekmektedir.

Aynı sâlnâmede, Kalecik kazâsı ile Tuht ve Koçhisar nâhiyelerinde bulunan medreselerin ad ve öğrenci sayıları verilirken, Çerkeş, Karacaviran, Şabanözü, İnallu ve İnaballu Nâhiyelerinden bahsedilmemektedir.

Eğitim-öğretimde en fazla gelişme ve değişmeler merkezlerde olmaktadır. Çankırı Rüşdiye Mektebi'nde bir yıl sonra öğrenci sayısı 65'e muallim sayısı 3'e yükselmiştir.¹⁰⁵

Merkezdeki gelişmelerden biri de açılan iptidâî mektepleridir. Bunlardan Fevziye Mektebi'nde bir muallim, 204 öğrenci; Tefikiye Mektebi'nde bir muallim, 170 öğrenci bulunmaktadır.¹⁰⁶ Yine Çankırı'da açılan İnâs Mektebi, muallim Nazmiye Hanım idâresinde 28 öğrenciye öğretim vermektedir.

Cuinet'in tesbitlerine göre, 1892 yılında Çankırı merkezdeki eğitim-öğretim kurumları 13 medrese, 2 rüşdiye 102 ilkokul olmak üzere 117; öğrenci sayısı ise 2640'tır. Azınlıklara ait 100'ü Rum, 50'si ermeni 150 öğrenci ile bunlara ait 2 okul da bu rakamlara dahildir.¹⁰⁷

Aynı dönemi değerlendiren Ali Cevad, Çankırı merkezde 13 medrese, 2 rüşdiye mektebi, 103 iptidâ ve 118 sıbyan mektebi mevcut olduğunu kaydederek 2640 öğrencinin bulunduğunu tesbit etmiştir. Bunlardan ikisi

¹⁰⁵ 2. Vil. Sal. (1870) s. 95.

¹⁰⁶ 15. Vil. Sal. (1888) s. 444.

¹⁰⁷ Cuinet, a.g.e., s. 552.

hıristiyan mektebidir.¹⁰⁸ Verilen rakamlarda farklılıklar görülmektedir. Bu farklı rakamlar yeterli tesbitin yapılmadığını ortaya koymaktadır.

Kazâlarda ise sınırlı sayıda eğitim-öğretim kurumları bulunmaktadır. Çerkeş kazâsında 1873 de mektep için inşâ edilmiş bina bulunmasına rağmen öğretmen gelmediğinden bu mektep açılmamıştır.¹⁰⁹ Ancak 1876'da 35 öğrenci ile öğrenime başlayabilmiştir.¹¹⁰

(1896) 19. ve (1899) 20. Sâlnâmelerde Çerkeş'de rüşdiyenin, Hacı Zakir Raci Efendi'nin idâresinde olduğu, kuruluşundan on yıl sonra tek değişiklik Çerkeş'de ilk iptidai mektebin açılmış olmasıdır. Mektebin müalimi Ahmed Efendi, öğrenci sayısı ise 18'dir.¹¹¹

Kalecik kazâsında, 4 medrese, 2 rüşdiye, 39 ilkokul 1340 öğrenci bulunmaktadır. Medreselerde 70; rüşdiyede 30, ilkokulda 920 öğrenci öğrenim görmektedir. Ermeni İlkokul sayısı 1, öğrenci sayısı 50'dir.¹¹²

Çankırı merkez ve kazâlarında eğitim ve öğretim kurumlarının 1903 Maârif Sâlnâmesi'ndeki dağılımı ise şöyledir.¹¹³

Okul Adı	Öğrenci Sayısı
Çankırı Mekteb-i İdâdisi	89
Çerkeş Mektebi-i Rüşdiyesi	49
Hazimiye Medresesi	107
Taş Medresesi	24
Saman pazarı Medresesi	53
Saath Daire Medresesi	27
Ahmed Efendi Medresesi	32

¹⁰⁸ Ali, CEVAD. a.g.e., II. s. 674.

¹⁰⁹ 5. Vil. Sal. (1873). s. 1

¹¹⁰ 8. Vil. Sal. (1876) s. 133.

¹¹¹ 20. Vil. Sal. (1899) s. 250

¹¹² Cuinct. a.g.e., s. 556.

¹¹³ Maârif Sâl-nâmesi. 1319 (1903). İst., 1317. s. 605-606.

Çivitçi Medresesi	30
Toprak Medresesi	44
Kavaklı Medresesi	16
Hacı Said Medresesi	38
İmaret Medresesi	43
Müftü Medresesi	38
Osmanlı Medresesi	55
Bey câmii Medresesi	154
Bey câmii	23
Şadırvanüstü Medresesi	12
Kütüphane Medresesi	37
Hamidiye Medresesi (Çerkeş)	179
Sultan Murad Medresesi (Çerkeş)	185
Şehir Medresesi (Pazaryeri)	140
Hamidiye Medresesi (Atkaracalar)	45
Şehri Hafız Medresesi (Karacaviran)	78

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesinin yayınlanmasından sonra, bu nizamnâmenin 3. ve 35. maddelerine uygun olarak devlet okullarının kurulup geliştirilmesine karar verilmiş; II. Abdülhamid döneminde Anadolu'da birçok okullar açılmıştır. Daha sonra her yıl okul ve öğrenci sayısı artmıştır. Sadece Osmanlı-Rus Savaşında öğrenci sayısı azalmış, 1889 da rüşdiyelerin idadilerle birleştirilmesi sonucu okul sayısı düşmüştür.

Çankırı, İmparatorluğun Anadolu'da başlattığı bu gelişmelerden istifade etmiştir. Ancak Çankırı, rüşdiye mekteplerinin açılışının ikinci etabında rüşdiyeye kavuşmuş ve 1869'da Çankırı'da 1. Rüşdiye açılmıştır. Buna rağmen sancak yönetimindeki birimlerde, eğitim-öğretim medrese ağırlıklıdır. Resmi devlet okullarına rağbet azdır. İncelediğimiz belgelerdeki rakamlar, yeni okullara yönelişin azlığını ortaya koymaktadır. Bu okulların yönetimini ve muallimliğini bir kişinin yürüttüğü dikkati çekmektedir.

Çankırı'dan geçen ünlü seyyah Evliya Çelebi, Çankırı şehrinin 4000 haneden ibaret olup, on iki nâhiyesi bulunmaktadır. Mamur evleri çevreleri bağlı bahçeli, havası ve suyu iyi olan bir şehirdir.¹¹⁷ Texier, Çankırı öteden beri bir Türk-Müslüman beldesidir. Çankırı'da Türkler oturmaktadır. 16 bin kişilik nüfûsden ancak 40 Rum aile bulunmaktadır.¹¹⁸ Nüfûsla ilgili verilen rakamlar tam olarak nüfûsu ifade etmemektedir.

1831 de Silahşoran-ı Hassadan Süleyman Ağa'nın yaptırdığı nüfûs sayımına göre Çankırı'nın merkez erkek nüfûsu 12.203'dür. Sâlnâmelerin ilk sayılarında da Çankırı'nın erkek nüfûsu verilmektedir.¹¹⁹ Merkez Kazâsının şehir ve kasabalardaki erkek nüfûsu, bu ilk sâlnâmelerde aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

TABLO: III *

Yıllar	Şehir	Kasaba	Toplam
1868	16605 % 26	46839 % 74	63444 ¹²⁰
1876	28101 % 41	40589 % 59	68690 ¹²¹
1878	28211 % 41	41070 % 59	69281 ¹²²

¹¹⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III, İst. 1966, s. 887.

¹¹⁸ TEXIER Charles, *Asie Mineure Geographique, Historique et Archeologique, Des Prounces et Des Villes De la Chersonnese Dasie*. Paris, 1862, s. 617.

¹¹⁹ KARPAT, a.g.e. s. 111.

* Sâlnâmeler bir öncesinin bilgilerini ihtiva ettiğinden, tablolardaki yıllar, kaynak gösterilen sâlnâmelerin bir yıl evvelidir.

¹²⁰ 1. Vil. Sal. (1869) s. 110

¹²¹ 9. Vil. Sal. (1877) s. 169

¹²² 11. Vil. Sal. (1879), s. 128.

II. BÖLÜM

NÜFÛS DURUMU

I- MERKEZ NÜFÛSU

1. Şehir Nüfusu:

Osmanlı Devleti'nde 18.yüzyıl ile 20. yüzyıllar arasında önemli nüfûs hareketleri olmuştur. Bütün müslüman şehirlerin görünümleri değişmiştir. Bu durum sosyal politik değişimi de zorlamıştır.

Osmanlı Devleti, nüfusu'nun, en iyi periyodunu 1878' de yakalamıştır.¹¹⁴ Rusya ile savaşlar bitmiş ve imparatorluk barış içine girmiştir. Sultan II. Mahmud'un başlattığı merkezileştirme politikası II. Abdülhamid'le devam etmiştir. 1878 den 1911'e kadar Anadolu' da nüfûs % 50 büyümüş, fakat gelişme grupları ve yöreler arasında eşit bir biçimde dağılım olmamıştır. Gelen göçler belli bölgelere yerleşmişlerdir. Meselâ Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen büyük göç dalgasından Çankırı ve çevresi etkilenmemiştir.¹¹⁵ Nüfûs cetvelleri incelendiğinde göç olaylarından Çankırı pek etkilenmemiştir. Burada nüfusu artıran doğum olaylarıdır.

Tapu tahrir defterlerine göre 16. yüzyılda Çankırı Sancak Merkezi nüfûsu (şehirli, konargöçer askeri kesim) tahminen toplam 104543 kişidir.¹¹⁶ Bu oran yaklaşık 80 yıllık bir diliminin değerlendirilmesidir.

¹¹⁴ Kemal, KARPAT. Ottoman population (1830-1914) Demographic and sociol charetoeistic, T.T.K, s. 3-5..

¹¹⁵ Hasan, YÜKSEL. OTAM Dergisi "Kafkas Göçmen Vakıfları" s. 489.

¹¹⁶ Ahmet, KANKAL. Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. y.y'da Çankırı Sancağı, (Basılmamış Doktora Tezi A.Ü. Sos.Bil.Enst.) Ankara, 1993, s. 134.

Merkez Kazânın kadınlar dahil tam nüfusu ise (1888) 15. Sâlnâmeden itibaren verilmektedir.

TABLO: IV

Yıllar	Şehir	Kasaba	Toplam
1887	77402 % 53	67696 % 47	145058 ¹²³
1891	82173 % 60	54486 % 40	136659 ¹²⁴
1895	84107 % 60	55963 % 40	140070 ¹²⁵
1898	88198 % 60	58291 % 40	146489 ¹²⁶

Cuinet, 1894 yılında Çankırı' da 4000 ev bulunduğunu, bunun 150 si Rum, 50'si Ermeni, derken, Texier, 40 Rum aile bulunmaktadır. Çankırı merkez nüfusu ise 14546 dir.¹²⁷ Toplam nüfus 90.271'dir. Yapılan tesbitler Çankırı'nın sonraki dönemlerde görülen nüfus artışlarının ortaya konulmasını kolaylaştırmıştır. Bir önceki sayımda nüfus 88.871¹²⁸ olarak verildiğine göre 19. yüzyıl sonlarında Çankırı şehir nüfusunun ortalama 15.000, toplam nüfusunda, 90.000 civarında olduğu görülür. Bu durumda nüfusun 1831 ve 1843'dekine nazaran bir miktar arttığı gözlenmektedir.

Vilâyet sâlnâmelerinde de gerek sadece erkek nüfusun gösterildiği tablo IV'deki ve gerekse şehir merkezinin tam nüfusunun verildiği tablo V'deki rakamların ortaya koyduğu gibi, şehir nüfusu 1868-1898 arasında bir miktar artmıştır. Aynı durum kasaba ve nâhiyeleri içine alan merkez kazânın nüfusunda da artış görülmektedir.

¹²³ 15. Vil. Sal. (1888), s. 279

¹²⁴ 16. Vil. Sal. (1892) s. 415.

¹²⁵ KARPAT a.g.e., s. 141.

¹²⁶ 20 Vil. Sal. (1899) s. 354.

¹²⁷ Cuinet, a.g.e., s. 550.

¹²⁸ Karpat, a.g.e., s. 141.

Aynı yıllara ait şehir merkezinde kadın, erkek dağılımı şöyledir.

TABLO: V

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
1887	12498	16335	28833
1891	14806	14421	29227
1895	19015	20489	39604
1898	19927	20542	40469

Erkek nüfusunun küçük farklarla da olsa, kadın nüfusundan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu fazlalık gittikçe düşüş göstermiş, fark 1887’de 3837; 1891’de kadın nüfusu 1895’de 1474 iken, 1899’de 615’e inmiş görünmektedir.

Şehir merkezinin gayri müslim nüfusunun aynı dönemdeki yıllara göre dağılımı şöyledir.

Yıllar	Ermeni	Rum	Türk	Toplam
1887	275	718	27840	28833
1891	298	758	28171	29277
1895	390	685	37529	39604
1898	355	624	39490	40469

Ermenilerde 1891'de iki misline yakın bir artış gözlenirken, Rumların ise azaldıkları, ancak tabloya baktığımızda Çankırı şehir merkezinde Rumların nüfusları Ermeni nüfusuna göre nisbeten fazla olduğu görülmektedir.

1878'den 1912'ye kadar Anadolu'da devamlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu sürede, müslüman nüfus %50 oranında artmıştır. Ermeni nüfusu, Rum nüfusa göre daha az artmıştır.¹²⁹ Çankırı, şehir nüfusu hakkında aynı yıllarda bilgi veren Avrupa kaynakları da verilen rakamları yansıtmaktadır.

Charles Texier, 16.000 merkez nüfus da, 40 Rum aileyi,¹³⁰ Vital Cuinet de, 1894'de 306 Ermeni ve 780 Rum'u göstermektedir. Rumları biraz fazla göstermekle birlikte, bu azınlığın nüfus içindeki %7 civarında olan oranı değişmektedir. 1887'de Rumlar %25; 1891'de %2.6; 1895'de %1.8, 1899'da 1.6 oranındadır. Ermeniler ise Rumların 1/2'si kadardır, ancak toplam nüfusun %1'ini meydana getirmektedirler.

Azınlıkların şehir nüfusunda bu düşük oranlarına karşılık, gerek vilâyet idare Meclisinde ve gerekse Belediye Meclislerinde nüfusları ile oran kabul etmez bir şekilde, çok daha fazla bir oranda görev almışlardır. Sancak ve kazâların bazılarında bazı yıllarda zaman zaman %50'nin üzerinde görev aldıkları olmuştur.

Yine tablo III ve IV'de şehir nüfusu ile kazâ nüfusunun oranlarını tesbit etmek mümkün olabilmektedir. Tablo III'de Merkez ilçenin sadece erkek nüfusunun yer aldığı tabloda, şehrin erkek nüfusu merkez ilçenin toplam erkek nüfusuna oranı 1868'da %26, 1876'da %41 ve 1878'de %41.3'ye çıkmıştır.

¹²⁹ Justin Mc Carty, Osmanlı Anadolu'nun Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus, s. 108, Ankara, 1995

¹³⁰ C. Haries Texier, a.g.e., s. 617.

Kadınların da dahil edildiği tablo IV’de ise merkez ilçenin 1887’den 1898’e kadar 11 yıllık şehir nüfusunun kazalara oranını görmek mümkündür. Buna göre şehir nüfusu 1887, 1891’de %53 iken, 1895’de %60, 1898’de ise %60.2’ye çıkmıştır.

Bir fikir edinmek ve Çankırı’nın 1887’den 1990’a kadar 103 yıllık zaman zarfında şehir nüfüsündeki değişiklikleri gözleyebilmek için cumhuriyet dönemindeki nüfusu incelemek gerekir. Şehir merkezindeki nüfusun cumhuriyetin ilk yıllarına göre fazla olduğu gözlenmektedir.¹³¹ Bu değişiklikleri bir takım nedenlerden meydana geldiği bilinmektedir.

XIX. yüzyılın içinde geçirdiği tabii afetler sıralandığında 1843’de üstüste beş defa, 1860 ve 1880’de geçirmiş olduğu depremler ile 1843’de veba hastalığının nüfusun üçte birini telef etmiş bir çok ailenin sönmesine sebep olmuştur.¹³² Ayrıca, Çankırı merkez nüfusuna mevcut binaların kâfi gelmemesi ile, bir evde üç-dört hane halkı oturmak zorunda kalınca, hastalıkların artmasına dolayısıyla nüfusun telef olmasına sebep olmuştur.¹³³

Yukarıda belirtilen tabii afetlere rağmen nüfusta periyodik bir artış gözlenmektedir. Çankırı’da nüfusu asıl hareketlendiren sosyal hadiselerdir. Bunların başında dünya savaşları ve gelirdeki azalmalardır.

XX. Yüzyılda, Dünya Savaşları ve özellikle 1950’lerden sonra başlayan göç nüfus hareketlerini hızlandırmıştır. Bu hareketlilik sosyal yapıda önemli değişimleri meydana getirmiştir.

Çankırı’da tarıma küçük aile işletmeleri egemendir. Toprak yetersizliği, tarım kesiminde işsizlik, gelir azlığı nüfusun kırsal alanlardan kopmasına

¹³¹ Bkz. Tablo: VI.

¹³² Hasan, HACIŞEHOĞLU. Çankırı Tarih ve Halkiyat Notlarından, 1932, s. 171.

¹³³ Ş.D. No: 1640, Vesika-10.

sebepl olmuştur. Ticaret yollarından uzak olması Çankırı halkını yoksulluğa ve işsizliğe iten ve göçe zorlayan bir başka sebeptir.

Yine bölgede, bol miktarda üretilip, Avrupa pazarlarına ihraç edilen tiftik çok eskiden beri bu ticari canlılığın esasını teşkil etmekte idi.¹³⁴ Avrupa tiftiği Osmanlı'dan almayıp, Okyanus ötesi pazarlardan temin etmeye başlayınca, kıyyesi 50 kuruş iken, şimdi 12 kuruşa kadar düşmüştür. Artık tiftik halkın yüzünü güldürmemektedir.¹³⁵ Böylece, bölgenin ihraç edilen temel ürünü, tiftik fiyatındaki büyük düşüş ve Avrupadaki sanayileşme ile bu sanayi ürünlerinin, Osmanlı pazarlarında pazarlanması Çankırı' nın ticarî canlılığını kaybederek gittikçe gerilemesine ve fakirleşmesine sebep olduğunu öğreniyoruz.

Nüfus azalmasında, önemli bir başka olay Milli Mücadele yıllarında yapılan savaşlardır. Çanakkale Savaşı'na katılan 38. Alayın çoğunluğu Çankırlı idi. Bu alay çok şehit vermiş ve Çankırı en fazla dul ve yetim aylığı alan il olmuştur.¹³⁶

İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemi Nüfus Dağılımı

Tablo: VI

Yıllar	Şehir	Kazâ	Toplam	Şehir Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı %
1887	28833	67696	96529	30
1891	29227	54486	83486	35
1895	39604	55963	95567	41
1899	40469	58291	98766	42
1927	13909	142679	156588	9

¹³⁴ 15. Vil. Sal. s. 163

¹³⁵ 15. Vil. Sal. s. 283.

¹³⁶ AYHAN, a.g.e. s. 113.

Merkez ilçenin şehir nüfusu hakkında, yukarıda verilen tablolarda, adı geçen sâlnâmelerin dışında diğer sâlnâmelerde hususi bir malumata rastlanılmamıştır. Yalnız 19. sâlnâme (1896)'de Çankırı merkezindeki mahalle ve nüfusları verilmektedir.

Mahallelerin Nüfusu:

Tablo: VII ¹³⁷

İlçe	Hane	Nüfûs
Alâmescit	186	604
Cami-i Kebir	27	125
Çetince	67	358
Çukur	116	500
Debbağhane	144	709
Halil Ağa	109	603
Hoca Bahşayış	202	755
Hoca Elvan	57	239
Hoca İbrahim	89	405
Karataş	207	1043
Kayser Bey	237	1030
Mirahur	141	641
Taş Mescit	69	326
Türbedar	67	469
İmaret	121	636
Yoğurtçu	81	498
Şeyh Osman	195	791
Yapar	103	541
Kıptı	86	441
Hamidiye	60	266

¹³⁷ 19. Vil. Sal. 1896,

İdari birim adı altında incelediğimiz bölümde Çankırı mahallelerini sıralamıştık. Fakat Kıptı mahallesine rastlıyamamıştık. Ancak (1896) 19. sâlnâme (1896) de¹³⁸ Kıptı mahallesine rastlıyoruz. XIX. yüzyılın son çereğinde periyodik olarak artan müslüman Kıptı nüfusu bir mahallede toplanmalarını sağlamıştır. Kıptı nüfusu, erkek 971, kadın 894 görülmektedir.¹³⁹ Yerli nüfusla ticari ilişkileri en ileri düzeyde olan Kıptılar, sosyal hayattaki farklı yaşantıları nedeni ile belli mahallede toplanmalarını sağlamıştır.¹⁴⁰

2. Nâhiyelerin Nüfûsu:

İdârî bölümde de görüldüğü gibi, Merkez Kazânın üç nâhiyesi vardır. Kazâ merkezlerinin nâhiyelerinde olduğu gibi bu nâhiyeler hakkında da fazla bir bilgi mevcut değildir. Merkez nüfusları hakkında da bazı istisnalar hariç tutulursa fazla bilgiye rastlanılmamaktadır. 1839 öncesi yıllarda Çankırı Merkeze bağlı nâhiyelerin nüfusları merkezle beraber verilmiştir.

Ali Cevad Memâlik-i Osmaniye adlı eserinde, Şabanözü, Tuht (Togat) Koçhisar nâhiyeleri ile merkez nüfus 14.500'dür.¹⁴¹ Bu nüfusun tamamı Türk ve müslümandır. Verilen nüfus sadece erkek nüfusedir. Merkeze bağlı nâhiyelerden Şabanözünün nüfusu 2917 olarak, Tuht nâhiyesinin 2500, Koçhisar ise 3744'dür.¹⁴² Yine Kâmus'ül Â'lâm'da, Çankırı, Koçhisar, Şabanözü, Tuht nâhiyeleri ile beraber 208 köy ve 80102 ahali bulunmaktadır. Bunların 737 Rum, 333 Ermeni, gerisi müslümandır.¹⁴³ Nâhiyeler merkezle beraber değerlendirilmiştir.

¹³⁸ 19. Vil. Sal. s. 360.

¹³⁹ 6. Vil. Sal. s. 165.

¹⁴⁰ Kaptı, a.g.e., s. 141.

¹⁴¹ Ali Cevat, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı, II. İst. 1314, s. 675.

¹⁴² Ali Cevat, a.g.e., s. 685.

¹⁴³ Şemseddin, Sami. Kâmus'ül A'lâm, V, İst. 1314, s. 3901.

Merkez Kazâya Bağlı Nâhiyelerin Erkek Nüfûsu

Tablo: VIII ¹⁴⁴

	1831	1870
Şabanözü	2917	7056
Koçhisar	3744	6479
Tuht	2500	5017
Toplam	9161	18552

Merkez Kazâya Bağlı Nâhiyelerin Toplam Nüfûsu

Tablo: IX ¹⁴⁵

	1898
Şabanözü	18704
Koçhisar	16703
Tuht	14982
Toplam	50.389

Merkez kazâ nâhiyelerinin her iki tablodaki bilgilerden anlaşıldığına göre 1831 ile 1870 arasında nüfusların arttığı görülmektedir. Sadece erkek nüfus alındığında 9391 fark oluşmuştur. Kadınlar ilave edildiğinde 50.389'u bulmuştur.

¹⁴⁴ Karpat, a.g.e., s. 111.

¹⁴⁵ 20. Vil. Sal. s. 246.

İlk Sâlnâmelerde Erkek Nüfus ve Gayrımüslimlerin Durumu

Tablo: X

Yer Adı	Tarih	Kıptıyan		Ermeni	Rum	Türk	Yekûn
		Gayrı Müslim	İslam				
ÇANKIRI	1873	-	187	70	264	28.218	28.739
	1877	54	200	70	264	28.101	28.689
	1878	54	200	72	265	28.211	28.802
Çerkeş	1873	-	-	-	-	22.950	22.950
	1877	-	-	-	-	22.950	22.950
	1878	-	-	-	-	22.900	22.900
Kalecik	1873			314	-	16.689	17.003
	1877			314	-	16.689	17.003
	1877	-	-	300	-	14.170	14.500

Çankırı ve Kazâlarının Kadınlar Dahil Toplam Nüfusu ve Gayrımüslimlerin Durumu

Tablo : XI

Yer Adı	Tarih	Ermeni		Rum		Türk		Yekûn
		K	E	K	E	K	E	
ÇANKIRI	1892	170	163	329	398	41.722	42.310	85.092
	1898	179	176	415	476	44.174	44.024	89.444
	1901	202	191	461	544	47.680	46.720	95.798
Çerkeş	1892	-	20	-	65	27.370	27.925	55.380
	1898	-	-	-	-	28.693	29.598	58.291
	1901	-	-	-	-	28.700	29.620	59.180
Kalecik	1887	2	18	-	1	8.800	8.648	17.690
	-						-	-
	-						-	-
	1892	170	163	329	398	77.892	78.883	157.835
Yekûn	1898	179	176	415	476	72.867	73.622	147.735
	1901	202	191	461	544	76.380	76.340	154.118

1- Çerkeş ve Nâhiyelerin Nüfûsu:

Evliya Çelebi, Çerkeş, Çankırı toprağında subaşılıktır. Yüzelli akçelik kazâdır.¹⁴⁶ Burada 3000 ev, bir camiî, bir hamam, kırk elli dükkân mevcuttur. IV. Murad yüzelli ocaklı yüz adet dükkanlı bir han yaptırarak kasabayı mamur etmiştir. Uzun süre kasaba bu konumunu korumuş olarak devam etmiştir diye bahsetmektedir.

Çankırı'nın en eski kazâlarından olan Çerkeş'te, hiç azınlık nüfûsa rastlanmamıştır. Çerkeş, 1831 tarihinde 2569 nüfûslu ve 427 haneli olup, köy sayısı 39'dur.¹⁴⁷ Tamâmen Türk ve müslüman bir nüfûsa sâhip olan Çerkeş'in köylerinin isimleri de Türkçe isimlerdir.¹⁴⁸ Bu köylerden yarısının isimleri 16.yüzyıldan günümüze hiç değişmeden gelmiştir.

Çerkeş, yerleşimde görülen saf özelliğın tam aksine, diğerk kazâlarda bulunmayan kurumlara sahiptir. Bu kurumlar, Kastamonu İstinaf Mahkemesine bağılı olarak yargı hizmetlerinin (İlk davaların) yürütüldüğü Bidâyet mahkemesi, 1881 de uygulanmaya konulan Duyun-u Umumiye İdâresi ve tütün vergisi, tuz, alkollü içki ve pul gelirlerinin kontrolünü sağılayan Reji İdâresi bürosudur.¹⁴⁹ Ayrıca bir telgrafhane vardır.

Reji İdâresi'nin kurulması, Çerkeş'in gelir seviyesinin iyi olduğunu göstermektedir. Tuz işletmeciliğı ve tarım gelirleri, nüfusun yoğunluğunu diğerk yerleşim birimlerine göre uzun süre korumuştur. Çerkeş'de 1831'de erkek nüfûs 2559'dur.¹⁵⁰ İlk vilâyet sâlnâmesinde, erkek nüfusun esas alındığı 1873 yılında, Çerkeş'in toplam nüfusu 21.941 iken 5 yıl sonra 1878'de 22900

¹⁴⁶ Evliya, Çelebi. a.g.e., II. s. 477.

¹⁴⁷ AYHAN, a.g.e., s. 112.

¹⁴⁸ BOA, Tapu Tasnifi, Mufassal, 100 no'lu kayıt, s. 386.

¹⁴⁹ Cuinet, a.g.e., s. 561.

¹⁵⁰ Enver Ziya, Karal. Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfûs Sayımı 1831, Ank. 1943, s. 147.

olmuştur. Kadınların sayıma dahil edildiği Tablo: XI' de yer alan 1892'de nüfus 55.380 iken, 9 yıl sonra 1901'de 58320'ye ulaşmıştır.¹⁵¹

1894'de Çerkeş merkez nüfusu 3892, bunun 1976'sı erkek, 1857'si kadındır.¹⁵² Çerkeş'te erkek nüfus esas alındığı 1873, 1877 ve 1878 yıllarında ve sâlnâmelerde azınlıklara rastlamıyoruz.¹⁵³

Bu yıllarda Çerkeş'in üç nâhiyesi bulunmaktadır. Karacaviran, Bayındır, Ovacık.¹⁵⁴ Bunlar hakkında ancak (1896) 19. ve (1899) 20. Sâlnâmelerde net bilgiye rastlanılmıştır.¹⁵⁵

Karacaviran nâhiyesini Evliya Çelebi, Karacalar köyü diye ifade etmektedir.¹⁵⁶ Bu nâhiyenin 300 evi bulunmaktadır. Geçimlerini, şal, şemle, tiftik, kırmızı kuşak ve renk renk bezler dokuyup satmakla sağlamaktadırlar.

Kâmüs'ül- A'lâm da belirtildiğine göre Karacaviran, Ovacık ve Bayındır bucakları ile birlikte 388 köyde, toplam 23.000 nüfus vardır. Bunların tümü müslümandır.¹⁵⁷ Hepsi müslüman olan Karacaviran, 2844 nüfuslu bir şehirdir.¹⁵⁸ Ayrıca İran ve Bağdat posta yolu ve kervan yolunun üzerinde bulunmaktadır.

Bayındır'da, 44 köy ve 15080 nüfus halkın hepsi müslümandır. Ovacık'ta da 48 köy ve 15890 toplam nüfusun hepsi müslümandır.

(1896) 19. ve (1899) 20. Sâlnâmede Karacaviran, Bayındır, Ovacık'ın nüfusları şu şekilde geçmektedir. Yalnız verilecek tabloda, mukâyese

¹⁵¹ 17. Vil. Sal. (1893), s.289.

¹⁵² Cuinet, a.g.e., s. 561.

¹⁵³ Ali, Cevat. a.g.e., II. s. 684.

¹⁵⁴ Cuinet, a.g.e., s. 550.

¹⁵⁵ 19. Vil. Sal (1896), s. 374.

¹⁵⁶ Evliya, Çelebi. a.g.e., II. s. 478.

¹⁵⁷ Şemseddin, Sami. Kamus'ül-A'lâm, V, İst. 1314, s. 3901.

¹⁵⁸ Cuinet, a.g.e., s. 559.

edebilmesi için Çerkeş Merkez nüfüsuda ilave edilmiştir. Bu üç nâhiyenin nüfusları periyodik bir artış göstermiştir.

Çerkeş ve Nâhiyelerinin Nüfusu:

Tablo: XII¹⁵⁹

	1895	1898
Çerkeş Kazâsı	11972	12313
Karacaviran Nâhiyesi	13905	14981
Ovacık Nâhiyesi	16554	17762
Bayındır	12624	13234
Toplam	55055	58290

Karacaviran Mahallelerinin Nüfusu:

1896	Hane	Nüfûs
Aşağı mahallesi	91	1179
Kalekapu mahallesi	110	1627

Belirtilen nüfus Karacaviran Nâhiyesi'nin şehir nüfüsüdür. Zira Cumhuriyet Döneminde 1975'e kadar artış binde ellibeş, 1980 de binde onaltı olarak tesbit edilmiştir. Nüfûsta bir duraklama dönemi ve gerileme mevcuttur.

¹⁵⁹ 19. Vil. Sal. (1896), s. 373-374.

b- Kalecik ve Nâhiyelerinin Nüfûsu:

Kalecik, Kızılırmak boyunda kurulmuş olup, her nevî meyva, bağ, bostan mevcuttur. Kalecik Kangırı Sancağına bağlı yüzelli akçelik bir şerif kazâdır. Kazânın kale ağası ve yirmi kale neferi vardır. Kale içinde cephâne saklandığı gibi şehrin ileri gelenleri de asi ve zorba korkusundan kıymetli mallarını burada saklamışlardır. Kâzanın ikiyüz elli köyü bulunmaktadır.¹⁶⁰

1831'de Kalecik'te 5.557 erkek nüfûs görülmektedir.¹⁶¹ Vilâyet sâlnâmelerinde, kazânın erkek nüfûsunun esas alındığı 1873-1878 arası 5 yıl içinde kazânın nüfûsu hızlı bir artış görülmüştür. Kalecik'de merkeze göre nüfûs artışı fazla, fakat hane sayısı düşüktür.¹⁶² Bu dönemde Kalecik'te azınlık nüfus eskisine nazaran biraz artmıştır.

Kalecik, merkezde kaymakam, vali yardımcısı ve kamu hizmetlileri vardır. Genel nüfûsu 6791'dir.¹⁶³ Kalecik'e bağlı iki nâhiye vardır. Bunlar İnallu ve Ballu'dur. Halep Türkmenleri arasında yer alan İnallular, Bozulus'un Orta Anadolu'ya yaptığı muhacerete katılmış, Ankara-Çankırı çevresine İnallu mukatası adıyla yeni bir vergi düzeniyle bağlanıp malikane verilmek suretiyle idare edilmiştir. Bu nâhiye genelde merkez ilçe ile değerlendirilmiştir. 1869 da 2389 nüfûsa sahip iken, 1892 de 6553'e ulaşmıştır.

1891 de Kalecik'in Ankara'ya bağlanması ile İnallu ve Ballu nâhiyesi, özelliğini kaybetmiştir. Şabanözü nâhiyesi, İnallu ve Ballu'nun aksine gelişmesini devam ettirerek kazâ durumuna yükseltilmiştir. 1831'de 2917 olan nüfûsu 1869 da 7055'e, 1896'da kadın nüfûsla beraber, 12078'e yükselmiştir.¹⁶⁴ Bir başka kaynakta, kazâda "55 köy 3 adet eski kale harebeleri

¹⁶⁰ Evliya, Çelebi. a.g.e., II, s. 644.

¹⁶¹ KARPAT, a.g.e., s. 111.

mevcuttur” diye belirtmektedir.¹⁶⁵ 1944 yılına kadar Çankırı merkez bucağı olarak kalmıştır.

Şabânözü nâhiyesi (1899) 20. Sâlnâmede¹⁶⁶ şu şekilde verilmektedir. 18365 Türk Müslüman nüfusuna sahiptir. Gayri müslim görülmemektedir.

1831’de Çankırı’nın Umûmî nüfusu 50560 erkek nüfus olarak gösterilmektedir.¹⁶⁷ Bu nüfusa “Puşuyan” adı altında verilen 254 Kıptı ile 1400 gayri müslim erkek de dahildir.¹⁶⁸ Vilâyet sâlnâmelerinde ise, umûmî nüfus 1892’de 157.835; 1901 de 154.118 olarak geçmektedir. Yalnız bu nüfusta Kalecik yoktur. 1891 de Kalecik Ankara’ya bağlanınca nüfusta bir miktar azalma olmuştur.

Cumhûriyet döneminde şehir merkez nüfusunun eksilmesine karşılık, umûmî nüfus artmıştır. Nitekim Cumhûriyet Döneminin ilk nüfus sayımında Çankırı’nın umûmî nüfusu 156558 olarak görülmektedir.¹⁶⁹

Bu 1901’deki 152.720 olan toplam nüfusa göre, 2440 civarında bir artışı ifade etmektedir. Umumi nüfus içinde, 1892’de erkekler fazla iken, 1898’de durum kadınlar lehine seyrederek bu defa kadınlar fazlalık verecektir. 1901’de ise durum aşağı yukarı eşit bir vaziyete gelecek, erkek nüfus 76340; kadınlar 76380 olacaktır. Bu tarihte eşit sayı görülmesine rağmen, Cumhûriyet Döneminde ise kadın nüfus, işsizlik sebebiyle erkeklerin bilhassa büyük şehirlere göç etmesi sonucu devamlı fazlalık verecektir.

¹⁶⁵ Ali, Cevat. a.g.e., s. 685.

¹⁶⁶ 20 Vil. Sal. (1899) s. 366.

¹⁶⁷ Enver Ziya, Karal. a.g.e., s. 147.

¹⁶⁸ Burhan, Şahin Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu’nun İdari, Nüfus ve Etnik Yapısı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ank. 1992, s.119.

¹⁶⁹ Yurt Ansiklopedisi III, s. 1976.

III. UMUMÎ NÜFÛS

Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılış ve yükseliş sebeplerinin arasında en önemlisi reâyanın iyi bir şekilde muamele görmesidir. Müslüman olsun, hristiyan olsun reayanın devletle ilgisi, kanunnamelerle gösterilmiştir. Bu esaslar çerçevesinde, devletçe ilk bilinmesi gereken reâyanın elinde bulunan toprak ve bu toprak ilişkisinin nüfusla olan bağlantısıdır. Tarihi olaylardan anlaşıldığı üzere, Osmanlı İmparatorluğunda nüfus sayımının toprak yazımı, münasebetiyle yapıldığı bilinmektedir. Arşivlerde bulunan ve toprak yazımını gösteren defterlerden, ancak tahmin ile bazı imparatorluk bölgelerinin nüfusunu çıkarmak mümkündür.¹⁷⁰

Doğrudan ilk nüfus sayımı; II. Mahmut döneminde Yeniçeri ocağının kaldırılması ile Rusya'ya karşı harbe (1826-1828) girişilen yıllar arasında olmuştur. Fakat Vâkanüvis, harp sebebi ile nüfus sayımı yapılamamıştır demektedir.¹⁷¹ Esas itibarıyla bu nüfus sayımında hedef, Rumeli ve Anadolu'da bulunan İslam ve Hıristiyan erkek nüfusun tesbitine yöneliktir. Fakat genel bir nüfus sayımı yapılamamış olduğundan halktaki paniği önlemek için seri memurlar görevlendirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda, ilk nüfus sayımına serasker Rıza Paşa tarafından orduyu yeniden tanzim ve askere alma usulünü değiştirmek maksadıyla teşebbüs edilmiştir. Bu tarih 1831 senesidir. Vilâyet livâ ve kazâlara hükümetin yükleyeceği teklifler halk tarafından hoş karşılanmadığı için nüfus sayımında sayılar az gösterilmiştir.¹⁷² Belirtilen tarihte Çankırı Sancağının nüfus sayımını silahşöranı Hassadan Süleyman Ağa yaptırmıştır.¹⁷³

¹⁷⁰ Karal. a.g.e., s. 7.

¹⁷¹ Ahmet Lütfi Efendi. Tarihi Lütfi, III. Yayına Hazırlayan Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 142.

¹⁷² İbrahim Hakkı, Akyol. Tanzimat I "Tanzimatta Coğrafya ve Jeoloji" İstanbul 1940, s. 548.

¹⁷³ Karal. a.g.e., s. 209.

1831'den sonra 1844'de de yeni bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayım kura usulü uygulanarak askeri bir gaye ile yapılmıştır.¹⁷⁴ Bu gayeye yönelik yine 1856, 1870, 1874, 1878'de bölgesel sayımlar yapılmıştır. Nüfus sayımı için hazırlanan mucip sebepler, vergi ve asker teminine yöneliktir. Bu sebepler, incelediğimiz Çankırı'nın 1899 tarihinde toplam nüfusu 98.766'dır.

¹⁷⁴ Akyol. a.g.e., s. 548.

III. BÖLÜM

ETNİK DURUM

1. Rumlar:

Nüfus bahsinde, bu azınlık hakkında yer yer bilgi verilmiştir. Burada genel durumları, idâre, belediye meclislerinde ve ihtisâs komisyonlarındaki fonksiyonları üzerinde durulacaktır.

Rumlar Umumi sancak nüfusu içinde 1892'de 499'u kadın 1060; 1898'de 594'ü kadın 1246; 1901'de ise 663'ü kadın 1398 olarak görülmektedirler. 1892'de V. Cuinet'in verdiği sayı 1204 olarak gözükmektedir.¹⁷⁵ Vilâyet sâlnâmesinde 1901 yılı için verilen 1398 rakamı esas alınır, Rumların sancak içinde aynı yılın umûmî nüfûsuna oranı, % 0,6'dır.

Rumların mahallî idârelerdeki durumlarına gelince, seçimi belli esaslara dayalı, nizamnâmelerce tesbit edilmiş olan livâ meclislerinde, nizamnâmelerin öngördüğü şekilde olmasa da bu meclislerin ekserisinde yer almışlardır. Livâ İdâre Meclisine Rum ve Ermeniler 1'er üye verirken 1894, 1896, 1899, 1903 de Rumlar ikişer üye ile temsil edilmişlerdir.

Belediye Meclislerinde Rumlar bir üye ile temsil edilirken, 1899 ve 1903 de iki üye ile Rum-Ermeni şeklinde yarıyarıya temsil edilmişlerdir. Bu durumda şüphesiz kazâda yaşayan Rum azınlığın o yıllarda idâre üzerinde ne derece nüfûs kazandığını ve etkili bir duruma geldiğini görmek bakımından

¹⁷⁵ Cuinet, a.g.e., s. 552.

önemlidir. Diğer taraftan Çerkeş kazâsında nüfûsu bulunmadığı için temsilde söz konusu olmamıştır.

Azınlıklar bu nüfuslarıyla, Türkler'e nazaran oran kabul etmeyen bir nüfûsa sahip idiler. Nitekim erkek nüfûsun gösterildiği 1874'de Merkezde 290 Rum'a karşılık 70 Ermeni gösterilmiştir.¹⁷⁶

İhtisâs Komisyonlarında da Çerkeş hariç gerek Çankırı Merkezde Rumların, gerekse Kâlecik'te Ermenilerin durumu aşağı yukarı aynıdır. Sâlnâmelerde azınlıkların bazıları, aynı anda birden fazla meclis ve komisyona üye olma veya aralıksız uzun yıllar göreve seçilme gibi hususlarda, bazen Türkleri de geride bıraktıkları görülmüştür.

¹⁷⁶ 9. Vil. Sal. (1874), s. 165.

Tablo: XIII

Sâlnâme		Üye	ÇANKIRI			Çerkeş			Kalecik		
Sayı	Tarih		Hrst.			Hrst			Hrst.		
			Er.	Rum	Türk	Er	Rum	Türk	Er	Rum	Türk
1	1286	İ.M.Ü.	1	1	4			4	1		3
	1869	B.M.Ü.		1	2			4	1		3
2	1287	İ.M.Ü.	1	1	6			4	1		3
	1870	B.M.Ü.		1	2			4			4
3	1288	İ.M.Ü.	1	1	6			4	1		3
	1871	B.M.Ü.		1	4			4			4
4	1289	İ.M.Ü.	1	1	6			4	1		3
	1872	B.M.Ü.		1	2			4	1		4
5	1290	İ.M.Ü.	1	1	6			4	1		3
	1873	B.M.Ü.		1	4			4	1		3
6	1291	İ.M.Ü.	1	1	7			4	1		3
	1874	B.M.Ü.		1	3			5	1		4
7	1292	İ.M.Ü.	1	1	6			3	1		4
	1875	B.M.Ü.		1	4			4	1		5
8	1293	İ.M.Ü.	1	1	2			4	1		3
	1876	B.M.Ü.			8			3	1		4
9	1294	İ.M.Ü.	1	1	2			4	1		3
	1877	B.M.Ü.	1		3			4			4
10	1295	İ.M.Ü.	1	1	2			3	1		3
	1878	B.M.Ü.		1	4			3	1		3

Tablo XIII (Devamı)

Sâlnâme		Üye	ÇANKIRI			Çerkes			Kalecik		
Sayı	Tarih		Hrst.			Hrst.			Hrst.		
			Er.	Rum	Türk	Er	Rum	Türk	Er	Rum	Türk
11	1296	İ.M.Ü.	1	1	2			4	1		3
	1879	B.M.Ü.			7			3	1		3
12	1297	İ.M.Ü.	1	1	2			4	1		3
	1880	B.M.Ü.		1	6			4	2		5
13	1298	İ.M.Ü.	1	1	2			7	1		3
	1891	B.M.Ü.		1	6			4	1		5
14	1299	İ.M.Ü.	1	1	4			4	1		3
	1882	B.M.Ü.		1	8			4	2		5
15	1306	İ.M.Ü.	1	1	2			4	1		3
	1888	B.M.Ü.		1	3			6	1		5
	1310	İ.M.Ü.	1	1	2			4			-
16	1892	B.M.Ü.		1	3			5			-
	1311	İ.M.Ü.	1	1	2			4			-
17	1893	B.M.Ü.		1	3			4			-
	1312	İ.M.Ü.		2	2			4			-
18	1894	B.M.Ü.		1	3			4			-
	1314	İ.M.Ü.		2	2			4			-
19	1896	B.M.Ü.		1	3			4			-
	1317	İ.M.Ü.		2	2			4			-
20	1899	B.M.Ü.		2	2			4			-
	1314	İ.M.Ü.		2	2			4			-
21	1903	B.M.Ü.		2	4			4			-

2- Ermeniler

Genel nüfus içinde miktarları Rumlara nazaran çok daha azdır. En fazla Çankırı merkezde o da % 1 oranla binde altı durumunda idiler. Kazâlarda ise daha azdır. Batılı kaynaklarda da aşağı yukarı durum aynıdır.¹⁷⁷ 1892 yılı için Çankırı merkezde 330 Ermeni bulunmaktadır. Bu durumda aynı yıldaki umûmî nüfusa oranı % 001.8 dir.

Ermeniler mahallî idârelerde, hâliyle nüfusları ile bağlantılı olarak Rumlara nazaran daha az yer almışlardır. Buna rağmen Çankırı Merkezde Livâ idâre meclisinde 1869-1893 arasında üst üste onyediyedi yıl görev almış, Livâ Belediye Meclislerinde ise görev almamışlardır.

Ermenilerin Kalecik kazâsı İdâre meclis üyeliği onbeş yıl üst üste devam etmiştir. Kalecik'in 1892 Çankırıdan ayrılarak Ankara Vilayetine bağlanması ile alanımız dışına çıkmıştır. Kalecik Belediye Meclisi üyeliğinde ise 1870, 1871, 1877 hariç 1869 dan 1888'e kadar birer üye ile temsil edilmişlerdir. İhtisâs Komisyonlarında, kazâlara nazaran en fazla Çankırı Merkezde görev aldıkları görülmektedir. Daha çok Da'va Meclislerinde görev almışlardır.

Ermeniler son yıllar da devamlı büyük şehirlere, bu arada bilhassa İstanbul'a göç etmelerine rağmen Çankırı da bir süre daha Ermeniler bulunmuştur.

3- Kıptiler

Çankırı Merkezde azda olsa Kıptı mevcuttur. Bunlar daha çok kenar mahallelerde oturmaktadırlar. Çoğu müslüman olan Kıptiler'in 1831'de bütün

¹⁷⁷ Cuinet, a.g.e., s. 561.

sancak içinde sayıları 1875 dir.¹⁷⁸ Zaman içerisinde müslümanlarla kaynaşarak, nüfus sayılarında hızlı bir düşüş olmuştur.

İncelemelerden anlaşılacağı gibi Osmanlı İmparatorluğunda gayri müslim toplumların hukûkî içtimâî ve iktisâdî tarihleri hakkında tutulan defterler XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Bu süre içinde imparatorluk topraklarında yaşayan gayri müslimlerin müslümanlarla ilişkileri sırasında aralarında herhangi bir davranış farkının olmadığını gösterecek bir belgeye henüz sahip değiliz.¹⁷⁹

İncelediğimiz dönemde de hukukî haklar konusunda Türk vatandaşlarıyla eşit temsil edildikleri komisyonlarda ki sayılarla görülmektedir. Belediye meclisi, idâre meclisi üyelikleri, nüfus oranları düşük olmasına rağmen kesintisiz temsil edilmişlerdir.

¹⁷⁸ Karpat. a.g.e., s. 111.

¹⁷⁹ Yavuz, Ercan. Belleten XLXII, "Türkiye'de XV ve XVI. Yüzyılda Gayri Müslimlerin Hukukî, İçtimâî ve İktisadî Durumu" T.T.K. Ankara, 1983, s. 188.

IV. BÖLÜM

ASKERÎ VE SOSYAL HAYAT

I. ASKERÎ HAYAT

Osmanlı İmparatorluğunda idârî teşkilatla askerî teşkilat iç içedir. Eyâlet yöneticileri askerî idarecilerdir. Kanunnâmelerle düzenlenmiş, erkanın ve diğer görevlilerin has, tımar, salyane ve kadıların alacakları âidat ve resimler, ulûfe ve ünvanlar belirtilmiştir.

Osmanlı örfî hukuku kul sistemi içinde yer alan kapıkulu ocaklarına ve tımarlı sipahilere, idârî teşkilâtın ileri gelenleri tımar sistemi dahilinde sahip oldukları dirliklerde askerî kumandan olarak görev almışlardır. Bu yapı Osmanlı Devleti'nde sürdürülmeye çalışılmıştır.

Ancak 18. yüzyılda vali ve Sancak Beyi hassaların malikâne sistemi içine çekilmeye başlaması Hazine-i Âmire'nin nakit sıkıntısına çözüm bulurken, bölge yöneticilerinin mali sıkıntıya düşmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden idârî ve askerî yükümlülükleri yerine getirmek için “imdad-î hazariyye” ve “imdad-î seferiyye” vergileri ile maaşlarını karşılamaya başladılar¹⁸⁰

İncelediğimiz dönemde, peşpeşe gelen yenilgiler askerî alanda yeni bir düzenlemeyi getiriyordu. Tımar sistemi çökmüş, alınan tedbirler yetersiz kalmıştı. Bu bakımdan geniş bir reforma ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda 17. ve 18. yüzyıllarda idârî yapıda olduğu gibi, askerî ve

¹⁸⁰ UZUNÇARŞILI, İ.H., Osmanlı Tarihi, IV. TTK. Ank. s. 437.

iktisadî yapıda da bozulmalar başlamıştır. Anadolu'da Celâli İsyancı ile zirveye çıkan problemler yumağı 18. yüzyılın sonundan itibaren çözülmeye çalışılmıştır. III. Selim, özellikle askerî teşkilatta yeni düzenlemelere gitmiştir.

1792 yılında Nizam-ı Cedid dönemini başlatan padişah III. Selim, aynı adı taşıyan bir askerî birlik kurmuştur. Bostancı ocağına bağlı Bostancı tüfenkçisi şeklinde kurulan Nizam-ı Cedid, askerî nizamnâmesi ve kadrosu yapıldıktan sonra ayrı bir ordu haline getirilmiştir. 12.000 kişiden ibaret olan Nizâm-ı Cedid ordusunun 1.600'ü İstanbul'da eğitim görecekti, yerlerinde 800 veya 1.500 kişilik gruplar halinde yetiştirileceklerdi.¹⁸¹

Çankırı Nizam-ı Cedid ordusunun kurulduğu sancaklardan biri olmuştur. H. 1219 tarihli bir Padişah Fermanı ile Çankırı kazâsından 2 bölük, sancağa bağlı 4 bölük asker toplanması istenmiş. Üsküdar Ocağına bağlı olduğu anlaşılan Çankırı Sancağı'ndan toplanan askerlerin eğitimi ve tâlimi de, Çankırı Kışlası'nda yapılmıştır. Alaybeyi komutasında eyalet valisi emrine verilmiştir¹⁸². Ayrıca düzenli olarak Kadı her kaza ve köyün nüfusu ile orantılı olarak göndereceği asker sayısını deftere işlemiştir,¹⁸³ toplanacak olan askerler, mahalle ve köyleri ile isim ve şöhretleri ile belirlenmiştir.¹⁸⁴ Yayınlanan ferman doğrultusunda, 800 Nizam-ı Cedid askeri ile Çankırı Kışlasında eğitime başlamıştır. Binbaşı Musa Ağa'nın yönetiminde olduğunu gördüğümüz Çankırı Kışlası'nın su ihtiyacı ve tabur binasının yapılması için sancağın imkânlarından yararlanılmıştır.¹⁸⁵

Kışlanın ihtiyacı olan 6.000 yük odunun ilk etapta 2800, ikinci etapta 1.200 yük olarak sancak köylerinden toplanması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁶ Bu odun Çankırı ve kazalarından toplanmış ve sicile dökümü çıkarılmıştır. Askerin

¹⁸¹ KARAL, a.g.e. V., s. 65.

¹⁸² Ç.Ş.S. 22, s.6.

¹⁸³ Ç.Ş.S. 22, s.7.

¹⁸⁴ Ç.Ş.S. 22, s.21.

¹⁸⁵ Ç.Ş.S. 22, s.26.

ihtiyacı olan çorbalık yarım da 4.000 kıyye hesap edilip sancaktan toplanma yoluna gidilmiştir.¹⁸⁷

Evliya Çelebi; Çankırı'nın askerî durumunu izah ederken, Anadolu Eyaletinde Sancak Beyliği'dir. Bey'in hassı 35.781 akçedir. 7 zeâmet, 381 tımarı vardır. Alay Bey'i çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Bey'inin livası altında 1500 askeri vardır. Sipahi yeri, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, müftüsü, nâkibi müttesibi şehir kethüdası, şehir subaşısı vardır. Evliya Çelebi'nin Çankırı için tesbitleri böyledir.¹⁸⁸ Ancak, Kalenin bugünkü hâli perişandır. Seyyah Flottwell, Çankırı Kalesi'nin az bir kısmı kalmıştı.¹⁸⁹ Bu kale, Ankara Kalesi'ne benzerlik gösteriyordu. Sadece yan duvarları vardı. Kalenin içinde tek bir câmi vardır. Ancak caminin tekbir minaresi kalmıştı.¹⁹⁰ İfadeden anlaşıldığı üzere Kale kışla olmaktan çoktan uzaklaşmıştı.

Çankırı Kışlası'nda bulunan askerlerin zaman zaman sevk edildiklerini görüyoruz. 2.000 süvari ile tüfenkçi ve 200'ü sancaktan olmak üzere 300 askerin yollukları verilerek gönderilmesini isteyen H. 1220 tarihli fermanın hemen ardından sancağa bağlı kaza ve köylere düşen paylar çıkarılmıştır¹⁹¹. Askerî birliğin kışlada sürekli kalıp kalmadığı belirtilmemekle birlikte, askerlerin zaman zaman bir kısım değişik bölgelere gönderildiği izlenimini vermektedir.

Çankırı Kışlası yetersiz görülerek yeni çareler aranmıştır. Kışlanın kullanılabilir hale gelebilmesi için 60-70 kese akçe masraf söz konusu olduğundan mütesellim Ali Ağa'ya keşif yapma emri verilmiştir.¹⁹²

¹⁸⁶ Ç.Ş.S. 22, s.64.

¹⁸⁷ Ç.Ş.S. 22, s.40.

¹⁸⁸ Evliya Çelebi, Seyahatname, Haz. Mehmed Zillioğlu, III. İst. S. 887.

¹⁸⁹ Flatwell, a.g.e., s. 39.

¹⁹⁰ Flottwell, a.y.

¹⁹¹ Ç.Ş.S. 22, s.56.

¹⁹² Ç.Ş.S. 22, s.10.

Ayrıca kazalarda, askerî merkezlerin problemleri için yardımlaşmaların da yapıldığı görülmektedir. Koçhisar nahiyesinde bulunan talimgâhın su ihtiyacı için, Bozan mevkiinden getirilecek tatlı suyun masrafı olan 58 bin guruşun 33 bin kuruşunun varlıklı kişiler tarafından karşılanması, kalan 25 bininin de hazineden karşılanacağı taahhüt edilmiştir.¹⁹³ Belirtilen askerî birlik, tabur merkezi (Asâkir-i redif) dir. Çerkeş kazasında 150 akçelik yeniçeri serdari, sipahi kethüda yeri vardır.¹⁹⁴ Yukarıda belirtildiği gibi kazalarında askerî kışlaların yapımı ve diğer ihtiyaçların, durumu iyi olan ailelerin katkıları ile karşılanması yoluna gidilmiştir. İhtiyaçları karşısında yapılan yardımların yeterli olmadığı için toplam 12 bölük askerî kışlanın yetmeyeceği, yeni bir kışlanın tahsisi istenmektedir. Mutasarrıf Çaparzade Süleyman'dan keşif yaptırarak Defterdar Esseyid Feyzullah'a başvurması istenmiştir.¹⁹⁵

Yeterli olmayan kışla binası için yeni bir yer bulunması amacıyla Hassa mimarlarından Mühendis Mehmed Halife görevlendirilmiştir. Ayrıca, eski kışlanın 1.900 guruş ile bir kısmı tamir edildi ve yeni yapılacak kışla ile kullanılması istendi.¹⁹⁶ Kullanıma müsait olan kışla binalarının korunması da istendi.

Çankırı kışlasında bulunan miri eşyaların dökümü muayyen zamanlarda sicile kaydedilmiştir. Bu konuda şehir kethudası tahrir için görevli olarak bulunmuştur.¹⁹⁷ Tımar sisteminin çökmesine rağmen talimli asker sayısının yeterli olmayışı, bu dönemde dirlik hesabına göre değil, köylerin nüfusu hesabına göre asker toplanmasını sağlanmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu yoğun savaş dönemi geçirmektedir. 1829'da bilhassa Osmanlı-Rus-İngiliz Savaşı için bütün yurtta

¹⁹³ Ş.D. 1641, Vesika 22,

¹⁹⁴ Evliya Çelebi. a.g.e., II. s. 477.

¹⁹⁵ Ç.Ş.S. 22, s.42.

¹⁹⁶ Ç.Ş.S. 22, s.42.

¹⁹⁷ Ç.Ş.S. 22, s.94.

asker toplanması yoluna gidilmiştir. Çankırı'dan belirtilen savaşa 300 süvarinin 5-10 gün zarfında hazırlanması istenmiştir.¹⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu Ruslarla uğraşırken, aynı dönemde Çankırı'da, Kadıkıran Mehmet adıyla bir eşkiya isyan başlatmıştı.

Bir taraftan savaş diğer taraftan isyan bölge halkını sefil bırakmıştı. Osmanlı-Rus-İngiliz Savaşının fiilen sona ermesi, Osmanlı Devleti için yeterli değildi. Rus yayılcılığının tehdidini hisseden Osmanlı Devleti, savaş ihtimalini düşünüyordu. Bu yüzden asker sevkiyatını devam ettirerek, Alaybeyleri eşkinici ve tımar erbabını muhtemel savaşa göre, orta sahrada toplanması istenmişti.¹⁹⁹ Sürücü tayin edilen Vezir İbrahim Paşa Sivas'tan gönderdiği emirle 50'şer neferi hazırlayarak kendi sürücüleri ile Behram Paşa'nın emrine girmeleri istenmiştir.²⁰⁰ Bu hazırlıklarda Çankırı'dan tam teşkilâtli dörtyüz süvarinin celbi emredilmiştir.²⁰¹

XIX. yüzyılda Anadolu'da yıllarca süren savaşlar nedeni ile nefer toplama, sevkiyat ve asker kaçakları ile ilgili çeşitli tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Anadolu'da sosyal huzursuzluğun sebeplerinden biri olan savaşlarla ortaya çıkan otorite boşluğu ve savaştan kaçan askerlerin Anadolu'da eşkiyalık hareketlerinin, XIX yüzyılda da sürdüğü anlaşılmaktadır. Fermanlarla kaçak askerlere karşı, mütesellim Ali Ağa uyarılmakta, başkasına karşı itaat etmemesi istenmektedir.²⁰² Anadolu'da Ayân'ın vergi toplama sorumluluğu, mültezimin eline geçti. Cevdet Paşa'ya göre, Ayânlar şehir kethüdalarına her türlü kötülüğü yaptırarak daha sonra da kendilerine konu ile ilgili soru sorulduğunda da; haberleri olmadıklarını söyleyerek, kabahati şehir kethüdasına atarak onların cezalandırılmasına vesile oluyorlardı.²⁰³

¹⁹⁸ Ç.Ş.S. 22, s.72.

¹⁹⁹ Ç.Ş.S. 22, s.126.

²⁰⁰ Ç.Ş.S. 22, s.120.

²⁰¹ Ç.Ş.S. 22, s.142.

²⁰² Ç.Ş.S. 22, s. 26.

²⁰³ CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, VII., İst. 1288, s. 147-148.

Bilinen şu: zamanla kaza idarelerinde önemli rol oynamaya başlayan, Ayânlar'dan devlet; zahire satın alıp askerlerin geçeceği yere nakli, menzilci tayini ve menzilhanelere beygir tedariki, eşkiyaların yakalanması ve asker temini gibi hususlarda yardım talep ediyordu.²⁰⁴

Osmanlı merkezi otoritesine, halkın temsilcilerinin ortak olduğu, iktidarı belirlediği, demokrasi anlayışının yayılmaya başladığı, iyimser düşünenlerin mevcudiyetinin arttığı görülmesine rağmen, Ayânlığın kurumlaşmasının önüne geçememiştir. Dolayısıyla tımar sisteminin çözülmesine ve halkın her geçen gün zayıflamasına neden olmuştur. Ayânlığın kurumlaşması ile mevcut askerî birlikleri sıkıntıya düşürmüştür. Bu alanda engellemelere gidilmiştir. Şu ana kadar açıklamaya çalıştığımız gelişmelerin yeterli olamadığı görülmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devletinde, askerlik alanında yeni düzenleme çalışmalarının ikincisi II. Mahmut döneminde kurulan Asâkir-î Mansure-i Muhammediyedir.

Padişahın emri üzerine devletin ileri gelenleri, uzun süren görüşmelerden sonra “Eşkinci” adıyla talimlibir asker sınıfının kurulmasını kararlaştırdılar. Bu iş Yeniçeri ocaklarından seçilen 500 kişilik bağımsız bir birlik ile sağlandı. Bu birlik 2 Haziran 1826 günü talimlere başladı. Tarihlerimizde “Vakây-i Hayriye” diye anılan Yeniçeri Ocağının kaldırılması, yerine Asâkir-î Mansure-i Muhammediye diye isimlendirilen düzenli bir ordu kuruldu.²⁰⁵ Kurulan bu yeni ordunun ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanması gerekmekteydi. Bu nedenle şehir halkından ileri gelenlerin desteği istenmiştir.

Asâkir-î Mansure-i Muhammediye 1500'er neferden ibaret ve “Tertib” denilen 8 birliğe ayrılmıştı. Buna göre her birlik, binbaşı rütbesindeki

²⁰⁴ Yücel, ÖZKAYA. Belleten “ XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları ele Geçişleri ve Büyük Henadanlıkların Kuruluşu” sayı 168, XLII, s. 672.

²⁰⁵ KARAL, a.g.e., VII., s. 148-149.

komutanların emrine verilmişti. 1828'de yapılan bir düzenleme ile bölük, tabur ve alay adları ile yeni birlikler kurulmuş ve alayın komutanlarına "miralay" denmiştir.

1834'den sonra büyük şehirlerde kurulmaya başlayan "Redif" taburları da 1400 kişiden oluşuyordu. Ad çekme suretiyle askere alınan gençlerin isimleri sancaklarda mütesellimler tarafından tutuluyor; yine aynı makam tarafından seraskere bildiriliyordu. Cuinet'e göre; Çankırı'da 57 suvari ve 51 piyadeden oluşan zaptiye birliği Tabur Ağası'na bağlıydı, aynı sancak kaza birimlerinin askeri merkezi idi.²⁰⁶

Merkez dışında askeri birliklerin Tabur Merkezi (Asâkir-î Redif) Koçhisar ve Çerkeş'te bulunmaktaydı.²⁰⁷ Ayrıca Redif askerler yılda bir defa bağlı oldukları askerî birliklerin buldukları yerlere gelerek askeri eğitim görmek mecburiyetinde idiler. Adı geçen askerî birliklerin tesis edilmesi ve eksiklerinin tamamlanması için merkeze gelen istekler periyodik olarak devam etmiş ve her seferinde Çankırı payına düşeni karşılamıştır.

Bu arada 1834'den başlanarak İmparatorluğun bütün büyük şehirlerinde tıpkı Nizam-ı Cedid Orduları gibi Redif birlikleri kurulmaya başlanmış, bunun için bir nizamname hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu nizamname gereği 1400 kişiden oluşacak "Redif Taburu"u oluşturulacaktı.²⁰⁸ Bu taburlar çıkacak her türlü asayişsizliği gidermekle görevliydi.

²⁰⁶ CUINET. Vital, a.g.e., s. 551.

²⁰⁷ ŞD. 1641, Gdm. 22, No: 4, 1289

²⁰⁸ KARAL. a.g.e., VI. s. 163-164.

II. SOSYAL HAYAT

1. Şehir ve Mahalle

Şehir, umumiyetle ekonomik ve idari meseleleri devletle iç içe olan, çeşitli iş gruplarını bir arada tutan, planlı bir iskân politikası güden yerdir.²⁰⁹ İş bölümüne tâbi olarak ziraat dışı mal ve hizmet üreten ve bunları yakın çevresi veya daha geniş bir saha için pazarlayan yerleşim birimleridir. Osmanlı, şehir ve kasabanın tarifini “Cuma kılınır ve pazarı durur yer” şeklinde yapmaktadır.

Sosyo-ekonomik ve kültürel zâviyeden bakıldığında şehir, sosyal hayatın mesleklere, iş bölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği, müesseseseleşmenin kesâfet kazandığı, grift insan münasebetlerinin bütün bir günlük hayata tesir ettiği yerleşme merkezi olarak görülmektedir. Bunun yanında şehirlerin kendi güvenliklerini temin edebilme imkanlarına sahip olmaları ve kısmi muhtâriyete dayanan müesseseleri geliştirmeleri iktizâ etmektedir. Zira belirtilen sebeplerden dolayı, şehirleri belirleyen fiziki unsurların başında sur yönetim binaları, pazar yeri, ibâdethâneler ve umumi toplantı mahalleri sayılmalıdır.²¹⁰

Bu özellikleri Çankırı şehrinin de ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. “Cuma kılınır yer” tarifi, incelediğimiz dönemde geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır. Mesafelerin uzun olması ve ulaşım imkânlarının yetersiz olması nedeni ile Cuma namazı köylerde bulunan mescitlerde kılınıyordu.²¹¹

Şehir halkı birbirini tanıyan, aralarında karşılıklı mes’uliyetleri ve sosyal münasebetleri bulunan insanların bir arada yaşadıkları mahallelerden teşekkül ediyordu. Mahallelerde yaşayanlardan bir kısmı Rumlardı. İktisadî

²⁰⁹ Yusuf, HALACOĞLU. XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerinin Yerleştirilmesi, Ankara, 1988, s. 1.

²¹⁰ Özer, ERGENÇ. “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1961, s. 1265.

²¹¹ Ç.Ş.S. 23, s. 17.

sahada gayr-ı müslimlerin çoğu ticaretle iştigal etmekteydiler. Bunların cemaât olarak kendilerine mahsus bir mahalleleri olduğunu göremiyoruz. Bunun yanında çarşı ve pazarlarıyla ticari faaliyetlerin yoğun yaşandığı Çankırı şehrinde, esnafın değişik mahallelerde yaşadıkları, kendi sınıfları arasında bir gruplaşma olmadığını da görüyoruz.

Çankırı şehrinde ve sancağa bağlı şehir niteliği taşıyan diğer kaza merkezlerinde, mahalleler genellikle bir cami ya da mescit etrafında şekillenip teşekkül etmişlerdir. Mahalle isimleri genelde mescit ya da Hoca, Bey, Ağa, Şeyh lakaplı kişilerin isimleriyle tesmiye olunduğu anlaşılmaktadır. Tahminen bu kişiler mahallelerin kuruluşunda cemaatlerin maddi ve manevi liderliklerini yapıyorlardı.

Çankırı'da servet sahibi kişilerin vakfiyelerine bakıldığında herbirinin serveti, devletin Çankırı'ya yatırımından fazladır.²¹² Dolayısıyla halk bir vefa borcu olarak maddi ve manevi liderleri isimlendirerek yad ediyorlardı. Bu hususda bir örnek de, hayır sahibi İbrahim Efendi'nin Çankırı'ya gönderdiği yekün 35067 kuruşdur.²¹³ Daha bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sosyal hayatın içinde yer alan diğer bir grup Kıpti'lerdir. Çankırı mahalleleri içerisinde Kıpti mahallesi 1896 tarihli 19. Sâlnâmede geçmektedir. Halbuki XIX. yüzyıl başlarından beri böyle bir mahalleye rastlamadık.²¹⁴ Yine Çankırı Kale mahallesi diye ayrı bir mahalle geçmemekle beraber bazı bölgelerde "Kale sakini" ya da "Kale sakinlerinden" şeklinde ifadeler bulunmaktadır.²¹⁵ Tahminimize göre kalenin hemen dibinde bulunan şehrin kaleye çok yakın veya kale eteklerindeki evler için kale mahallesi denilmiştir. Ayrıca kalede, güvenlik maksadıyla kale ağası ve yirmide kale neferi vardır. Kale içinde yirmi ev, bir buğday anbarı ve su sarnıcı, cebhâne bulunmaktadır.

²¹² Hasan, HACIŞEYHOĞLU. a.g.e., s. 163.

²¹³ Ç.Ş.S., 28, s. 6.

²¹⁴ 19. Vil. Sal. 1896, s. 242.

XIX. yüzyıldan evvel, zorba korkusundan Ayânların kıymetli malları korunurdu. Fakat Çankırı kalesinin az bir kısmı kalmıştı, bu kale Ankara kalesine benzerlik gösteriyordu.²¹⁶ Kale bugün özelliğini kaybetmiştir.

Sosyal kesim içinde ayrıcalıklı kişiler halk ve devlet nezdinde saygı ve itibar gören “Seyyid” lerin Çankırı ile beraber Tuht kazasında ikamet ettiklerini belirliyoruz.²¹⁷ Nikâbet kaymakamı olanlara tenbihlerde bulunularak halkın ve kaymakamların seyyidlere iyi davranmaları, ayrıca seyyidlik iddia edenlerin nesebinin tahkiki bakımından, Dersa’adet’e yollamaları Nâkibul-eşraf’ca istenilmektedir.²¹⁸

Çankırı ve çevre sancaklarda bulunan hıristiyanların dini lideri rahip, Kayseri Metropolitliğine naklolunduğundan dolayı, yeni rahip Kirbolos bu vazifeye kendi cemaatince seçildiği zikredilmekte ve adet-i pişkeş olan 2500 akçayı Hazineye yatırarak vazifesine başlayabileceği bildirilmektedir.²¹⁹

2-Vakıflar:

İnsanın yaradılışında hayır işlerine karşı sevimli bir temayülü bulunmaktadır. Hayat boyunca daima bu temayül hiss olunur. Dini değerlerle birleşince bu duygu daha açık görülür. Asırlardan beri vücuda gelen yollar, köprüler, çeşmeler, imarethâneler, şifâhaneler, medreseler, mektepler ve mabedler gibi hayır müesseseleri bu arzunun en canlı âbideleridir.

Bir kişinin veya toplumun ihtiyaçlarını oluşturan dinî ve içtimaî bir gayeye Allah rızasını kazanabilmek niyetiyle sarf ve tahsis etmesine²²⁰ vakıf denilmektedir. Vakıf müesseseleri yüzyıllardan beri İslam ülkelerinde büyük

²¹⁵ Ç.Ş.S. 22. s. 34.

²¹⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 644.

²¹⁷ Flottwell, a.g.e., s. 30.

²¹⁸ Ç.Ş.S., 22, s. 75.

²¹⁹ Ç.Ş.S. a.y.

²²⁰ Ali Himmet, BERKİ. Vakıflar, II. İstanbul, 1946, s. 3.

bir ehemmiyet kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde, derin izleri olan dini ve hukukî bir müessesedir.

Türklerin İslamiyeti kabulünden itibaren kurulan bütün devletlerin Türk-İslam Kültür ve Sanatına sosyal ve idarî faaliyetine büyük bir canlılık ve dinamizm getirdiğini görmekteyiz. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesi için vakıf müesseselerinden azami ölçüde yararlanılmıştır.

Osmanlı Devleti vakıf hizmetleri konusunda müstesna bir yere sahiptir. Ülkenin her yerine ve bütün insanlarına hizmetin götürülmesinde vakıf müessesesi önemli bir görev ifâ etmiştir.

Türk Tarihi çerçevesi içerisinde Çankırı da bu müesseselere katkısı olan bir sancaktır. Eski dönemlerden itibaren önemli bir ticaret yolunun geçtiği bir bölge konumunda olmuştur. Selçuklular zamanında Antalya ve Alâiye'den (Alanya) gelip Konya'da kuzeye çıkan bir yol Ankara - Çankırı -Kastamonu-Sinop üzerinden Kırım'a doğru uzanıyordu.²²¹ Bu yollar üzerinde kervan kabilelerinin konaklaması için çok sayıda han ve kervansaraylar bulunmakta idi.

Yerleşim dışında bulunan hizmet kurumları şehir ve kazalarda da oldukça sayıları artmış bulunmaktadır. Hizmet alanlarına göre dağılım gösteren bu vakıf kurumlarının kaynakları da bölge ahalisi tarafından beslendiği gibi bölge dışında da destek görmektedirler.

Çankırı Sancağı'nda vakî bazı vakıf karye gelirleri bölge dışındaki bir takım vakıf müesseselerine akar olarak tahsis edilmiş bulunmaktaydılar. Bunlardan birisi Çankırı Sancağına bağlı Koçhisar nahiyesine tabî Şeyhler karyesinde inşâ olunan mescid-i şerif için El-hac Mustafa bin Abdullah

²²¹ Suat, AKGÜL. Yâren Meclisi "Çankırı Vakıfları", Ankara 1987, s. 50.

Vakfidir.²²² Yine II. Sultan Beyazid'ın Amasya'daki İmaret Vakfı'na, Çankırı karyelerinden ve Korgun ahâlilerinden tahsil edilen gelirlerin aktarılması bunlardan bir diğeridir.²²³

Çankırı'da bu gibi vakıf sahibi olan kişilerin başında İsfendiyaroğlu Kasım Bey gelmektedir. Kasım Bey Osmanlı Devletinden evvel Çankırı ve havalisinin hakimidir. Çankırı şehrinde olduğu gibi Çankırı çevresinde de muhtelif hayratı bulunmaktadır.

Oldukça geniş gelir kaynakları bulunan bu vakfa, birçok karyenin geliri, bağ bahçe geliri, Çankırı belediyesi önündeki arsa geliri, hamam gelirleri ve daha birçok gelir kaynakları vakf edilmiştir. Vakfın kusursuz yürümesi için de başına bir şeyh tayin edilmiştir. Yevmiyesi üç dirhem ve senede altı ölçek buğday ve altı ölçek arpa²²⁴ hak olarak tesbit edilmiştir. Vakıfda görev üstlenen diğer bir kişi imamdır. Tayin olunan imamın farz namazları, Kadir ve Berat Geceleri'nde kılınan nafil namazları kıldırmak vazifesi olacaktır. Geliri ve gideri yazmak için bir kâtib, vazifesinin karşılığı iki dirhem ve senede altı müd buğday ve altı müd (ölçü) arpa; kusursuz hizmet eden bir nâkib yevmiyesi senede üç ölçek buğday ve üç ölçek arpa ödenmektedir.

Bunun için daha bir çok görevli bulunmaktadır. Bunlar hizmetli, ekmekçi, kilerdar, aşçı, hizmetlerinin yürütülmesinde görevliyidiler.

Özellikle günlük pişirilen yemeklerin dağıtımında, fakir fukaranın gözetilmesi, zaviyede bulunan misafirlere hürmet edilmesi, bayramlarda ve cuma günlerinde tatlı yapılarak ikramda bulunulması vakfın amaçlarındandır.

²²² V.G.M., No: 586, Sıra: 105, 1304, s. 111.

²²³ V.G.M., No: 589, Sıra: 72, 1286, s. 121.

²²⁴ Mehmet Zeki, PAKALIN. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, İstanbul, 1983, s. 281.

Bu hizmetlerde kusur eden bulunur ise vakfiye şartlarına uyulmamış olduğundan görevine son verilecektir.²²⁵

Bölgenin nüfuz ve itibar sahibi Türk boylarından Tuhtoğulları ve İsabeyoğulları, ashabü'l-hayrattan olarak bölgenin sosyal kalkınmasında mühim roller oynamışlardır.

Vakıflar, kendi hizmetleri dışında avâız akçelerinin çoğaltılması için gelirlerinin bir kısmını buraya aktarmışlardır. Sosyal hayatın düzenlenmesinde geniş bir yer tutan avâız akçeleri şehir mahalle ve köylere kadar yayılmıştır. Mustafa bin Ramazan 1555 tarihinde kurulan bir vakfiyeye göre dört yüz bin akça nakitini Çankırı'nın bütün mahallelerine büyüklüğü küçüklüğü oranında avâız akçası olarak vermiştir. Bu akçeler mahalleliler tarafından, mektep, Camii, Su yolları, kimsesiz kızların düğün sermayesi, fakir çocukları hâfız çıkarmak için masrafların karşılanması, hatta bazı mahallelerin salyânelerinin de bu akçelerin gelirlerinden kapatıldığı belirtilmektedir.²²⁶

Hayır sahiplerinin vakfiyelerdeki servetleri göz önüne getirildiğinde, Çankırı'nın serveti üzerindedir. Çankırı'da yapılan vakıfların avâız akçeleri bugünkü akçeye göre (1932) bir milyon liraya yakın bir miktardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan Çankırı ili ve kazâları fihrist 2330 adlı deftere göre Çankırı'da 596 adet vakıf vardır.²²⁷

3- Camii ve Mescitler

Kasım Bey Mescidi:

Çankırı'da en fazla hayrat ve vakıf sahibi olan kişi, Kâsım İbn-i Melik İsfendiyaroğlu'dur. Çankırı şehrinde kendi adına binâ ve yaptırdığı

²²⁵ V.G.M., No: 593, Sır 247, 1236, s.195.

²²⁶ Şeyhoğlu, a.g.e., s. 163.

²²⁷ a.y. s.163.

imâretleriyle beraber cami-î şerif-î mevcuttur. İmâret mahallesinde bulunan vakfın gelirini, arazıdan bağbahçe ve çevre köy halkından karşılamaktadır.²²⁸ Camii'nin bir imamı, bir müezzini bulunmakta, imama farz namazları, Kadir ve Berat Gecelerinde kullanılan nafilâ namazları kıldırıldığı için, karşılığı olan yevmiyesi, dört dirhem ve senede altı ölçek buğday ve altı ölçek arpa; müezzine ise iki dirhem ve senede üç ölçek arpa verilmesi uygun görülmüştür.

Elimizde bulunan belgede, Kâsım Bey Vakfında hitabet ve nakib-i nan cihhetlerinin bulunduğu ve bu gelirlerin kaynağı rehin ve ilelebed irs olamaz ise, Sulbioğlu Emirzebey namıyla meşhur İskendere ve neslinden gelenlere tevcih edileceği; bu sülaleden şayet kimse kalmaz ise Çankırı kadısının mütevellî olacağı²²⁹ denilmektedir.

Yine Kâsım Bey tarafından 1803'de yaptırılan Alan Câmi-î Şerifin'in adı, "Bey Camii" olarak da halk arasında telaffuz edilmektedir. 1397 senesinde inşa edilmiş,²³⁰ duvarları moloz taşından harçla yapılmış, çatı tahta ve üzeri kiremit döşenmiştir. Ancak 17. yüzyılda Levent Eşkiyası, camii tahrip etmiş, 1924 yılında tamir ettirilmiş ise de depremlerden dolayı minarenin üst kısmı uçmuştur.

Büyük Camii (Süleyman Camii)

Çankırı camilerinin en meşhuru Sultan Süleyman Camiidir. 1324 yılında Selçuklular döneminde yapılmış ve sonra yıkılmış olan bir caminin yerine yaptırılmıştır. Çankırı'nın Camii Kebir mahallesinde, Sinan'ın kalfalarından Sadık Kalfa tarafından H. 966 yılında bitirilmiş olup, 1898 yılında da camii'ye ek olarak onbir adet çeşme ilave edilmiştir.

²²⁸ V.G.M., no: 593, Sıra: 247, 633, s.195.

²²⁹ a.y.

²³⁰ Bahattin Ayhan, a.g.e., s.46.

Üstü kurşun ile kaplıdır.²³¹ Camiî için kullanılacak su yolu yapılmış ve su yoluna üçer arşın uzaklıkta bağ bahçe kurulması kat'iyetle men edilmiştir.²³²

Süleyman Camiî'nin gelirlerinin Hacı Durmuş Vakfından karşılandığı sanılmaktadır.²³³ El Hac Hüseyin'in ölümünden sonra yerine oğlunun bu vazifeye tayin olunduğu belirtilmektedir.

Yeni Camiî

Çankırı'da Hacı Hasanzade Hacı Mehmet Efendi vakfına bağlıdır. 1720 yılında Hacı Mehmet adlı hayır sever tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Vakfin gelirlerine esas tutulan nisbet miktarınca mevlüt masrafı senelik 30 guruş, Kur'an okumak için senelik 10 guruş tahsis edilmiştir. Vakfin gelirlerine göre nasıl harcama yapılacağı belirlenmiştir.

1. Yeniden tahsis edilen senelik miktarlar vakfin kudretine göre asıl vazife ile tahsisatı tesbit edilmiştir.

2. Mekke'de maliki imamına senede bir yirmilik altın gönderilmesi şartının konulmuş olması dikkati çekmektedir.²³⁴

Mirahor Camiî :

Çankırı Mirahor mahallesinde bulunmaktadır. Duvarları harçlı ve moloz taştan inşa edilmiştir. 1757 yılında bina eylendiği tahmin edilmektedir. Gelirleri Hacı İsmail Ağa tarafından karşılanmakta olup, vakfiyedeki hizmetlerin nevi şu şekildedir.²³⁵

²³¹ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 887.

²³² Ahmet, KANKAL. a.g.e., s. 248.

²³³ Ç.Ş.S. 24, s.4.

²³⁴ V.G.M., No: 205, Sıra: 152, 1271.

²³⁵ V.G.M., no: 197, Sıra: 90, s. 172.

Mirahor Camii İmam ve Hatibine (günde beş fatiha okumak üzere) yevmi akçe	19 guruş
Mirahor Camii Vaizine	5 guruş
Mirahor Camii Ferraşine (hizmetli)	11 guruş
Mirahor Camii Kandilcisine	5 guruş
Mirahor Camii Muarrife (derviş)	2 guruş
Mirahor Camii Devirhane	3 guruş
Mirahor Camii Kandillerine, yağ ve kırılan kandiller bedeli	12 guruş
Mütevelli ücreti	10 guruş
YEKÜN	67 guruş

Yeniden tahsis edilen senelik miktarlar, vakfın kudretine göre asıl vazife ile tahsisat-ı fevkalade mukabili olarak tayin ve tesbit edilmiştir.

Vakıf bazı mescitlerin ihtiyaçlarını da üzerine almıştır. Alacamescit minaresi kandillerine yağ almak ve kandili yakmak, Taş Mescide misafir olan fakir devrişane ekmek bedelini karşılamak vazifesi de bulunmaktadır.²³⁶

Alaca Mescid:

Çankırı merkezinde olup, bulunduğu mahalleye de kendi adını veren Alaca Mescidini kimin yaptırdığı belli değildir. Mescidin 1807 tarihinde el-Hac Hüseyin tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mescide bağlı bir muallimhane bulunmaktadır.²³⁷

²³⁶ V. G.M. a.y.

²³⁷ Ç.Ş.S. 22, s. 32.

Mescidin minaresi kandillerine yağ alınmak ve kandil yakmak için masraflarını Hacı İsmail Ağa Vakfı'nın karşıladığı anlaşılmaktadır.²³⁸ Diğer giderlerini karşılayacak bir kayyum olmadığından vakfın telef olmaması için Hafız Mustafa b. buraya kayyûm nasb olunmuştur.²³⁹

Yukarıda bahsedilen cami ve mescidler haricinde Çankırı ve havalisinde ashâb-ı hayrâtın bina ve inşa eylediği müteaddit cami ve mescitler mevcuttur. Çankırı'ya bağlı kazalardan, Kalecik'de vakfedilen mescitler Hoca Fakih, Çarşu, Ali Beğ, Celal Efendi Vakıflarıdır. Diğer kaza ve köylerde de bu türden vakıf müesseseleri bulunmaktadır.²⁴⁰

III. SOSYAL OLAYLAR

XIX. yüzyıla gelindiğinde bazı taşra idarecilerinin su'istimalleri yanında toplum içinde de suçların arttığı ve yaygınlaştığı söylenebilir. Celâli isyânlarının etkisini yitirmesine rağmen iktisadi hayattaki bunalım tefecilik yapan ve usulsuz servet sahibi olanların sayılarının hızla artmasıyla toplum hayatındaki huzursuzlukta artmıştır.²⁴¹

İncelediğimiz dönemde Çankırı Sancağı ve havalisinde patlak veren ayaklanmalardan biri Kadıkıran Mehmed diye anılan bir eşkiyanın başlattığı ayaklanmadır. Türkmen kökenli olan ve doğum yeri bilinmeyen Kadıkıran Mehmed, ilk ayaklanması sonunda yakalandı. Cezasının affı için Virahşehir müteselliminin yakalanmasında görevlendirildi. Bu görevi kabul edip, 3000 kadar yandaş toplamış olmasına rağmen, verilen görevi yerine getirmedi ve kaçtı. Kadıkıran üzerine 1832'de gönderilen Koca Arap, Çankırı da oturan Kadıkıran tarafından idam edildi. Padişaha başkaldıran Kadıkıran Yozgat ya

²³⁸ V.G.M., no: 197, Sıra: 90, s. 172.

²³⁹ Ç.Ş.S. 22, s. 134.

²⁴⁰ Ahmet, KANKAL. a.g.e., s. 246.

²⁴¹ Enver Ziya, KARAL. Osmanlı Tarihi V, Ankara 1983, s. 7.

da bir başka vilayetin kendine verilmesini istediye de kabul görmedi, yakalanarak öldürüldü.²⁴²

Eşkiyalardan bir diğeri de Delibaşı Deperli Ali Ağa'dır. Adı geçen bu şahıs maiyyeti ve neferâtıyla kapusuz kaldığından Çankırı'daki fakir halka olmadık zulüm ve zorbalıklar irtikap etmektedir. Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı'nın mütesellime gönderdiği bir buyurultuda bu Delibaşı'nın başı boşluktan kurtarılması için mâiyyetiyle beraber mütesellimin dairesinde istihdâmı rica edilmektedir.²⁴³

Bir başka şekavet hadisesi ile ilgili olarak Tebdil-i hava veya başka sebeblerle askerden kaçan ve ayrılanların gittikleri yerlerde devlet yetkileri emrinde istihdam edilmeleri ya da kendi başlarına gayr-ı meşru faaliyetlerde bulunmalarının önlenmesine dair emir suretinin Çankırı²⁴⁴ sancağına ulaştığını görüyoruz.

Bu emir suretinde İran seferine giderken ordudan kaçan delibaşlılardan, Hüseyin, Hacı İsâ, Ahmed Vefiki, Kır Alemdar ve Haytabası isimli eşkiyaların yanlarına asker kaçaklarını alarak, Çankırı, Keskin, Kalecik dahilinde ahaliye zulüm etmeleri üzerine, üzerlerine asker gönderip zulümlerinin defedilmesi istenilmektedir.²⁴⁵

Devlet eşkiyayla başetmekte kendi kuvvetleriyle tek başına tam manasıyla muvaffak olamadığından halkın da silahlanarak eşkiyaya direnmesini istemiştir. Kapusuz eşkiyanın bir hayli tecavüzlerde bulunduğunu, Çankırı merkezinde külliyetli akçe ve esvah talep ettiklerini, verilmezse şehrin basılmakla tehdit olunduğunu öğrenen Dersaâdet, halkın savunmaya geçmesini

²⁴² Tayip, BAŞER. a.g.e., s. 29.

²⁴³ Ç.Ş.S. 24, s. 4.

²⁴⁴ Ç.Ş.S. 28, s. 6.

²⁴⁵ Ç.Ş.S 24, s. 64.

bunun şeriata dahi uygun olduğunu 1826 yılında bir emr-i şeri'fle bildirilmiştir.²⁴⁶

XIX. yüzyıl boyunca da adaletnameler çıkarılmıştır. Çankırıda bulunan Üsküdar ocağına bağlı süvarilerin, halka zarar vermemeleri için ehl-i örf ve ehl-i şer'i yöneticilerin dikkati çekilmiştir. Uymayanlar için başvuru yolları, soruşturma, tefiş ve cezalandırma şeklinde olmaktadır. Bu amaçla kanunları çiğneyen, derebeylik yapan, rüşvet alan, yolsuzluk yapan yöneticilerin işlerine son verildiğinin anlaşılması için üç ayda bir serdarlık mektubunun alınması şartı getirilmiştir. Bu emre uyulması için bütün idareciler uyarılmıştır.²⁴⁷

Sahipsiz kalan mülk ve servetin korunması, belirli kişilerin eline geçmemesi veya iyi işletilmesi hususunda da idareciler uyarılmış gerekirse azledilmesi istenmiştir.²⁴⁸ Devletin uyarılarına karşı idarecilerin duyarsız kaldıkları veya suistimallere sebep oldukları zaman zaman gözlenmektedir.

Bu tür davranışlar karşısında halktan oluşturulan bir heyetle Bâb-ı Âli'ye şikayette bulduklarını bir felâket neticesinde öğreniyoruz. Çankırı'da 22 Ağustos 1289 da yağmur ve sel felâketi sebebiyle, kıtlığın had safaya ulaşmasıyla, köylerden halkın göç ettiği, hayvanların telef olduğu, bu sırada sancak mutasarrıflığında görevli Şeyh Ali Efendi, uhdesinde bulunan zahireyi ihtiyaç sahiplerine vermediği, halktan aç kalanların olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁹

Yöneticilerin bu tür davranışlarının sonucu incelendiğinde hazine mallarını zimmetine geçirdiği belgelerden anlaşılmaktadır. Yine bu tür bir davranış, Çankırı kaymakamı Şakir Efendi de görülmektedir. Görülen lüzum

²⁴⁶ Çadırcı, a.g.e., s. 67.

²⁴⁷ Ç.Ş.S. 22, s. 57.

²⁴⁸ Ç.Ş.S., 26, s. 9.

²⁴⁹ Ş.D. Dosya 1641, Vesika 12, 1289.

üzerine görevinden alınmış yerine Ankara eski mal müdürü²⁵⁰ Mustafa Reşid Efendi altıbin kuruş maaşla atanmıştır.

Sosyal yapının korunmasında, kurumların yönetimini elinde bulunduranlar Tanzimat'ın ilânı ile nasıl davranacakları daha katı kurallara bağlanmış olmasına rağmen alışkanlığın sonucu olarak halktan kanunsuz vergi daha doğrusu haraç almaya devam etmişlerdir. Diğer bir huzursuzluk sebebi ise, köyünden yahut şehrinden kopup İstanbul'a gelen şahıslardan devletin oldukça şikâyetçi olmasıdır. Dersa'âdet'te bu kişilerin bir kısmı tesbit edilmekte ve memleketlerine gönderilmektedir. Çankırından Dersa'âdet'e gelenlerin listesi tutulmuş 1600 kişinin çeşitli kaza, nahiye ve köylerden geldiği tesbit edilmiş, Çankırı'ya irsalleri emrolunmuştur.²⁵¹

III. SOSYAL OLAYLAR

1- İŞLENEN SUÇLAR VE CEZALAR

Sosyal hayatın rencide edilmesinde etkili olaylardan biri de münferid suçlardır. İslamın haram kıldığı davranışlar hukukça da suç teşkil ediliyordu. İslam kanunlarının mer'i olduğu yerlerde yaşamak isteyen müslüman ve ehl-i kitap kişilerin hayatı, malı, ırzı, ve şerefi İslam Ceza Hukuku tarafından eşit olarak korunmuş, bunlara dokunanlar da eşit olarak cezalandırılmışlardır.²⁵² İşlenen suçlar, hırsızlık, darb ve katl, zina ve ırza tecavüz, haksızlık, fert ve kamu malına zarar verme, küfür, itâle ve iftira... vs.

Genelde görülen suç neveleri Çankırı da görülmektedir. Verilen ceza türleri fazla olmasına rağmen genellikle cezaların verilmiş tarzı ve takdir hakkı kadiya bırakılmıştır.

²⁵⁰ Çadircı, a.g.e., s. 240.

²⁵¹ Ç.Ş.S. 24, s. 194.

²⁵² Coşkun, ÜÇOK. "Osmanlı Kanunnâmelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi III, Ankara, 1946, s. 130.

İslam hukukunda suçlulara verilen cezalar için şu taksimi yapmıştır; Hakk-ı Allah'a giren belli ve değişmez cezalar; bunlar zinâ iftirası, şarap içme, sarhoşluk hırsızlık ve yol kesmeden ötürü verilen cezalardan ibarettir. Diğerleri, kişiler arası olan belli ve değişmez cezalardır.²⁵³

Cezaların en fazla uygulandığı suç hırsızlıktır. Çankırı Şer'iyye sicillerinde rastladığımız hırsızlık suçları umumiyetle para ve ziynet, arı kovanı ekin, hayvan ve ev eşyası çalınması nevinden suçlar olup bunların bazıları isbatlanamadığından ceza sadır olamamıştır.²⁵⁴

Hırsızlığın isbâtı için iki erkeğin şahitliği veya suçlunun istediği suç u ikrâr ve itiraf etmesi gerekmektedir.²⁵⁵ Bu vesile ile bazı aşiret mensubları hırsızlığı alışkanlık haline getirdikleri görülmektedir. Çorum mahallatından Şeyh Eyyüb mahallesinden İmam Mehmed, Ramazan-ı Şerifin 23. gecesi Şeyh Eyyub Camii Şerifinden 14 kilim, 1 seccade çalındığını belirtmektedir.²⁵⁶

Osmanlı Devletinde toplumun tecrit ettiği bir başka ceza sürgün cezasıdır. Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde köy ve şehir ahalisinin aralarında yaşamalarını arzu etmedikleri ahlâksız kişileri topluluktan uzaklaştırmak için uygulanan sürgün cezası bilahare politik suçlar için de uygulanır hale gelmiştir.²⁵⁷ Bu ceza türlerinden başka, sürgün ve kalebendlik cezaları da uygulanmıştır. İncelediğimiz dönemde Çankırı'nın bir sürgün mahali olduğu görünmektedir. Belgelere göre fesat çıkararak kanun nizamını bozmaya yönelenler, vazifesini kötüye kullananlar, hasılı siyâsi suçlardan buraya sürgün edilenler ağırlık teşkil etmektedir. Çankırı'ya sürülenlerin bazıları Çankırı Kalesi'ne hapsolunmaktadır. Şu anda harab durumda olan

²⁵³ Çoşkun, ÜÇÖK. a.g.m., s. 127.

²⁵⁴ Ç.Ş.S. 21, s. 13.

²⁵⁵ Çoşkun, ÜÇÖK. a.g.m., s. 140.

²⁵⁶ Ç.Ş.S., 27, s. 66.

²⁵⁷ Neşe, ERİM. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme" Osmanlı Araştırmaları Dergisi IV, İstanbul, 1984, s. 81.

Kale'nin 19. yüzyıl başlarında ne durumda olduğunu bilemiyoruz. Kalede Kalebend cezası uygulanmaktadır.

Kalebendlik ve sürgünü gerektiren haller, eşkiyalık, ehl-i örfe gamz ve tercim, sülhâl, ihtilâl ve sâ'ibi'l fesad gibi terimlerle ifade edilmiştir.²⁵⁸ Kalebend olanların devlete isyan etmesinden dolayı belirtilen ceza neveleri uygulanmıştır.

İslam Hukuku'nda katl suçunun cezası kısastır. Bir diğeri bir kişiyi öldürdüğü isbatlanırsa o kişiye kısas uygulanır. Kısasta ceza verilmesini istemek ceza görenin hakkıdır. Ancak katl vuku bulursa ölen kişinin hakkını yakınları aramak durumundadırlar. Bu şekilde ceza mali cezâyâ dönüşerek miras davası da olabilmektedir.

Çankırı da 1261 mahkemede görülen davada, bir kızın darp ve katl yüzünden ölümü sebebiyle yargılanan kişiler, delil yetersizliğinden berât etmişlerdir.²⁵⁹

Yine bir kadının kocası tarafından odun ile dövülmesi sonucu mahkemeye baş vurması²⁶⁰, Kargu kasabasında katledilerek ölen b. Mehmed adlı kişinin katlinden, ölen kişinin zevcesi Ayşe'nin, dem-i diyetine tekabül eden altıyüz kuruşluk emlâk ve eşyası, yüz kuruşluk kıymetli bir saat, yüz kuruşluk akçe ve daha önce ahz eylediği emlâk ve akçe ile birlikte toplam bin ikiyüz kuruş alınması bu tür olaylardandır. Yukardaki hadiseye ait vesikada maktûlün başka yakınları olup olmadığından bahsedilmemektedir. Belgelerde, darp fiilinin yanında, oğlunun gözönüne değnekle vurulmasından şikayetçi olan bir kadının talebi, bir başka dövülme olayının mahkemeye şikayeti gibi misallerden çok miktarda belge bulunmaktadır. Bu suçlar sabit görülür ise suçluya tazir cezası icrâ edilmektedir.

²⁵⁸ Neşe, ERİM. a.g.m., s. 82.

²⁵⁹ Ç.Ş.S. 28, s. 5.

2- Sosyal Nizamın Korunması

Osmanlı Devletinin gerilemeye başlaması ile cemiyet hayatı da menfi yönde etkilenmiştir. Özellikle celâli isyanlarıyla beraber asayişin bozulması, harpler ve iktisadî buhranlar, fert ve cemiyet hayatında olumsuz tesirler meydana getirmiştir.

Celâli isyanların etkisini yitirmesine rağmen ekonomik durgunluk, hızla devam etmiş, XIX. yüzyılda sosyal huzursuzluk daha ileri boyutlara ulaşmıştır. Belirtilen yüzyılda toplum peyder pey direnç gösterirken; devlet de elitin su'istimâl ve zulümlerini engelleme çabası içerisindedir. Ayrıca taşradaki vali ve mutasarrıflara, kadılıklara gönderdikleri emirlerde cemiyette sosyal huzursuzluk ve asayişsizliğin izalesi zimmında gerekli tedbirlerin alınmasını istemektedir.

Devlet görevlileri, müftü ve kadı naiblerinin ahkâm-ı şer'iyeye uymayan tavırlarının düzeltilmesi için sadrazamın gönderdiği emirnâmelerle²⁶¹ toplumdaki bozulmanın sebeplerini kendilerine göre teşhis ve tesbit yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.

Kahire'de vefat eden birinin emvalinin korunup, işletilmesini iyi yürütemeyen yöneticinin vereceği zararlar düşünülerek görevinden alınmış²⁶² olması sosyal dengenin muhafazası anlamına gelmektedir. Bu tür davranışlara sık sık rastlanmaktadır. Devletin bu tavrına paralel olarak taşradaki yöneticiler, sosyal yapıyı zedeliyecek hareketlerden uzak durmaları için bölgedeki ileri gelenler tarafından uyarılmıştır. Bir örnek olarak, Çankırı ve çevresinde yağma yapan Katırcı Satılmış adında birisi, o sırada Tosya'da oturan ve daha önce Durugan kadısı olan Kocakadıya giderek yağmadan aldığı çuha ve 30 altın karşılığında kadının kendisini sancakbeyine ve adamlarına karşı

²⁶⁰ Ç.Ş.S. 27, s. 66.

²⁶¹ Ç.Ş.S. 28, s. 22.

korumasını istemiştir. Ancak Katırcının yakalanmasından sonra tutuklunun kaçmasının önlenmesi Koca Kadının o yörede ne derece etkili olduğunu göstermektedir.²⁶³ Eşrâf ve ileri gelenler sosyal olayların çözümlenmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Dinî ve kültürel değerler için yapmış oldukları hayır kurumları ile de halkın dini bilgiler öğrenmelerini sağlamışlardır.

Çankırı mutasarrıfı Gâlip Paşa'nın kadı, mütesellim, â'yan ve zâbitlere gönderdiği buyurultuda; cümle kasaba ve köylerde oruç ve namaz ibadetine riayet edilmediği, zekât ve hac²⁶⁴ vazifelerinin yerine getirildiği, ırz ve nâmusun muhafazasına dikkat olunmayarak ihtiyâr ve genç kadınların kasabalar ve hususen köylerde açık gezip nâ-mahreme görünmekte bir beis ittihaz etmedikleri, Osmanlı'dan kaçınıp mahallelisi ve köylüsü umûmen mahrem gibi onlardan sakınmayıp ülfet etmekte oldukları, yetişmiş kızların sokak ve meydanlarda çocuk gibi gezdikleri bunların büyük günahlara sebep oldukları bundan dolayı önlenmesi tavsiye edilmektedir.²⁶⁵

Yine halkın giyim ve kuşamda ekseriyeti eski tarzdan çıkıp isrâf kabilinden, sırma telden yelek ve fermene türünden elbiselerin giydiği, bunun dinen günah olduğu bahsedilerek yasaklanması istenmiştir.

Bunun yanında devletin, halkı zararlı ve basit yayınlardan muhafaza etmeye çalıştığını görüyoruz. Anadolu ve Çankırı havalisine binlerce Tevrat, Zebur ve İncil sokulduğu, bunlara tesadüf edildiğinde men edilip Avrupa'ya geri gönderilmesine dair Çankırı Kadısı'na hüküm gönderilmiştir.²⁶⁶ Devlet, İmam Muhammed Hazretleri telif eylediği ve müteveffa, Münif Efendi tarafından tercüme edilen siyer-i Kebir-i çoğaltarak taşraya yollamıştır.

²⁶² Ç.Ş.S., 29, s. 9.

²⁶³ SURAIYA FAROQHI, Kentler ve Kentliler, Türkçe çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993, s. 82.

²⁶⁴ Ç.Ş.S., 23, s. 144.

²⁶⁵ Ç.Ş.S., 24, s. 64.

Bunlardan üç cild Çankırı'ya, ikişer cild Tosya ve Kalecik kazalarına, bir cild ise Çerkeş kazasına gönderilmiş talebelerin hizmetine sunulması istenilmiştir.²⁶⁷

Devletin bu şekilde sosyal nizamı temin etme çabaları yanında Türk toplumunda yaşayan kültürel ve milli-manevi değerlerin toplumca da muhafazaya çalışıldığı bilinmektedir.

IV- AİLE VE BARINMA

Aile, kan ve süt râbitâsiyle evlilik bağının yek diğerine bağladığı fertlerden teşekkül eder. Hukukun bu geniş çerçeve içindeki şahısların karşılıklı münasebetlerini, hak ve vazifelerini tanzim eden kısmına “aile hukuku” denir.²⁶⁸ Aile hukuku evliliğin meydana gelmesi ile bunun neticeleri, çocuklar ile ana-babanın münasebetleri gibi hususları tanzim etmektedir. Aile hukukî ilk defa XVIII. yüzyılda tabii hukuk nazariyesinde vahdet arzedan müstakil bir sahada kabul edilmiş, XIX. yüzyılda müşterek hukuk sistemi içerisinde yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde, mecellede şahsın hukuku, aile ve miras hukuku gibi hususi hukuk dallarının çeşitleri bulunmadığından bu saha yine fıkıh ve fetva problemler doğuruyordu. Bunun için komisyonlarda kurulmakta idi.²⁶⁹ Bu komisyonlar şekil bakımından muasır kanunlar ve mezhepler örnek alınarak hazırlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi 1917 de yürürlüğe konulmuştur. Ancak bu kararlar iç ve dış baskılar sonunda uygulamadan kaldırılmıştır.

İslam Hukuku'nun mer'î olduğu toplumlarda mevcut siyasi otorite, kendi nezdinde umûmiyetle nikâhı tastik mecburiyeti getirmiştir ki bir islam

²⁶⁶ Ç.Ş.S. 24, s. 91.

²⁶⁷ Ç.Ş.S.,25, s. 22.

²⁶⁸ Karaman, a.g.e., s. 225.

devleti olan Osmanlı Devleti'nde de durum bu şekildedir. Evlenme hadiselerinde Osmanlı-İslam Hukuku, tasdik vazifesini kadılara vermiş ve evliliğin meşru bir zemine oturtulması hususunda gereken titizliği göstermiştir. Evlenmek isteyen kişiler kadı'dan bir "izinnâme"²⁷⁰ olarak imam huzurunda evlenmekteydiler. XIX. yüzyıl da elimizdeki belgelere istinâden Çankırı da meydana gelen evlenme hadiselerini sosyal ve kültürel yapıyla irtibatlı olarak görmekteyiz.

Çankırı da evlilik ve aile münâsebetleri, bölgenin Osmanlı ve İslam Coğrafyasının bir cüzü olması hasebiyle Anadolu'nun diğer yerleriyle bariz ayrılıklar göstermemesine rağmen, mahalli kültürel motiflerin ayrılığı ve çeşitliliği sosyolojik bir vâkı'a olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en güzel örneğini Anadolu kültürü ile Çankırı Yârân geleneklerinin kaynaşmış olmasında görüyoruz.

Eski Türk Kültürü ve İslam inancının en güzel şekilde bezeyip, meydana getirdiği Yaran Meclisleri'nin özellikle Çankırı bölgesinde yaşaması ve yaşatılması bir çok sosyal yapının devamını sağlamıştır.²⁷¹ Evlenen kişinin ekonomik durumuna göre yârân masrafı artırır veya azaltır. Evlilikte sosyal güvencenin bir başka boyutu, izinname ile evlenecek olan kişilerin imam huzurunda muayyen bir mehr ile nikahları kıyılmasıdır. Mehr ile evlenen kadın evlilikte sosyal ve iktisâdî güvenceye kavuşturulmuş olur.²⁷²

Belgelerde mehrin miktarı çeşitlilik arz etmektedir. Çankırı kazasına bağlı Boyalıca Karyesinden Fatma nâm bîkr-i bâlîğa ile talibi Ahmed b. Hasan'ın 251 guruş mihr-i müeccele ile aralarında akd-ı nikah olunduğu halde,

²⁶⁹ Fahri FINDIKOĞLU, "Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi" Ebu'l-Ula Mardine Armağan, İstanbul, 1944, s. 711.

²⁷⁰ Halil, CİN. İslam Hukukunda Evlenme, Ankara, 1964, s. 283.

²⁷¹ Mahmut, TEZCAN. Çankırı Yaran Sohbetleri, Ankara-1989, s. 49.

Kaysir Bey mahallesinden Fatma binti Mehmed nâm hâtunu kız Dudu'nun Mehmed adlı kişiye 71 guruş²⁷³ mehri müeccele ile tezeyyün olunduğu bilinmektedir.

Mehrin asgâri miktarı 10 dirhem gümüşe tekâbül eden bir meblağ olarak Hanefi Mezhebi imamlarınca kabul edilmiştir.²⁷⁴ Hz. Peygamberimiz, mehrin külfetsiz ve kolay hale getirilmesini, miktarın fazla tutulmamasının iyi olacağını buyurmuştur.²⁷⁵

Çankırı ve Anadolu'nun çoğu bölgelerinde bugüne kadar süregelen bir adet olarak erken evliliğin, devrin şartlarını da gözönünde bulunduracak olursak fert ve aile için bazı pratik faydalar temin etmiş olduğu bir gerçektir. Genellikle 19. y.y.da bir tarım toplumu manzarası dahilindeki Çankırı ahali ve ailesi için de erken çocuk sahibi olmanın iktisadî ve sosyal güvenceler oluşturduğu görülmektedir.

Bu devirde Çankırı da birden fazla kadınla evliliğe nâdiren tesâdüf edilmektedir. Bununla ilgili aydınlatıcı bilgiler ölüm ve tereke kayıtlarında vardır. Ölen kişilerin genellikle tek eşle evli olduğu görülmektedir. İstisnalar da bulunmaktadır. Yapar Mahallesi sakinlerinden olup müteveffa Demirci Ali Usta'nın iki hanımı olup onlardan doğan çocukların verasetten doğan anlaşmazlıkların halledildiğini öğreniyoruz.²⁷⁶

Evlilik müessesesi bazı sebeplerden dolayı son bulabilmektedir.. Osmanlı İslam hukukunda nikah kadar boşanma usûl ve kaideleri

²⁷² İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı Araştırmaları I, 1980, s. 35.

²⁷³ Ç.Ş.S., 22, s. 1.

²⁷⁴ ORTAYLI, a.g.e., s. 36.

²⁷⁵ KARAMAN, a.g.e., s. 283.

²⁷⁶ Ç.Ş.S. 25, s. 69.

kolaylaştırılmış olsa da boşanmanın cemiyet ve hukuk tarafından hoş karşılandığı söylenemez.

İslam hukukunda bu selahiyet, prensip olarak kocaya verilmiştir. Nikah akdinde şart koşulmuş olması halinde kadının da bu selahiyete sahip olduğu belirtilmektedir.²⁷⁷

Boşanma sebebinin başında, karı-koca arasındaki geçimsizlik olduğunu, bu sebeple mahkemeye müracaat edilmekte ve genellikle de mihri müeccelesinden feragat ederek nafaka karşılığında kocasından ayrılmaktadır. Yalnız kadından gelebileceği gibi, erkekten ve iki taraftan da gelebilmektedir.²⁷⁸

Kur'an da "Baş kaldırmalarından korttuğunuz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın (ve nihayet hafifçe) döğün, fakat size itaat ederlerse onlara kötülük etmek için yol aramayın."²⁷⁹ denilerek, İslam dininde, ailenin devamı öğütlenmektedir. Ancak Osmanlı Devleti toplumunda görülen boşanma hadiselerini de kurula bağlamıştır.

İslam Hukuku, kadına kocasından ayrıldıktan sonra bir başkasıyla evlenebilmek için belirli bir bekleme süresi vermiştir. Bu süre kadının "iddeti" tabir olunan üç ay, on gün'dür. Toplumda nesillerin sıhhati bakımından bu süreye titizlikle riâyet edilmiştir.²⁸⁰

Çankırı, Kalecik kazasında vaki Göl karyesinden Mahmud b. Ömer'in Mehmed'in kızını kaçıırıp dağlarda gezdirmesi üzerine, kadının kocasının ölümünden o ana kadar ki süre hesap edildiğinde, iddetinin dolmadığı anlaşılmış ve her ikisine de ta'zir cezası verilmiştir.²⁸¹

²⁷⁷ Karaman, a.g.e., s. 296.

²⁷⁸ a.y.

²⁷⁹ En- Nisa süresi, cüz 4, Ayet 34.

²⁸⁰ Karaman, a.g.e., s. 330.

²⁸¹ Ç.Ş.S. 21, s. 73.

Boşanmalardan sonra, sosyal ve iktisadî güvence bakımından kadına ve çocuklara “Hidane” ücreti²⁸² bağlandığı malumdur. Kadın ve çocukların durumu gözönünde bulundurularak ayrı ayrı hesaplanmış ve yevmi olarak takdir edilmiştir. Yine kadının boşanma sonrasında, kocasından aldığı mihr-i müeccele hususunda taraftarlar arasında anlaşmazlıklara düşüldüğünü Çankırı’ya ait belgelerden öğreniyoruz.

Sosyal hayatın önemli bir göstergesi de ailelerin barındığı konutların yapımı ve özellikleridir. Çankırı sivil mimarisi, İç ve Batı Anadolu çerçevesinde ön plana çıkan “ahşap ve yığma” bina geleneğinin bir parçasıdır. Evlerin planlanmasında ortak motiflerin hakim olduğu hemen göze çarpar. Avlu ve sofa etrafında odalar ve servis mekanları vardır. Odalar arasında kullanım açısından bir farklılaşma olmadığından; her oda yemek yeme, oturma ve yatma ihtiyaçlarının hepsine cevap verebilir özelliktedir.

Çankırı da konutların genellikle bir cami ya da mescit etrafında şekillendiğini daha önce belirtmiştik. Bu şekillenme ile beraber evler birbirine girmiştir. Bu sıkışıklığın meydana getirdiği problemleri, belgelerden öğreniyoruz.

1871 tarihinde, Maliye Nezaretine yazılan arızada, şehirdeki sıkışıklığı gidermek için geniş bir arazinin değerlendirilmesi düşünülmüş, ancak arazinin toptan alınması mümkün görülmediğinden parça parça 30’ar kuruşa satılması istenmiştir.²⁸³ Şayet bu da mümkün olmaz ise arazilerin icar ve ihale yoluyla ahaliye verilebileceği belirtilmiştir. Eyâlet ve livâlarda yapılan imar ve iskan teşebbüslerinin Bâb-ı Âli’ye bildirilmesi hususunda²⁸⁴ bir heyetin oluşturulduğu, bu heyetin aynı zamanda belediyenin görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. Yine şehrin planlı ve programlı oluşması konusunda kent

²⁸² Karaman, a.g.e., s. 343.

²⁸³ ŞD. 1640, No: 12.

²⁸⁴ Tasvir-i Efkâr, 5 Rebiyülevvel, 1281.

merkez kadısının izni ve mimarbaşının uygun görmesi ile ancak yeni bir ev, işyeri veya benzer bina yapılabilirdi. Şehrin plan ve mimarisiyle ilgilenen mimarbaşı Çankırı da bulunmakta idi. Bu kişi yıllık yevmiye olarak 200 guruş almıştır.²⁸⁵

Ayrıca tâbî afetlerle meydana gelen zararların giderilmesi için de çalışmalar yapılmıştır. Ebniye idaresinden gönderilen varakanın süretinde; büyük yangında evleri yananların arsaları tesbit edilip haritalarının düzenlendiği bildirilerek, hata yapılmış ise düzelttirmek üzere Ebniye idaresine müracaat etmeleri istenmiştir.²⁸⁶

Çankırı'ya bağlı Koçhisar (Ilgaz) nahiyesi Engine Karyesinde çıkan bir yangında 12 ev, 1 mescit ve halkın iaşesi zarar gördüğünden, bu karye halkının uğradıkları felaketten dolayı zararlarının biraz olsun telafi edilebilmesi için Çankırı Sancağı Mutasarrıfının Bâb-ı Âli ye²⁸⁷ arızası üzerine, Bâb-i Âli, halkı zorlamadan yardım etmeni talep etmiştir.

Tâbî afetler dışında şehrin ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Ilgaz'ın Koçhisarın su ihtiyacının giderilmesi için Bozan Nam mevkiinde bol miktarda su bulunduğu, kasabaya maliyetinin 58 bin kuruşa mal olacağı, bunun 33 bin kuruşu hayır sahiplerinden tedarik edileceği ve geri kalan kısmının ise hazineden isteneceği bildirilmiştir.²⁸⁸

Yine Sultan Abdülmecit zamanında aslen Kurşunlu'nun Dumanlı köyünden den olan bir kayıkçının hasta bir kadını haliçten karşıya geçirirken, bunu gören padişahın kişinin fedâkarlığına karşı isteğini sormuş, o fedâkar içme suyunun kaynağı göl su tutmıyor deyince Abdülmecit gölü tamir ettirerek

²⁸⁵ Ş.Ş.C 25, s. 123.

²⁸⁶ Tasvir-i Efkâr, 1-2 Şevval 1282.

²⁸⁷ ŞD. 1640, 43.

²⁸⁸ ŞD. 1641, 4,

içme suyunun akmasını sağlamış, yanına da bir medrese ve dükkan yaptırmıştır.²⁸⁹ Çerkeş de Buhraniye mahallesi aynı devirde kurulmuştur.

V- ÇANKIRI GELENEKLERİ

Türk Milli Kültürü son derece zengin ve orjinaldir. Ne yazık ki bu kültürümüz bugün sosyal değişme süreci içerisinde bazı özelliklerini kaybetmekte hatta kaybolmaktadır. Ancak Çankırı Yârânı milli kültürümüzün bir kesiti olarak devam etmiştir. Orta Asya'dan beri Türk Kültürünün içinde yer alan, İslamiyetin kabulü ile de Ahilik teşkilatının bir parçası olan Yârân, çok boyutlu bir kültür terkididir. Eğlence, dinlenme, yardımlaşma, eğitim, sosyal dayanışma, güzel sanatlar gibi yönleri bulunmaktadır.

Yârân, şehrin ananevi eğlencelerinin kışlara mahsus bir parçası olarak tanımlanır ve Yârân ile Ahilik arasında şöyle bir ilgi vardır.²⁹⁰ Her ahinin sofrası, eli, kapısı açık; gözü dili beli kapalı bulunmak, bu cihetle her fert beşere karşı müşfik ve vahim, her ahiye karşı kardeş hissiyle kalbi merbu olmak esası tarikattandır. Sohbet yârânı insanlara karşı cömert, kötülüklerden müctenip, iyilikle meluf bulunmak ve hülasa fenalıklara karşı koymak mecburiyetindedir. Yine Yârân Hacı Bektaş'ın sadık mensupları Yeniçerileri taklit ettiklerine dair bir ilgi kurulur ise de, bu bilginin doğruluğu tartışılır. Ancak Yârân ile meclislerinde azda olsa, izleri görülmektedir.

Yârân geleneği sadece Çankırı ya özgü değildir. Anadolu'nun pek çok yörelerinde aynı fonksiyonlara sahip olarak yaşamaktadır. Yalnız Çankırı bu geleneğin en yaygın olduğu yöremizdir.

Çankırı'da her sonbahar mevsimi başında kentin mahalle ve köylerinden olan yedi sekiz kişiden oluşan yaşlılar gurubu toplanırlar "Bu yıl

²⁸⁹ 18. Vil. Sal., s. 297.

²⁹⁰ Hacı ŞEYHOĞLU; Hasan ÜÇOK. Çankırı Tarih ve Halkıyatı Notlarından , 1932, s. 10.

sohbet yapalım” derler ve kabul edildiğinde o günkü toplantıda yârân üyelerini seçerler. Büyük başağa, küçük başağa bu toplantıda seçilir. Fakat genellikle kabul edilen ve ideal sayı 24’dür.²⁹¹ Bu 24 sayısı Oğuz Türklerinin 24 boyunu ifade etmektedir.

Yârân’ın “Erfane” isimli ilk toplantısında ön toplantı bütün yıl boyunca yapılacak işler ve yenecek yemeklerin plânlaması yapılır. Bu toplantıda çavuş ve çalgıcı tutma da kararlaştırılır. Yârân meclisini Büyük Başağa sevk ve idâre eder. Başağa aynı zamanda görevlerini gerektiğini gibi yapmayan Yârânları yargılama yetkisine de sahiptir. Haftalık toplantıların sonunda mahkeme kurulur ve yârânlar yargılanır.²⁹² İşlerin yürütülmesinde “Çavuş” Başağa’ya yardımcı olur. Ayrıca ocak yakma gününün sonunda kurulan mahkemede “savcı” görevini yürütürdü. Savcı²⁹³ yârânların kurallara uyup uymadıklarını denetler yasak davranışları yapanları gözetler. Yârân’ın her türlü hareketlerini ve yârân hakkında söylenenleri takip ederler.

Yârânların köylerde Köy Odaları, kentlerde özel inşa edilmiş “Yârân Evleri” ya da “Sohbet Odaları” bulunmaktadır. Yârân sohbetleri eski ev mimarisini etkileyerek sohbet odalarını ortaya çıkarmıştır. Bu evlerin mimarı özelliği diğer evlerden farklıdır. Yârân odalarının en önemli yeri sohbet edilen “meydan” odalarıdır. Kare biçiminde veya dörtgen şeklinde kapalı bir mekan olan meydan süslü ve plânlı bir yerdir.²⁹⁴ Bazı kazalarda ise yârân odaları köy odaları şeklinde inşa edilmiştir. Bu odalarda yârân geleneklerinin her biri için ayrılmış bölümler bulunmaktadır.

Yârân meclisinin, özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır; yemek yeme, arap verme, yârân giyimi, namaz, misafir ağırlama, mahkeme ve cezalar tesbit ettiğimiz bu geleneklerin bir kısmı Anadolu’nun gelenekleri içerisinde

²⁹¹ TEZCAN, a.g.e, s. 8.

²⁹² Ahmet, KAYMAZ. “Yaren Meclisi” Yaren II, 5. sayı, 1994, s. 4.

²⁹³ Hacı ŞEYHOĞLU; Hasan, ÜÇOK. Çankırı Tarih ve Halkıyatı Notlarından, 1932, s. 15.

yaşamaktadır. Burada değişik bir isimle ifadelendirilen “Arap” vermek için tören yapılır. Bu tören başlı başına bir ahenktir.²⁹⁵ Arap; zilli maşa ve defe verilen bir addır. Bu adın nereden geldiği neden verildiği bilinmemektedir. Gelenek doğrultusunda, zilli maşa ve def; ocağı kim yakıyorsa ona serilir ve bir hafta o kişide kalmaktadır.²⁹⁶ Bu arada güzel sesli yârânlardan dört beş yârân ile çalgıcılar ayağa kalkar. Büyük Başağanın huzuruna gelip, Arap verme türküsü söylenir ve dağılırlar.

Ocak yakar çıraynan

Sohbet yapar sıraynan

Sıra değil paraynan

Yârân geleneklerinin dikkati çeken bir başka özelliği Yârân Giyiminin eskiden tesbit edilen tarzda ve tek tipte olmasına dikkât edilmesidir. Daha çok siyah ceket, siyah yelek, siyah pantolon giyilmektedir. Fakat bugün artık özel giysiler kalmamıştır. Meselâ Eldivan’da sadece Başağa’nın folklorik elbiseleri giyilmektedir.²⁹⁷ Genelde her zaman kullanılan elbiseler gömlek, başa bağlanan ipekli poşu, şalvar, cepken, yemeni ve ayakkabıdan oluşmaktadır.

Genelde Çankırı ve çevresinde kullanılan yaygın ve hakim renk kırmızı renktir.²⁹⁸ Her yönüyle sosyal yapıya hakim olan Yârân Teşkilâtının Çankırı ve çevresinde tesirlerine baktığımızda toplumda önemli rolleri olan bir kuruluştur. Zamanla tesiri azalmış olmasına rağmen, geleneğin sürdürüldüğü görülmektedir. Özellikle Eldivan gibi kapalı, geleneksel yörelerde kurumun sosyal rolü sürmektedir. Mevcut kültürün korunması, dayanışmanın gerçekleştirilmesi, eğitimin önemi, çevre kalkınmasındaki tesiri, normların ihlalinin önlenmesi gibi önemli kararlar aldıkları görülmektedir. Ticâri dayanışmadan hak, hukuk konularına kadar geniş bir perspektif içinde

²⁹⁴ TEZCAN, a.g.e., s. 11.

²⁹⁵ Hacı , ŞEYHOĞLU; Hasan, ÜÇOK. a.g.e., s. 38.

²⁹⁶ KAYMAZ, a.g.m., s. 8.

²⁹⁷ TEZCAN, a.g.e., s. 13.

dayanışma ve yardımlaşma ortaya koymaktadır. Bu geleneklerde Türk töreleri yaşatılmaya çalışılmaktadır.

TİCARÎ VE MALİ HAYAT

1- Ticarî Ortam

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başlarında Avrupa devletleri karşısında, ticarî ve ekonomik sahada oldukça zayıf kalmıştı. İçerdeki ve dışardaki karışıklıklar, tekniğin geriliği, ülke ekonomisini zora sokmuş, bunun yanında yabancılara tanınan ticarî kolaylıklar, yerli imâlât ve ticaretin sönmesine sebep olmaya başlamıştı. III. Mustafa, I. Abdülhamit, II. Mahmut zamanlarında ticarî ve ekonomik hayatın canlanması için bazı tedbirler alındığı bilinmektedir. Bunların başında “beratlı ve hayriyye tüccarları” sınıfı gelmektedir, bu sınıfa kolaylıklar getirilmiştir.

Eskiden İnâlözü şimdiki Şabanözü nahiyesinde ki onbir pare köyün ahalisi Maraş tarafından getirilen Tabanlı aşiretinden olup, han deresine yerleştirilmiştir. Bu dere kervanların geçtiği deredir. Bu aşiret panayırda asayiş muhafaza etmekle mükellef olup bu hizmetlerinin karşılığı millî tekalifden âzade oldukları anlaşılmaktadır.²⁹⁹ Asayiş için çevre illerden ikişer üçer, kazâlardan birer kabile sergerderler getirildi. Buna köy korucuları da iltihak ederek, oldukça kabarık sayı ile asayişin muhafazasına çalışılırdı.³⁰⁰

Gerekli tedbirler alınmış olmasına rağmen ticaret düşünüldüğü şekilde gelişmedi. Özellikle batıda yaşanan aydınlanma çağı başta devlet olmak üzere hemen hemen bütün kurumları yeni değerleri ile şekillendirmişti. Batılıların merkantilist ticaret anlayışı üzerine geliştirdikleri üretim şekilleri bir yandan osmanlı toplumundaki hammaddenin dışarıya kaçmasına, diğer yandan da ucuz

²⁹⁸ Evliya ÇELEBİ. a.g.e., II, s. 478.

²⁹⁹ Faruk, SÜMER. a.g.e., s. 171.

malların pazarlarımızı istilâ etmesine zemin hazırladı.³⁰¹ 1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Balta Limanı Antlaşması ile de Osmanlı ekonomik yapısı bir darbe yiyerek Sanayiî'nin çöküş sürecini hızlandırdı.

Osmanlı Devletinde, ticarî saha özellikle Rum Hristiyanların elinde bulunmakta idi. Bu genel özellik içerisinde incelediğimiz dönemde Çankırı'da ticarî saha ile iştigal edenlerin genelde Rumlar olduklarını öğreniyoruz.

Bu şartlar altında Çankırı'da esnaf haricinde bazı tüccarların varlığını müşahade etmekteyiz. Darbhane-i Humâyûn tarafından zabt ve idare olunan memalik-i mahsure rüsumu nafakası mülakatından olan pamuğu Çankırı'ya bağlı Çerkeş kazâsında bulunan tüccarlar üstlenmiştir.³⁰²

Bu tüccar taifesi, pamuğu mahalleden alıp Çerkeşe getirmekte, burada iplik haline dönüştürerek İstanbul tarafına göndermekteydiler. Kazâda yine külliyyetli tiftik üretilmekte ve dışarı satılmaktadır.³⁰³ Çankırı'da 57207 koyun, 4067 keçi ve 126999 tiftik keçisi bulunmakta olup, bunlardan elde edilen gelir 597269 guruştur.³⁰⁴ Diğer bir gelir kaynağı isperek diye geçen sarı boya bitkisinin Kargı ve Karacaviran nâhiyelerinde sarılıp, 1000 akçelik gelirin elde edilmesidir. Bu nâhiyelerde boyahanelerin sayısı oldukça fazladır. Fakat asıl gelir ticaret ve hayvancılıktan elde edilmektedir.

Çankırı'da umumiyetle küçükbaş hayvanlardan keçi besleyiciliğinin yaygın olduğu, belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bunların fiyatları da tesbit edilmiş olup, her erkek koyuna yetmiş ve her erkek keçiye altmış para paha biçilmiştir. Çankırı ve Anadolu'nun sair yerlerinden devletçe satın alınan bu küçükbaş hayvanlar bazen İstanbul'a götürülmeyip başka mahallelerde satıldığını müşahade etmekteyiz. Buradan sürülerin, Saray-ı Amire, Saray-ı

³⁰⁰ ÜÇÖK, a.g.e., s. 144.

³⁰¹ Rifat, ÖNSOY. Osmanlı Sanayiî ve Sanayileşme Politikası, Ankara 1988, s. 20.

³⁰² Ç.Ş.S., 23, s. 57.

³⁰³ 1. Vil. Sal. 1869, s. 175.

Atık, Dergâh-ı Mualla Yeniçeriler vs. için mübayaa edilerek mübaşirine teslim edildiğini anlıyoruz.³⁰⁵

Ziraat ürünleri ve hayvancılık hususunda ticaret devlet kontrolündedir. Yani devletin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere düzenlenmiştir. Çankırı'ya her sene 200 kile buğday, satılmak için gelir. Buğdayın kilesine kırkbeş ile altmış guruş arpaya otuz iki ile otuz altı guruş paha biçilmiştir.³⁰⁶ Tahıllar, Kalecik, Maden, Sungurlu, Keskinden mutasarrıfın verdiği bilgiye göre Ankara üzerinden trenle vagon başı yüzyetmiş guruş fiyatla İnebolu üzerinden gemiye yüklenip İstanbul'a gönderilmesi için yirmi guruş tesbit edilmiştir. Ayrıca devletçe satın alınan bu küçükbaş hayvanların doğruca İstanbul'a götürülmesi hususunda sert ve tekitli emirler çıkarmaktadır.³⁰⁷

Ticaret ve sanayi hayatı ile bu hayatın kadrolarını yetiştirmekte olan esnaf cemiyetleri, serbest rekabet yerine karşılıklı mürakabe ve yardım esasına dayanıyordu. Aynı meslekten olan esnaf bir arada ve birbirlerini kontrol ederek çalışmaktaydı. Çırakların sayısı, çalışma saatleri, imal ve tekniği, malların cinsi ve şekli umumen aynı idi.³⁰⁸ Çankırı esnaf teşkilatında ahi geleneklerinin de hala devam etmekte olan Yaran adetleri ile irtibatlı olarak geliştiği kabul edilmektedir.³⁰⁹

Sosyal ve iktisadi hayatta mühim bir pay sahibi olan esnafın, sattığı mamulat ve gıda maddeleri standarda uygun ve halkın faydasına olması yönünde denetlenmekteydi.

³⁰⁴ 15. Vil. Sal. 1888, s. 450.

³⁰⁵ Ç.Ş.S. 23, s. 8.

³⁰⁶ Flottwell, a.g.e., s. 49.

³⁰⁷ Ç.Ş.S., 22, s. 36.

³⁰⁸ Ömer Lütfi, BARKAN. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri" İst. Üniv. İktisat Mecmuası 41, sayı: 1-4, s. 39.

³⁰⁹ Hasan, HACIŞEHOĞLU, a.g.e., s. 385.

Belirli zaman dilimleri içinde esnafa da canlılık getiren diğer bir ticaret alanı panayırlardır. XIX. yüzyıldan itibaren gerekli tedbirlerin alınmasıyla Panayırlar bölge ve şehir ticaretini artırmıştır.³¹⁰

Tarihin çok uzun senelerinden beri kaydettiği panayırlar arasında Çankırı panayırının şöhreti bilinmektedir. Burada toplanan tüccarların şiir söylemeleri, muammalar asmaları, Arapların sükulukâz da toplanışlarına benzerdi.³¹¹ Bu panayırların mazisinin çok eskiye dayandığını Kaygusuz Abdal şathiyatında söylemiştir.

Yine cihannümada “Engürü vilayetinin metai tiftik ve ipliği ve saf’u olup, Hind, Sind, Frengistan ve dünyaya burdan gider. Bu tiftik keçisi gayrı yerde olmaz gayrı memleketlere götürürler bir iki seneden sonra ol diyarın keçilerine döner ve bu tiftik bir azım mukataa olup Engüri tamga mukataası meşhurdur. Kefere tarafından Balyozlar oturup sofdan gayrı ipliğin alıp İzmir’e ve oradan Frengistana gider ebrişime benzer. Hacı Bayram-ı Veli kerâmetidir” demektedirler. Buradan üçyüz sene evvel ki Çankırı ticaretinin canlılığını öğrenmiş bulunuyoruz.³¹²

Çankırı’ya dörtbuçuk saatlik mesafede, Çankırı panayırları arasında en meşhuru Yapraklı panayırdır. Her sene Ay söküğü köyü civarında boş alanda kurulan panayırdaki tüccarların dolandığı insanların misafirperver, tiplerinin Moğol tipi, elbiselerin hakim renkleri, kırmızı olduğu Avrupa seyyahları tarafından belirtilmektedir.³¹³ Panayır, Eylül ayının, geceleri ay ışığı bulunan cuma, pazar, pazartesi günlerine mahsus olmak üzere üç gün üç gece Yapraklı yaylasında kurulduğu ve çok canlı alış veriş yapılmakta olup, üç günlük mal

³¹⁰ M. Akif ERDOĞDU, 18. - 19. y.y. “Osmanlı Panayırları ve Hatta Pazarlarına Dair Belgeler” OTAM, s. 50.

³¹¹ ÜÇÖK, a.g.e., s. 42.

³¹² Talat Mümtaz Yaman, Cihannüma’nın İlaveli Bir Nüshası, İstanbul, 1940, s. 4.

³¹³ Flottwell, a.g.e., s. 38.

pazarının rusümü yüz kırk bin kuruştan yukarı olduğu belirtilmektedir.³¹⁴ Mukayese bakımından ekmeğin okkası yirmibeş paraya, yirmi yumurta bir gümüş guruşa satıldığına göre, yüz kırkbin guruşun nasıl bir kıymeti haiz olduğu anlaşılmaktadır.

Panayır'ın etrafı yarım metre duvarla örülü idi. Ayrıca ikiyüz metre kadar arkada, han dükkân yerleri, muhtelif su kaynakları ve etrafı ormanla çevrilmiş geniş bir ova vardı. Üç kapısı bulunmakta olup, Lodos tarafında, Halep mısır kapıları; gündoğdu tarafında Bağdat, İran kapıları; poyraz tarafında İstanbul kapıları bulunduğu, bu kapılardan civardaki şehirlerin kervanların geldiği ifade edilmektedir.³¹⁵

Panayırdaki gelen malların nevine göre, manifaturacı, Bağdat, Harput çarşısı, Acem çarşısı, At pazarı, Esir pazarı gibi bölümlere ayrılmıştı. Pazarın en mühim hususiyeti yapılan alışverişin yerli mallarına münhasır olmasıydı. Bu pazarda ecnebi malı pek az bulunmakta idi. Pazarda, Sudanın ve Kafkasya'nın cariyeleri, köleleri, Yemen, Suriye ve Hind'in kumaşları, mercanları, incileri, attakımları kamçı, tabaka, ağızlık gibi gümüş takımları, Tokadın alacası, yemenisi, bakırı, Gürünün şal dokuması; Halep, Hama, Harput kumaşları, ayakkabıları; Kastamonunun bezi; Kıbrısın, Mısırın merkepleri, çukur ovanın katır ve hayvanatı gibi yerli mallar satılmakta idi.³¹⁶

Nefsi Çankırı da panayır ağustosun yirmidördünde kurulmakta idi. Çankırıya gidenlerin üç gün kalıp alışveriş yaptıkları bilinmektedir.³¹⁷ Çankırı sancağı dahilinde kurulan pazarlarda satılan emtiadan alınan vergi kanunnâme mucibince bütün pazarlarda aynı şekildeydi.

³¹⁴ ÜÇÖK, a.g.e., s. 142.

³¹⁵ ÜÇÖK, a.y.

³¹⁶ ÜÇÖK, a.g.e., s. 146.

³¹⁷ 4. Vil. Sal. 1872, s. 126.

Yalnız kul ve cariye satışı esnasında alınan vergi Çankırı, Tosya ve Kalecik pazarlarında değişiklik arz etmekteydi. Bu değişiklik içerisinde Çankırı Merkez düşük tutulmuştur. Tosya en yüksektir. Bu da ticarî hususiyetle ilgilidir.³¹⁸

Bütün ticarî alışverişin senelik ithalat ve ihracaatı Çankırı sancağında;³¹⁹

İthalat :565 000

İhracat : 53 500 Osmanlı altunu olarak tesbit edilmiştir.

XIX. yüzyıl Çankırı ticari ve iktisâdî durumunu tereke ve narh birimlerinden de tesbit edebiliriz.

Şam alacası 15 guruş

Ruka sarık 3 guruş

Köhne çuka cübbe 20 guruş

Cedid basma yorgan 15 guruş

Leğen 4 guruş

Tencara 4 guruş

Abdest leğeni 1,5 guruş

Yasdık Yüzü 2 guruş

İbrik 3 guruş

Küçük pabuç 3 guruş

³¹⁸ Kankal, a.g.e., s. 199.

³¹⁹ Ali, CEVAT. a.g.e., s. 687.

Sim kuşak	2 guruş
Çiçekli entarı	25 guruş
Tosya kuşağı	1 guruş
Fincan	1,5 guruş
Kahve dibeği	2 guruş
Elek ve kalbur	20 para

Ekmek ve altun için verilen narh

Altun yüzük	6-11,5 guruş	
Altun küpe	9-10 guruş	
Pide ekmeği	70 dirhem	1 para
Simit	40 dirhem	1 para
Uzun ekmek	60 dirhem	1 para
Sığır eti	1 kıyye	18 para
Koyun eti	1 kıyye	26 para ³²⁰

Sosyal ve iktisâdî hayatta önemli bir yeri olan esnafın standarda uygun ve halkın faydasına olması yönünde kadı ve esnaf kethüdaları işbirliğiyle denetlenmekteydi. Ayrıca kadı huzurunda kethuda, muhtesip âyan ve şehir kethüdasının hazır buldukları bir toplantıyla esnafın sattığı malların standart fiyatları tesbit ediliyordu.

³²⁰ C.Ş.S. 24, s. 137.

Yukarıdaki narh bedellerinden anlaşıldığı kadarıyla Çankırı'da yiyecek maddelerinin fiyatlarında farklılıklar görülmektedir. Genelde azalma olduğu dikkat çekmektedir. Bu azalma enflasyonla tam bir tenâkuz arz ediyor. İncelediğimiz dönemde, Çankırı'nın, tarım ve ticaretle uğraşanların bolluk içerisinde bulunduğunu, servet sahiplerinin vakfiyelerine bakıldığında herbirinin servetinin devletin Çankırı'ya yaptığı yatırımdan fazla olduğunu görüyoruz.

Gelirler ve Vergi

Osmanlı Devleti'nde tarımın milli ekonomi yönünden büyük bir önem taşıdığı bilinmektedir. Bu işletme alanı, memlekette ekincilik, bağcılık ve hayvancılık diye üç bölüm türünde gelişmişti ve Osmanlı vergi kanunları da buna göre düzenlenmişti. Az yağışlı Türkiye' de devletin iktisâdî gücünü esas itibarıyla ziraatın teşkil etmiş olması yanında bu alandaki ikinci gelir kaynağı hayvancılıktır.³²¹

Küçük baş hayvan olarak koyun ve keçi, büyük baş hayvan olarak da sığır ve manda besleyiciliği yaygındır. Sürü besleme işi büyük ve geniş bir iktisâdî üretim alanı olmaktadır. Kısaca Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden halk, geçinme vasıtası olan toprak işçiliğini ve toprağın tasarruf şekillerini tanzim etmekte ve birikimini içtimaî münasebetlerde icap ettiği zaman kullanılmaktadır.³²²

Osmanlı Devleti'nde genel olarak uygulanan bu iktisâdî yapıyı Çankırı sancağına da teşmil edebiliriz. Devrez ve Kızılırmak Nehirleri, Karıpazarı, Kurşunlu ve Koçhisar arazilerinin önemli bir kısmını sulamaktadır. Tosya'ya

³²¹ Mustafa, AKDAĞ. Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi II, ist. 1974, s. 198.

³²² Ömer Lütfi, BARKAN. Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s. 293.

gelen Devrez Çayının geçtiği yerlerde bağcılık ve meyvacılık iktisâdî yapısına katkı sağlamaktadır.³²³

Diğer tarafta Kızılırmak, Kalecik ile Kargı kazâlarının topraklarını sulayarak geçmekte bu alanlarda tarım yapılmaktadır. İhtiyaç fazlası ise dışarıya satılmaktadır.

XIX. yüzyıl başlarında Çankırı'nın kendi ihtiyacı yanında bilhassa ordunun iaşesi ve İstanbul'un ihtiyacı ve isteği doğrultusunda Dersa'adet'e buğday gönderilmiştir. Yine Çankırı dan 1750 baş davar celb olunması istenilmektedir.³²⁴ Tarım ve hayvancılık temel gelir kaynakları olmakla birlikte Çankırı ve kazâları yeraltı ve yerüstü servetlerinden de faydalanmaktadır.

Çankırı da kaya tuzu ocakları bulunmaktadır. Kayatuzunun büyük bir parçası bir akçedir. Ayrıca hâlis tuz elde edilmektedir.³²⁵ Çerkeş kazasında da tütün yetiştirilmektedir. Belirtilen kaynakların verimli olduğunu Duyun-u Umumiye ile ilgili yabancıların Çankırı ve Çerkeş'te tütün, tuz, içki ve pul gelirlerinden pay almaları doğrulamaktadır. Yani Reji yönetiminin gelirleri arasında bulunmakta idi.³²⁶

Çerkeş kazasında tütün üretiminin daha fazla artması için Bâb-ı Âliden bu konuda tecrübeli bir memur gönderilmesi istenmiştir.³²⁷ Burada Osmanlı Devletinin müşteri olmadığı alanları mahalli tüketime bırakması gözlenmektedir.

Osmanlı Devletinin iktisadî yapısının anlaşılabilmesi için vergilerin incelenmesi gerekmektedir. Vergi devlet dediğimiz siyasi organizasyonun varlığı ve devamlılığında olmazsa olmaz noktasında bir kavramdır. Âdil vergi

³²³ Ahmet, KANKAL. a.g.e., s. 137.

³²⁴ Ç.Ş.S., 23, s. 8.

³²⁵ Hans Dermcshxum, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çeviren: Yaşar Önen, Ankar 1987, s. 265.

³²⁶ Cuinet, a.g.e., s. 551.

koyup eşit uygulama Türk geleneğinin ön plana çıkardığı önemli hususlardandır. Osmanlı devlet geleneğinde bu yaklaşım özellikle klasik döneme hâizdi. Bu alanda devletin koyduğu ilk vergi Örf-î vergilerin ilki sayılan pazar vergisidir ki bu vergiyi uygulayan kişi Osman Bey'dir.³²⁸

Osmanlı Devletinde vergiler şer'i ve örf'i olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Şer'i vergiler, İslam hukukunun özünde varolup, şer'i vazife olarak telâkki edildiğini söylemek doğru olacaktır. Bu vergilerin neveleri öşür, cizye, haraç, çift resmi, ağnam vs. ile şehir ticarî faaliyetleri ile uğraşan esnaf ve tüccarlardan alınan bâclardır.

Bu hususiyetiyle Osmanlı devleti en ücra köyündeki vergi mükellefini bile titizlikle deftere kaydederek takib eden ve her türlü tasalluttan sürekli üreticiyi koruyan bir yaklaşım içerisindedir. Osmanlıyı tazyik ve cebire başvurmadan ayakta tutan amillerden biri de vergi koyma ve toplamada gösterdiği hassasiyeydi. Vergiler için konan kanunlar bölgelere gönderilip tatbik edilmemiş, tam tersine bölgenin kültürüne sosyo-ekonomik özelliklerine uygun düzenlemeler yapılmıştır.³²⁹

Zaman içerisinde baş gösteren tarihi sıkıntılar ve Bey'tül-mâl'in geliri azalınca, rusum-i örfiyye; bütün hizmet eden kişilerin görev harcamaları reâyaca ödenecek vergiler halinde değerlendirilmiştir. Böylece örfi işleri kendileri yapan "ehl-i örf" emekleri karşılığına giren vergileri almayı haketmiştir.³³⁰

Örfi vergilerin tahsili, şer'î vergilerin tahsilinden farklıdır. Büyük bir kısmının sipahilerce alındığını bildiğimiz şer'î vergilerin aksine bu vergiler, her sene vali, mütesellim ve voyvodolar tarafından beldenin ileri gelenleri

³²⁷ Ş.D. No: 1640, Gan 10, 1287.

³²⁸ Aşıkpaşazade Tarihi, Tevârih-i Al-i Osman, Ali Bey neşri, İstanbul, 1332, s. 23.

³²⁹ Şinasi, ALTINDAĞ. Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma, Ankara 1947, s. 189.

aracılığı ile ve kadı ma'rifetiyle memleketin erkek nüfusu veya hane üzerine narh olunurdu. Bu vergilerin başlıcaları Cürm-i Cinayet bennak, resm-i arus vs. dir.

Tekalifi-i divâniye; avâriz akçesi, bedel-i nüzül, bedel-i kürekçi, imdâd-ı hazâriyye, imdâd-ı şeferiyye veya avâriz-ı divâniye denen vergi şehirli, köylü, ev ve tarla sahibi olan erkek reâya'ya salınıyordu. Teşkil edilen mükellefler grubuna "avâriz hanesi" adı veriliyordu. Burada Avâriz Vergisi³³¹ bir ferde, mahsul veya emlak gibi servete değil, muayyen sayıda erkeklerden ibaret bir mükellefler gurubuna salınıyor belirtilen adlar altında tahsil ediliyordu.

Çankırı Sancağı'nda bulunan reâyâ, mahsulundan sekizde bir nisbetinde öşür vergilerini ödemektedir. Ayrıca zimmilerden bir kısmı ticaretle uğraştıkları için ihtisaf vergisi ayrıca cizye ödemektedirler. İktisadî durumlarına göre a'la , evsat ve edna olarak tasnif edilmişlerdi ona görede cizye alınmakta idi.³³² Cizye haricinde re'ayadan tahsil edilen avâriz, handâd-ı hazariyye ve bedel-i nüzul vergilerinin tahsilini evraklar da muntazaman ödemişlerdir.

Çankırıda her esnafın bir müteveli heyeti vardı. Bu mütevellilerin vazifesi esnaf avâriz akçalarını muhafaza ve kendi esnafına munhasır olmak şartıyla yüzde onbeş faizle dağıtmaktır.³³³

İncelediğimiz dönemde Çankırıda dokuz yüz yirmi beş avâriz hane bulunmaktadır. Her avâriz hanesinden vergi için 500 ve mübâşır için 50'şer akçe tahsil edilmiştir.³³⁴ Köy ve mahallerinde avâriz akçeleri bulunmakta idi. Mustafa bin Ramazan adındaki zat vakıfları arasındaki dört yüz bin akçe

³³⁰ Mustafa, AKDAĞ. a.g.e., s. 273.

³³¹ AKDAĞ, a.g.e., s. 274.

³³² Ç.Ş.S., 23, s. 76.

³³³ Ç.Ş.S. 28, s. 6.

nakitini mahallelerine avâriz akçesi olarak dağıtmıştır. Bu akçeler mahalleliler tarafından faize verilerek hasil olan sermayesini yeni iş yapmak isteyenlere, fakir çocukları hâfiz çıkarmak isteyenlere ve daha bir çok alanda kullanılmıştır.³³⁵

Kanunâme-i Livâ-i kengiri'de re'âyadan resm-i çift elli yedi akçe ve nim-çift den yirmi sekiz buçuk akçe³³⁶ alınması istenmiş olmasına rağmen, her yerde ne kadar çift var ise beşer ve nim çiftten üçer akçe alınması zulüm olarak görülmüş derhal vazgeçilmesi istenmiştir (Bkz. Ek: 2). Diğer yandan sancağın mamur olması için hanenin gelirine göre yıllık vergisinden “vakfi ve icareyi zemin” namı ile 30 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır.³³⁷

Devletin para sıkıntısını gidermek için bulduğu gelir kaynaklarından biride avâriz gibi belediyeler olmuştur. At, deve, katır, araba ve zahire gibi çeşitli üretim ve üretim araçlarından alınan bir başka vergi istemektedir.

Kânunnâmelerde bahsi geçmeyen tekâlif-i divaniye vergisi iltizama verilmeyen ve tımar sisteminin dışında kalan tekâlif-i divaniye vergilerini devlet bizzat şehir ve köy farkı gözetmeksizin kendisi topluyordu.³³⁸ Aynı dönemlerde aynî ve bedeli olarak vergi çeşitlerinin avâriz ve nuzûl vergileriyle beraber Çankırı'dan tahsili emrediliyordu.³³⁹

Devlet gelir kaynaklarını artırmak için mukataa sistemi içinde, arazilerin bölünmesi ve şekil değiştirmesine kadar mücadele ediyordu. Amaç para sağlamaya yönelikti. Kızılırmak üzerinde dört karye Binbaşı Musa Ağa'ya bölünerek iltizam olarak verilmişti.³⁴⁰ Diğer taraftan gayri meşru gelirleri engellemek için mücadele ediyordu. Kânunnâmede, meyva alıp satandan bir

³³⁴ Ç.Ş.S. 24, s. 46.

³³⁵ ÜÇOK, a.g.e., s. 163.

³³⁶ BARKAN, a.g.e., s. 316.

³³⁷ Ş.D. 1640, Göm. 10, No: 12, 1287.

³³⁸ AKDAĞ, a.g.e., s. 32.

³³⁹ BARKAN, a.g.e., s. 320.

akçe vergi almak mu'tad iken, muhtesip tarafından ayrıca taş akçesi alınmış olması esnafın devlete vereceği sergi parası olan iki pulu vermeyip yarım akçe almaları, Yine bez ve keten satanlardan da muhtesibin taş akçesi adıyla zulmen akçe alması üzerine gönderilen kanunnameye uyulması, Kadı Muslihiddin'in vermiş olduğu bağ ölçüsüne riayet edilmesi istenmiştir.³⁴¹

Bu konuda Çankırı mutasarrıflığına gönderilen yazıda, Tosya, Koçhisar ve Karacaviran kazâlarının kadıları, efendileri, âyânları ve oğulları uyarılarak, Bağdat tatarları kazâlarımıza geldiklerinde ikiden fazla yükleri olursa yük hayvanı verilmemesi, dikkatli davranılması zimmete geçirilmesi, kurallara uyulduğunda gidip gelmelerine kolaylık gösterilmesi para ticaretinin men edilmesi istenmektedir.³⁴²

Ayrıca Konar-göçerlere ve yörüklere dikkat çekilerek, Çankırı sancağında bulunan yörük tâ'fesi otuz kırk yıldan beri kışladıkları mezralarda ziraatla meşgul oldukları ancak vergi vermedikleri tesbit edilmiş olup bundan böyle öşr ve sâlârı vermeleri ilgililere iletilmiştir.³⁴³ Vergilerin büyük bir bölümü askeri sahaya yöneliktir. Çankırı nahiyesinde Kavak, Bolica ve Akyazı Karyelerinden alınan verginin bir akçesi toprak siphahisine ve birkaç akçesininde silahlı siphahiye, kalan vergileride biriktirilip toprak siphahisine verilmesi kânunnâme ile emredilmiştir. Diğer taraftan halktan alınan vergiler hem artırılmış hemde çeşitlendirilmiştir.

Nefer-î şahânenin öşr ağnam, avâriz ve diğer vergilerden muaf olduğu zaman, Çankırı ya düşen 2500 guruş imdâd-ı hazariyye mübaşiriye ile 3000 guruş diğer taksit ve masraflarla birlikte 57.757 guruş olduğu görülmektedir.³⁴⁴

³⁴⁰ Ç.Ş.S., 22, s. 94.

³⁴¹ BARKAN, a.g.e., s. 321.

³⁴² BARKAN, a.g.e., s. 321.

³⁴³ Ç.Ş.S., 23, s. 55.

³⁴⁴ Yavuz, CEZZER, Osman.... Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İst., 1986, s. 63.

Tekâlif-i Divaniye, tekâlif-i örfiye ve takâlif-i şer'iyenin birlikte toplanması halka ağır gelmektedir. Devlet ise hem bütçe açığını kapatmak hem de halkı korumak için yeni politikalar oluşturmaya çalışmış, fakat sınırlı kaynaklar ve sürekli katlanarak artan acil para ihtiyacı devlete yeterince hareket alanı bırakmamıştır. diğ er taraftan muaf tutulan ordu mensupları bir takım kaynaklarla da güçlendirilmeye çalışılmasına rağmen istenilen düzeye bir türlü erişilememiştir.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan vergi politikası halk üzerine ağır bir yük getirirken, Çankırı da kurulan esnaf teşkilatı, Yarân Meclisi ve vâkıfların avâriz akçaları sayesinde milletin iktisâdi durumu³⁴⁵ düzelmiştir. Çankırı vakfiyelerinin bir miktar avâriz akçelerine yardım ettiği anlaşılmaktadır. Vakıfların bugünkü (1932) paraya göre bir milyon lira gelir destek sağlamıştır.

Bu gelirlerin sağlanmasında asıl etken, iş hayatı, hayatın basit olması, lüks hayatın memlekete girmemesi olarak düşünebiliriz.

³⁴⁵ ÜÇÖK, a.g.e, s. 164.

SONUÇ

Şehirler toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel yapı bakımından en hareketli olan yerleşim yerleridir. Bu yerleşim yerlerinin bazıları tarih içinde önemlerini korumayı sürdürürlerken, bazıları da olumsuz şartların ortaya çıkması ile mevcut durumlarını koruyamamışlar ve küçülen tali bölgeler haline gelmişlerdir. Bugün mütevazı bir Anadolu şehri olan Çankırı'da böyle bir tarihi gelişim ve değişimi yaşamıştır.

Çankırı, tarihin eski devirlerinde de mühim bir şehir hüviyetindeydi. Hititler çağında önemli bir şehir olduğu gibi, Karadeniz-Kızılırmak arasında kurulan Paflagonya Hükümeti'nin de merkeziydi.

1071'den sonra, Türk toprakları içine giren şehir özellikle Danişmendliler tarafından kontrol edilmiş, Danişmendli ümerasından Karateğın, bölgede hakimiyet sürmüş ve ölümünden sonra da iç kalaya gömülmüştür.

Anadolu Selçuklularının sınırları içinde kalan şehir, Selçuklular'dan sonra Anadolu Beylikleri'nden biri olan Candaroğulları'nın eline geçmiştir. Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Livâ merkezi olan Çankırı, bazı zamanlar eyaletten koparılarak, Ankara ile beraber mutasarrıflık şeklinde idare olunmuştur.

Bu durumda Çankırı'nın sınırları daha geniş bir alana kavuşmuştur. Ancak, Tanzimattan sonra yapılan düzenlemeler esnasında Kalecik, Çankırı'dan alınarak, Ankara'ya bağlanmış, böylece şehrin sınırları da daralmıştır. Çankırı, Cumhuriyet dönemine kadar Livâ olarak Kastamonu vilayetine bağlı kalmıştır.

Çankırı, doğu ve kuzey yönlerinden dağlarla kapalı olduğu için, genellikle, büyük harp ve sürekli istilâlarla karşılaşmamıştır. Bu coğrafi durum

ticarî ortamı da şekillendirmiş, ticarî gelişim kuzey-güney çizgisi arasında sıkışıp kalmıştır. Coğrafi vaziyetin ticarî yönden avantaj sağladığı da görülmektedir. Şehrin muhkem bir konumda oluşundan dolayı ticarî hayat da her türlü kargaşadan korunmuş oluyordu. Ancak asayişin bozulması ve transit merkez olma özelliğini kaybetmesi, Çankırı'nın bu avantajının da ortadan kalkması sonucunu doğurdu.

Şehrin içinde canlı bir alış-veriş hayatının bulunmadığı görülmekte, esnafların bir bölümünü Rumların-Ermenilerin meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Durgun bir biçimde devam eden şehiriçi alışverişin Eylül aylarındaki panayırda hareketlendiği kaynaklarda ifade edilmektedir.

Dışarı ile şehrin ticarî bağlantısını sürdüren tüccarlar, özellikle iplik ve tiftik yünü ile ilgilenmişlerdir. Çevre bölgelerden aldıkları pamuğu “Çerkeş” kazâsında işletip dışarıya göndermektedirler. Boyacılık alanında bazı faaliyetlerin görüldüğü tesbit edilmektedir. “İsperek” diye isimlendirilen sarıboya bitkisi de Kargı ve Karacaviran'da hazırlanmakta, bu boya dışarıya satılarak, iyi bir gelir elde edilmektedir. Zikredilen bu iki merkezde çok sayıda boyahaneye rastlanmaktadır. Çankırı'nın diğer gelir kaynakları arasında tütün ve kaya tuzuna da tesadüf edilmekte, burada Reji idaresinin varlığı da görülmektedir.

Kızılırmak ve kollarının suladığı mümbit arazilerde yapılan tarım da Çankırı'nın ekonomisini güçlendirmiştir. Besiciliğin de geniş bir alanda yapılması ve ihtiyaç fazlası et üretiminin İstanbul'a satışı ile bu iktisâdî güçlenme daha da artmıştır.

Çankırı Sancağı'nda, vergi ile ilgili gönderilen ferman ve kanunlara genellikle uyulmuştur. İncelediğimiz dönemde ekonomik sıkıntı bulunmamaktadır. Narhlarla tesbit edilen yiyecek fiyatlarında bir azalma gelirlerde ise bir artma gözlenmektedir.

Çankırı, tıpkı Ankara gibi tiftik yetiştirilen bir bölge konumundadır. Bu sebeble, özellikle Çerkeş'de tiftik keçisi beslenmekte, 1888 senesinde bölgede 127.000 tiftik keçisi bulunduğu anlaşılmakta, bu tiftiğin pazarlanmasından 597.269 guruş gelir elde edildiği kaynaklarda ifade edilmektedir.

Şehrin nüfus durumuna gelince, 1831 Nüfus Sayımına göre şehrin erkek nüfusu 50.560, 1892'deki kadın-erkek sayımına göre ise şehrin nüfusu 157.831'dir. Demografik verileri etkileyen en önemli husus 1843'de veba, 1894'de kolera olayıdır. Bu salgın hastalıklar sırasında şehrin nüfusunun 1/3'i ölmüştür. Ayrıca, şehir 1843, 1860, 1880 yıllarında üç kere deprem afetine uğramış ve insan kayıpları meydana gelmiştir. Tabii afetlerden meydana gelen olaylarda, şehirde insanlar ölmüş ve halk büyük ızdıraplar çekmiştir.

Eğitim hayatı açısından klasik Osmanlı sistemi ve Tanzimat sonrası açılan okulların yanyana devam ettiği görülmektedir. Şehrin merkezinde 13 Medrese, 2 Rüşdiye, 103 tane İdadi bulunmaktadır. Gayri müslimlerin eğitimini sağlamak içinde iki Hıristiyan mektebi eğitim faaliyetini yürütmektedir.

Çankırı'daki sosyal hayat incelendiği zaman, canlı bir ortamın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Sosyal kurumların aktif çalışmalar içinde olduğu da gözlenmektedir. Öğrencilere öğrenim imkanlarının hazırlanması, misafirlerin ağırlanması, yaşlılara, kimsesizlere sahip çıkılması ve Mekke Malikine yardım edilmesi gibi faaliyetlerin Çankırı'da gerçekleştirildiği, belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır.

Tanzimatın ilânından sonra mülki idâre ve mahalli idâreler açısından yenilikler ortaya çıkmış, yeni beldeler oluşturulmuş, meselâ, Koçhisar (İlgaz) kazâ haline getirilmiştir. Tanzimatın ruhuna uygun olarak yeni meclisler de meydana gelmiş, bu meclislerde müslim ve gayri müslim birlikte temsil edilmiştir. Gayri müslimlerin, müslüman halka göre temsil oranı çok daha yüksektir. Hatta bu oranın zaman zaman yarıya kadar ulaştığı da görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1- ARŞİVLER

Milli Kütüphane Şer'iyye Sicilleri Bölümü Çankırı Şer'iyye Sicilleri:
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,29.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şurâ-yı- Devlet Defterleri: 1640/10,43
1641/ 4,22

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Belgeleri: 197, 205, 593

2- DEVLET VE VİLÂYET SÂLNÂMELERİ

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 46.sene İst, 1890.

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 53. sene İst, 1897.

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 58. sene İst, 1902.

Maârif Sâlnâmesi, İst., 1903.

Sâlnâme-i Kastamonu, Kastamonu Vilâyet Matbası

1286	1287	1288	1289	1290	1291	1292	1293	1294	1295	1296
(1869)	(1870)	(1871)	(1872)	(1873)	(1874)	(1875)	(1876)	(1877)	(1878)	(1879)
1298	1299	1306	1310	1311	1312	1314	1317	1321		
(1881)	(1882)	(1888)	(1892)	(1893)	(1894)	(1896)	(1899)	(1903)		

3- GAZETELER

Takvim-i Vekâyi - Def'a 1127, 283

Tasvir-i Efkâr 1-2 Şevval 1282, Rebiyülevvel 1281.

4- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Ahmet Lütfi Efendi, Tarihi Lütfi III, Yayına Haz. Münir Aktepe,
Ankara, 1989.

AKDAĞ, Mustafa. Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi II,
İstanbul, 1974.

AKGÜL, Suat. Yâren Meclisi "Çankırı Vakıfları", Ankara 1987.

AKYOL, İbrahim Hakkı. Tanzimat I. "Tanzimatta Coğrafya ve Jeoloji"
İstanbul, 1940.

ALİ, Cevat. Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı II,
İstanbul, 1314.

ALTINDAĞ, Sinasi. Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Sistemi
Hakkında Kısa Bir Araştırma, Ankara, 1947.

AŞIKPAŞAZADE TARİHİ, İst., 1332.

ATSIZ, A. Nihat. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ankara, 1985.

AYHAN, Bahattin. Çankırı Tarih-Coğrafya-Ekonomi, Ankara, 1984.

BARKAN, Ömer Lütfi. XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı
İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali
Esasları, İstanbul, 1943.

BARKAN, Ömer Lütfi. Türkiye'de Toprak Meselesi, İst., 1980.

BARKAN, Ömer Lütü. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri" İst. Ünü. İktisat Mecmuası 41. say. 1-4.

BAŞER, Tayip. Dünkü ve Bugünkü Çankırı, Ankara, 1956.

BAYKARA, Tuncer. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara, 1988.

BERKİ, Ali Himmet. Vakıflar II. İst. 1946.

BİLİM, Cahit Yalçın. Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876) Eskişehir, 1984.

CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet VII, İst. 1288.

CEZZER, Yavuz, Osmanlı Mahyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul, 1986.

CİN, Halil, İslam Hukukunda Evlenme, Ankara, 1964.

CUÏNE, Vital, Turuvie D'asie Geog'raphie Administrative, statistique, et Raissinnce le Chague Prouince De L'ASE-MİNEURE, Paris, 1894.

ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991.

Dahiliye Vekaleti Sevk Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin adları, İstanbul, 1927.

ERCAN, Yavuz. Belleten XLVII "Türkiye'de XV. ve XVI. yüzyılda Gayrı Müslimlerin Hukuki İctimaî ve İktisadî Durumu" T.T.K. Ankara, 1983.

ERGENÇ, Özer. “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler” VIII. Türk Tarih Kongresi. Ankara, 1961.

ERGİN, Osman Nuri. Türk Maarif Tarihi 1-2. İst., 1977.

ERGİN, Osman Nuri. Mecelle-i Umur-u Belediye I. İst., 1338.

ERİM, Neşe. “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme” Osmanlı Araştırmaları Dergisi IV. İst., 1984.

EVLIYA ÇELEBİ, Seyahatnâme II, İst., 1966.

FARAQHİ, Suraiya, Kentler ve Kentliler, Türkçe Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993.

FINDIKOĞLU, Fahri. “Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi” Ebu'l-Ula Mardine Armağan, İst., 1944.

FLOTTWELL, V. Ausdem stromgebiet desayzyl-Yrma, Gotho, 1895.

HALACOĞLU, Yusuf. XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, 1988.

HANS, Dernchshxum, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çeviren; Yaşar Önen, Ankara, 1987.

JUSTİN, Mc. Garty. Osmanlı Anadolu'sunun Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus, Çev. İhsan Gürsoy, Ankara, 1995.

KANKAL, Ahmet, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı (Basılmamış Doktora Tezi. A.Ü. Sos. Bil. Enst.) Ankara, 1993.

KARAL, Enver Ziya. Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı, 1831, Ankara, 1943.

KARAL, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi VIII. Ankara, 1983,

KARAMAN, Hayreddin. Mukayeseli İslâm Hukuku, İst., 1974.

KARPAT, H.Kemal. Ottoman Population (1830-1914) Demographic And Social Characteristics, London, 1985.

KAYMAZ, Ahmet "Yaren Meclisi" Yaren II, 5. sayı, 1994.

KODAMAN, Bayram. Abdülhamit Eğitim Sistemi, Ankara 1988.

KUR'AN-I KERİM.

KÜÇÜK, Cevdet. Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat" Ankara, 1987.

MAHMUT, Cevat, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraat I, İstanbul, 1338.

MERT, Özcan. XVIII ve XIX Yüzyıllarda Capanoğulları, Kültür Bakanlığı Araştırma ve İnceleme Serisi 7.

NEŞRİ TARİHİ, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, II,
Ankara, 1987.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadısı” Araştırma İnceleme Dergisi, IX/I,
1976.

ORTAYLI, İlber, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine
Bazı Gözlemler” Osmanlı Araştırmaları Dergisi I, 1980.

ORTAYLI, İlber, Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği,
İstanbul, 1985.

ÖNSOY, Rıfat. Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası,
Ankara, 1988.

ÖZKAYA, Yücel, Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık, Ankara, 1976.

ÖZKAYA, Yücel. Belleten, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli
Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük
Hanedanlıkların Kuruluşu”, ayı: 168, XLII.

PAKALIN, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri
Sözlüğü II, İstanbul, 1983.

POLİS MECELLESİ I, İstanbul, 1331.

SÜMER, Faruk. Oğuzlar, Ankara, 1972.

ŞAHİN, Burhan, Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu’nun İdari, Nüfus
ve Etnik Yapısı, (Basılmamış Doktora Tezi),
Ankara, 1992.

ŞEMSEDDİN, Sami, Kâmüs’ül A’lâm V. İstanbul, 1334.

- TEXIER, Charles, *Asie Mineure Geographique, Historique et Archeologique, Des Prounces et Des Villes De la Chersonnese Dasie*. Paris, 1862, s. 617.
- TEZCAN, Mahmut, *Çankırı Yârân Sohbetleri*, Ankara, 1989.
- TÖNİK, Vecihi, *Türkiye’de İdâri Teşkilâtın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara, 1945.
- TURAN, Refik. “Selçuklular Döneminde Kastamonu” *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler*, Kastamonu, 1988.
- TURAN, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980.
- TURAN, Osman. “Kılıçarslan” mad. İA., VI.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1969.
- ÜÇOK, Coşkun. “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler” *Ank. Üniv. Hukuk Fak. Der. III*. Ankara, 1946.
- ÜÇOK, HACİŞEYHOĞLU Hasan. *Çankırı ve Halkiyat Notlarından*, 1932.
- YAMAN, Talat Mümtaz. *Cihannüma’nın İllaveli Bir Nüshası*, İstanbul, 1940.
- YINANÇ, Mükrimin Halil “Danışmendliler” mad. İA. III.
- YÜCEL, Yaşar, XII-XV. *Yüzyıllarda Kuzey Batı Anadolu Tarihi-Çobanoğulları Beyliği-Candarogulları Beyliği*, Ankara, 1988.
- YÜKSEL, Hasan, *Otam Dergisi*, “Kafkas Göçmen Vakıfları”, V., Ankara, 1994.

E K L E R

ÇANKIRI SANCAĞI KANUNNAMESİ

Kânunnâme-i Livâ-i Kengiri *

Livâ-i mezbûrda defter-i 'atıkde kasabât kûrûda her İslâmbol kilesi buğdaya beşer ve arpaya üçer akça narh ta'yîn olunmuş bulunduğuzere narh-ı sâbık mukarrer kılınub kemâkân buğdaya beşer ve arpaya üçer akça kıymet ta'yîn olunub vech-i meşrûh üzere defter-i cedîde narh kaybolundu mercimek ve nohud buğday narhına ve fiğ ve burçak arpa narhınadır

ve defter-i 'atıkde bütün çift kaydolunan re'âyâdan resm-i çift elli yedi akça ve nîm-çift kaydolunandan ânın nisfi yirmi sekiz buçuk akça temâm alındıktan sonra her karyede ne kadar bütün çift vâr ise çift başına zevâ'id deyu beşer akça kaydolunmuş bulunmağuzere bütün çiftten beşer ve nîm-çiftten üçer akça dahî alınurmuş zulm ve bit'atdır deyu halk teşekkî ve tazallüm itdükleri 'arzolundukda mezd-i merhamet-i husrevânîden ref' olunmak fermân olunmağın fermân-ı şerîf mücebince zevâ'id deyu alınan beşer ve üçer akça ref'olundu minba'd zevâ'id deyu ziyâde akça taleb olunmaya ve alınmaya

Ve defter-i 'atıkde Kengiri nâhiyesinde Kavak ve Bolıca ve Akyazı nâm karyelerden bütün çift ve nîm-çift ve ekinlü ve caba resminin bir akçası toprak sipâhîsine

ve bir kaç akçasın dahî âhar sipâhîye kaydolunduğı re'âyâyâ ta'addî olmağın hâlen ol vechile kaydolunmuş karyelerin resmleri birikdirilüb cümle rüsûm müstakill toprak sipâhîsine kaydolundu

ve defteri-i 'atıkde beş on dönüm mikdârı cüz'i yere mutasarrıf caba bennâklar kendi talepleriyle ekinlü kaydolınub hayada olanlarından on sekizer

akça alınurimiş kemâkân ol mukarrerdir yine on sekiz akça alına ammâ fevt olanlarının yeri defterde yazılı oğullarına müntakil olsa yâhûd tapu ile âhara virilse müteveffâ defter-i cedîd-i hâkânîde on sekize mukayyed idi deyu caba resmi dahî yer resminden ‘addolinub on sekiz akça resm alınurimiş yer resmi gibi müteveffâ cabanın resmi edâsı zulm-i sarîh olmağın defter-i ‘atîkde ekinlü mukayyed olub fevt olanların yerleri bu def’a tahrîr-i cedîdde âhar üzerine kaydolınmalu oldukda re’âyânın mu’temedleri kavilleriyle ol yerin tahammülü ma’lûm oldukdan sonra caba resmi ref’ olunub yerin mikdârı kadar resm takdir olunub kaydolundu minba’d fevt olanların defterde on sekize mukayyedir deyu caba resmi yer resminden ‘addolunmaya

ve defter-i ‘atîkde çift resmi çift kaydolunan re’âyâdan biri fevt olub üç dört nefer oğulları kalsa evlenüb evlülere caba kaydolunmuşdur caba resmi ile yer resmin birikdirüb bi-kadr-i hissesihim resmlerin edâ idüb yeri müşterek tasarruf ideler caba bennâklik ra’iyyeti ata yerinden men’ eylemez ve defter-i ‘atîkde yeri olmayan evlü caba bennâkden on üçer akça alınurimiş caba resminin kanûnı vilâyet-i Anadolu’da on ikişer akça olmağın ziyâde alınan birer akça ref’ olunmuşdur minba’d on ikişer akçadan ziyâde alınmaya

ve livâ-i mezbûrda vâkı’ olan hutebâ ve e’imme ve mü’ ezzinîn caba resminden ‘afv ricâ itdikleri ‘arzulundıkda ‘avâtîf-ı ‘aliyye-i şâhânedan zümre-i mezbure üzerlerine caba bennâk resmi kaydolunmamak fermân olunmağın fermân-ı şerîf mücebince caba resmi kaydolunmayub bâd-ı hevâ v eresm-i ‘arûsâneleri sipâhîye hâsıl yazılmışdır mâdem ki hitâbet ve imâmet ve te’zîn hıdmetinde olalar caba resminden fermân-ı şerif mücebince mu’âf olalar

ve livâ-i mezbûrın resm-i cifti vilâyet-i Anadolu’da sâ’ir sancaklar resm-i çiftinden ziyâde olmağın defâtir-i ‘atîkade mücerredlerine resm takdîr

* Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde bulunan 81 numaralı Tahrir Defteri’nin baş kısmında bulunan kânûnnâme, aynı zamanda Ö.L. Barkan tarafından yayımlanmıştır.

olinmayub ve alınugelmiş değil iken ba'zı sipâhiler emre muhâlif ve deftere mugâyir cebren resm-i mücerred aldıkları 'arzulundukda mücerredlere aslâ resm takdîr olunmamak fermân olunmağın fermân-ı şeriîf mücebince minba'd mücerreden resm alınmaya

ve defter-i 'atıkde Tosya ve Kargu kadılıklarında bağların 'öşri alındıktan sonra resm-i zemîn deyu hilâf-ı emr akça dahî alınuremiş hilâf-ı kânûn alınan resm ref' olunmak fermân olunmağın bu def'a defter-i cedîde bağlardan fakat 'öşr kaydolundu. 'öşr alındıktan sonra minba'd resm deyu dahî nakd akça talep olunmaya ve alınmaya

ve ba'zı kadılıkların deşbânîsi müstakill sancakbeğine hâsıl yazılmakla re'âyâya külli ta'addî oluremiş hâlen her karyenin deşbânîsi sâ'ir rüsûmiyle olkarye sipâhîsine hâsıl yazılmışdır minba'd mîr-i livâ tarafından deştniye müte'allik rüsûm için re'âyâya dahlolunmaya

ve defter-i 'atıkde kasaba ve kurâ halkının kadîmden çıkageldikleri kendilerine mahsûs yaylaklarına mîr-i livâyâ resm-i yaylak için revgan-ı sâde ve şişek ve ganem kaydolunmağın ziyâde bahâ teklif olunub re'âyâyı ta'ciz iderleremiş hâliyen defter-i cedîdde resm-i yaylak için 'atıkde ta'yîn olunan kıymetleri mikdârı nakd akça kaydolundu minba'd revgan ve şişek ve ganem ve bahâlarıçün ziyâde akça talep olinmayub hemen defterde ta'yîn olunduğı mikdâr nakd akça alına

ve defter-i 'atıkde ba'zı karyeler halkı mubah dağda kesdükleri odun için hâneden hâneye birer akça alınuremiş ânın gibi mubah dağda odun kesüb intifa' idenlere te'addî olunmak çâ'iz olmamağın ref'olundu minba'd alınmaya

ve livâ-i mezbûrda değirmen resmleri berâber olmayub defter-i 'atıkde ziyâde ve noksân üzere kaydolunmağın hâliyen kânûn-ı kadîm ri'âyet olunub ayda beş akça hesabınca temâm yıl yürür değirmene altmış ve altı ay yürür değirmene otuz ve üç ay yürür değirmene on beş akça resm kaydolundu

ve livâ-i mezbûrda ba'zı yörük tâ'ifesi huzûr ve tavattun ihtiyâr idüb otuz kırk yıldan ziyâde mütemekkin olub kışladıkları mezra'aları zirâ'at ve hırâset eyledikleri ecilden fermân-ı şerif üzere üzerlerine rûsûm-ı ra'iiyyet va' olunub 'öşr ve sâlâri ve rsm-i çift kaydolundu

mukaddemen vilâyet-i mezbûre muharrirleri bütün çift ve nîm-cift yere mutasarrıf re'âyânın hîn-i tahrîrde tasarruflarında bulunan yerlerin kânûn üzere kendü üzerlerine kaydeylemeyüb bennâk resmi ziyâde olmağa sâ'y oldukları sebeble bütün çift yere iki nefer kimesne müşterek olsa bütün çifti bir ra'iiyyet üzerine kaydeyleyüb nısfına mutasarrıf olanı caba bennâk kayd iderlerimiş mutasarrıfların biri fevt olub hissesi oğullarına müntakil olmak ve oğlu kalmayanların yeri tapu ile âhara virilmek sebeble ol çiftlik pârelenü pârelenü üç dört belki beş altı ata evlâdı ellerine düşüb her biri müşterek tasarruf itdikleri yerin hisselerine düşüb her biri müşterek tasarruf itdikleri yerin hisselerine göre resm-i çiftlerin edâ eylediklerinden sonra karındaşı olmayanlar her ferd başka başka caba bennâk resmlerin dahî sipâhîlerine edâ iderlerimiş

bu def'a tahrîr-i cedîdde vech-i meşrûh üzere pârelenmiş çiftliği mutasarrıf bulunanlar kaç nefer ise ihzâr olunub ol karyenin mu'temedleri kavilleriyle şerikleri ta'yin olunub nısf-ı çift şerikleriyle bir ra'iiyyet üzerine ve nısf-ı âharı dahî sâ'ir müşterekleriyle bir ra'iiyyet üzerine dahî kaydolunub tashîh ve temyîz kılınmışdır şöyle ki re'âyâ birbirine yardım vetakviyet için hîn-i tahrîrde kendi hâzır olmayan ra'iiyyetin şirketle tasarrufunda olan yerin âhar ra'iiyyet üzerine müstakill yazdırub şeriki olduğın izhâr itmemek sebebiyle bir ra'iiyyetin yeri âhar ra'iiyyet üzerine müstakill yazılmak yâhud ol ra'iiyyet hâzır olub ma'a şürekâ kaydı sehven yazılmayub kalmak vâkı' oldu ise defter-i sultânı(de müstakill yer benim üzerime yazılmışdır ma'a şürekâ kaydolunmamışdır deyu şerikin tasarrufuna te'addî itmek isteyenleri hâkimü'l-vakt olanlar men' ve def' idüb temessük ve tasarrufi mücebince

kemâkân yerin sâhibine zabt ve tasarruf idürelar mücerred defterde benim üzerime kaydolmuşdır didikleri kavil mesmû' olmaya

defter-i 'atıkde ba'zı karyelerde ibtidâ-i tahrîrde çift ve nîm- çift ve on sekiz akça mukayyed resimliü bennâk kaydolunmuş yerlerin sâhibleri bulunmamak ve bilinmemek sebebiyle sonraki muharrirler defter-i 'atıkden naklidüb resmlerin dahî karye hâsılına ilhâk iderlerimiş ve sipâhîler cebren lehu taleb idüb re'âyâyâ te'addî iderlerimiş tazallüm itdükleri ecilden ânın gibi re'âyânın sahîh haber ve cevâba kâdir olmadıkları yerler nâma'lûm kaydolunub resmleri hâliyen karye hâsılı ile mahsûb kılınmaduğı ma'lûm olmak için 'atıkde mukayyed olan bennâk ve çift ve nîm-çift halen üzerlerine kaydolundu bu bahâne ile re'âyâyâ mevcûd yerin resmin ketm için nâma'lûm yazdırmak vâkı' olmuş ise ba'de's-sübût resmleri alına

ve livâ-i mezbûrda sâbıkan kikiyüz yseksen bin akça eşkincilü mülk ve vakf-ı ebnâ tımarlar olub otuzbin akça vakıf ve eşkincilü tımar sâhiblerinin ellerinde olan temessükât-ı şer'iiye ve mukarrernâme-i hümâyûnları görölüb kemâkân eşkincilü ve vakfiyyetleri defter-i cedîde kaydolundu ikiyüz ellibin akça vakıf ve mülk sâhiblerinin vakfiyyet ve mülkiyyetleri defâtir-i sâbıkada ref'olunmuş bulunduğı 'arzolinub vârid olan mer-i şerif mücebince kemâkân tımara kaydolundu

ve bazara galle gelüb satılsa her mudda bir kile alınur kul ve câriye ve at ve katır ve sığır satılsa iki akça bâyi'den ve iki müşteriden alınur sığır boğazlanub satılsa iki akça alınur yazılı kasab koyunu getirüb boğazlayub satsa iki koyuna bir akça alınurimiş kemâkân vech-i meşrûh üzere defter-i cedîde kaydolundu ve kadîmden taşradan koyun getirüb satan kasabdan dahî iki koyuna bir akça alınmak mu'tâd iken hâlen taş akçası deyu muhtesib tarafından dahî bir akaça alınur ve dükkânlardan taşra oturub me'kûlât kısmından ehl-i sûk her ne satarsa sergi resmi deyu kadîmden iki pul alınmak mu'tad iken hâliyen yarımşar akça alınur ve tagarcık ve torba ile üç dört

vukıyye yün ve tiftik getirüb satanlardan nesne alınmak mu'tad değil iken hâliyen zulmen birer mikdâr yün ve tiftik alınur ve ayağda durub cüz'î bez ve keten satanmalardan muhtesib arşun akçası ve yükle gelen meyvadan taş akçası deyu zulmen akça alub zulmider deuy Mevlânâ Kengırı Kadısı Muslihiddin virdüğü bâc ahvâline müte'allik hüccet dergâh-ı mu'allâya 'arzolundıkda kânûn-ı kadîme ri'âyet olunub... hâdis olan zulm ve bid'atler ref'olunmak fermân olunmağın ber müceb-i fermân-ı 'âlî kadîmdenve sergi resmi kadîmden alınugeldüğü üzere iki pul alına kirpas ve yün ve tiftik yükünden iki akça alına yün yüzüb satandan kırk akçada bir akça alınur

ve Tosya bazarında kul ve câriye satılsa müşteriden ve bâyi'den sekiz akça ve Kal'acık bazarında satılsa altı bâyi'den altı müşteriden alınurmuş esir bâcıdan gayrı livâ-i mezbûrda vâkı' olan bazarların sâ'ir husûslarda alınan bâcı nefsi Kengırı bazarında alınan bâc gibidir ber müceb-i hüccet-i kuzât 'arzolunub kaydolundı eğer kuzât hüccetlerinde zikrolunmaduk bâc alınur husûs sehven yazılmayub kalmak vâkı' olmuş ise kadîmden 'âdet ve me'tâd olub alınugelen bâc kemâkân alına kânûnnâmede mezkûr değildir denilemey heman sonadan hâdis hilâf-ı mu'tâd bid'at alınmaya

ve celtükçilerin 'âdet ve mu'tadları tebdil ve tağyir olunmamışdır ekegeldikleri tohmı temâm eküb kadîmden olıgelen 'âdetleri üzere 'amel oluna.

